

ОБРАЗОВАНИЕ,

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

*Выпуск журнала № 14
Часть-3_ Февраль 2023*

OPEN ACCESS

ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

Февраль - 2023 год

ЧАСТЬ - 3

PEDAGOGIKA FANINING ILMIY TADQIQOT METODLARI

Begdullaeva Dilnaz

Ajiniyoz nomidagi NDPI Pedagogika fakulteti

1-M kurs student

Annotatsiya. Ushbu maqolamda pedagogika fani, pedagogikaning asosiy funksiyasi, ilmiy tadqiqot metodlar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari va uning turlariga alohida to'xtalib o'tilib, ularni amalda qanday qilib qo'llash bo'yicha tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: pedagogika, tarbiya, ilm-fan, ta'lim, ilmiy tadqiqot metodlar, psixologiya, sotsiologiya, fiziologiya, matematika, pedagogic kuzatish, suhbat, eksperiment, anketa.

Insonni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash xalqimizning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat, ma'naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o'rgatish ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini muttasil izlaganlar. Bu esa pedagogika fanining maydonga kelishiga sabab bo'lgan. Chunki, insonning ma'rifatli bo'lishi va ma'naviy komillikka erishishi pedagogika fanining yetakchiligida amalga oshiriladi. Ma'lumki, mamlakatimiz taraqqiyoti va kelajagi ta'lim-tarbiya sohasidagi sifat o'zgarishlari qilib yuqori samaradorlikka erishishga, ularning jahon ta'limi talablari bilan mosligi va amaliy hayotdagi o'rnini qay darajada topayotganligiga bog'liq.

Pedagogika - tarbiyaning umumiy qonuniyatlari haqidagi fandır. Pedagogika - yunoncha, pais - bola, agogos - yetaklash - bola yetaklovchi ma'nosini anglatadi. Insonlarning ma'rifiy va ma'naviy barkamollikka munosabatlarning o'zgarib borishi natijasida pedagogika (bolani to'g'ri hayotga boshlash san'ati) fani xalq orasida o'z mavqeyiga ega bo'ldi. Shu tariqa insonni tarbiyalovchi fan sifatida pedagogika dunyoviy fanlar tizimi qatoridan alohida o'rin egalladi. Inson tarbiyasi haqidagi fikrlar, g'oyalar, qarashlar, qoidalar, qonunlar dastlab qissalarda, pandnomalarda, qadriyatnomalarda, yozma yodgorliklarda, xalq og'zaki ijodida, ilohiy va muqaddas kitoblarda asoslab berilgan bo'lsa, keyinchalik mustaqil fan tarzida o'z mavqeyini mustahkamladi. Pedagogika - hayot ilm-fan, doimo rivojlanayotgan va bir vaqtning o'zida asosiy. uning mavjudligi davomida uning ta'lim va jamiyat tarbiya jarayoni, uning rivojlanishi, har bir alohida bosqichi dolzarb talablariga ega. Bundan tashqari, jahon, ob'ektiv voqelikning qonunlar, shuningdek, pedagogik usullar yordamida tez-tez o'rganib anglaymiz.

Shuningdek, pedagogika - tarbiya haqidagi ta'limot, tarbiyalash san'ati, tarbiya insonni shakllantirishga qaratilgan muayyan tizimli faoliyat hamda ta'lim-

tarbiyaning mazmuni, shakli va metodlari haqidagi fan. Ya'niy tarbiya va ta'lim sohasiga tegishli bilimlar yig'indisi. Shaxsni tarbiyalash, o'qitish va shakllantirish pedagogikaning asosiy funksiyasi hisoblanadi. Shaxsni tarbiyalash pedagogikadagi asosiy tushuncha sanalib, oila va jamiyatning barkamol shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyatini anglatadi. Tarbiya yordamida inson shaxsining ma'naviy jihatlarini qaror toptirish ko'zda tutiladi. Insonlar orasida yashash, hayotda turmush kechirish va faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisini o'zlashtirishga qaratilgan faoliyat o'qitish tushunchasini ifoda etadi.

Harbir fanning o'z tadqiqot metodlari bo'lganidek, pedagogika fanining ham o'z tadqiqot metodlari mavjud. Ilmiy va pedagogik usullari tadqiqotlar - bu shu fanning maxsus yo'llari, usullari va bir butun sifatida qabul dunyo ilmiy o'rganish, vositalari va imkon tadqiqotchi tomonidan duch muammoni hal qilish hisoblanadi. Pedagogika o'z mazmunini boyitish va yangilash maqsadida mavjud pedagogik hodisa hamda jarayonlarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan metodlari bilan o'rganadi. Shu ma'noda pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari deganimizda yosh avlodni tarbiyalash, bilim berish va o'qitishning real jarayonlariga xos bo'lmagan ichki aloqa va munosabatlarni tekshirish, bilish metodlari, uslublari hamda vositalari majmuini tushunamiz. Pedagogika o'qitish, bilim berish, tarbiyalash jarayonlarini va ularning mohiyatini quyidagicha o'rganishni nazarda tutadi:

1) ularning umumiy aloqasi, bir-birini taqozo etishi hamda o'zaro ta'sir jarayonida bolalarni o'qitish, tarbiyalash, fan, madaniyat, axloq va san'at, ta'lim-tarbiyaning qayerda amalga oshirilishidan qat'iy nazar uzviy aloqada bo'lishi;

2) ularning to'xtovsiz harakati, o'zgarishi va taraqqiy etish jarayonida vujudga keladigan o'qitish hamda tarbiyalash vazifalari, metodlarining o'zgarishi, hamma bolalarni bir xil andozada o'qitish va tarbiyalash mumkin emasligi;

3) bolalarning o'sishida ularning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, aqliy va xulqiy faoliyat, so'z va ish birligi mezonlariga tayanish;

4) bolalar kamolotiga ta'sir etuvchi an'ana, urf-odatlar, ular eskilik bilan yangilik, o'rtasida yuz beradigan nizolarni hisobga olish, o'zaro tanqid va hokazo.

Pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari qanchalik mukammal, aqlga muvofiq, to'g'ri tanlansa ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yaxshilanib, pedagogika fani ham boyib boradi. Pedagogik tadqiqot metodlari — bu ilmiy nazariyalarni qurilishi, bog'liqliklari, munosabatlari, qonuniy aloqalarini o'rnatish maqsadida ilmiy ma'lumotlarni olish yo'llaridir. Pedagogikada psixologiya, sotsiologiya, fiziologiya, matematika fanlaridan kirib kelgan metodlardan tashqari pedagogikaning o'zini metodlari ham keng qo'llaniladi. Biz pedagogikani ilmiy tadqiqot metodlari deganda, yosh avlodni ta'limi, tarbiyasi, rivojlanishi jarayonlariga

xos bo'lgan ichki aloqa va munosabatlarni tekshirish hamda ular to'g'risidagi ma'lumotlarni olish yo'l va usullarni tushunamiz.

Pedagogik tadqiqotlarni tashkil etishda umumnazariy metodlar: analiz, sintez, taqqoslash, induksiya, deduksiya, mavhumlashtirish, umumlashtirish, konkretlashtirish, modellashtirish; sotsiologik metodlar: anketa, intervyu, reyting; ijtimoiy psixologik metodlar: sotsiometriya, test, trening; matematik metodlar. Pedagogik tadqiqot metodlari nazariy va amaliy (empirik) kabi turlarga bo'linadi. Tadqiqotning nazariy metodlari ilmiy faktlarni tizimlashtirish, kengaytirish, aniqlashni taqozo qilib, hodisalarni tushuntiradi va oldindan izohlab, olingan natijalarni ishonchliligini oshirib, mavhumdan aniq bilimlarga o'tishni, turli tushuncha va farazlar orasidagi aloqadorliklarni o'rnatib, asosiy va ikkinchi darajalilarini ajratadi. Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo'nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berish tamoyillari, obyekt va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir. Hozirgi vaqtda pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari: pedagogik kuzatish, so'rash, o'quvchilar faoliyati natijalari va o'quv -tarbiya muassasalari hujjatlarini o'rganish, pedagogik eksperiment, modellashtirish, ilg'or tajribalarni o'rganish va yoyish, sotsiologik, matematika va statistika materiallarini ishlash kibernetika, anketa, intervyu olish va tasvirga olish singari metodlardan foydalaniladi.

Pedagogik kuzatish - murakkab va maxsus xususiyatga egadir. Bunda kuzatilayotgan pedagogik hodisaning mohiyatini ko'ra bilish, o'qituvchi va o'quvchi harakatlarining o'zaro aloqasi dialektikasini, ulardan har birining individualligini aniqlay olish lozim. Har pedagog kuzatuvchan bo'lishi ayrim hodisa va dalillarning tavsilotlarini payqay olish, ularni tahlil qila bilish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim. Kuzatishlar biror maqsadga qaratilgan holda amaliy va sistemali yo'lga qo'yilgan bo'lsa, eng kerakli dalillarni, mazkur kuzatishdan o'z vaqtida chiqarilgan pedagogik-psixologik xulosalarni hisobga olgan holda tashkil qilinsa, samarali bo'ladi. Kuzatish ta'lim-tarbiya jarayonini yaxshilash va takomillashtirish maqsadida olib borilishi mumkin. Masalan, o'qitish jarayonida bolalarning qanday o'sayotganligi, darslar jarayonlarida bilim berish va tarbiyalash vazifalari birligi qanday amalga oshirilayotganligi; fan asoslarini o'rganishda o'quvchilarnig tafakkuri qanday faollashayotganligini va boshqalar aniqlanadi.

Suhbat metodi. Ilmiy maqsadda olib boriladigan suhbatning aniq maqsadi, vazifasi, shakli va ularni o'tkazish metodikasi mavjud. Suhbatlar individual, guruhli va jamoa turlari bor. Tadqiqotchi suhbat olib borishni va uni kerakli maqsadli tomonga yo'naltira olishi g'oyat muhimdir. Suhbat olib boruvchi quyidagi pedagogik qoidalarga rioya qilishi shart:

- a) suhbat savollarini oldindan belgilash;
- b) vaqti va joyini belgilash;
- v) suhbat ishtirokchilarini belgilash (soni, miqdori);
- g) qulay sharoit yaratib ochiq suhbatlashish;
- d) suhbatdoshga o'z fikrini aytishga imkon berish;
- e) sergak va bachkana bo'lmalik;
- j) suhbatdosh haqida biografik ma'lumotga ega bo'lish;
- z) olingan materialni o'z vaqtida ishlab chiqish va qo'shimchalar qilish. Suhbatdan ilmiy xulosa chiqarish.

Maktab hujjatlarini tahlil qilish metodi. Maktab hujjatlarini tahlil qilish davlat qonunlarining amalda bajarilish darajasini, har bir xodimning faolligini aniqlash, ularning amaliy hayotdagi faoliyatidagi kamchilik va xatolarni aniqlashga va ularning topshirilgan ish uchun mas'uliyatini oshirishga imkon beradi. Maktab hujjatlarini; rejalashtirishning barcha turlari; umumiy ta'limga doir hisob va hisobot; dars jadvali; o'quvchilar tarkibi soni; sifati; ta'lim- tarbiya ishlarini taqsimlash; o'quvchilarning delolari; sinf jurnallari; o'quvchining kundalik daftarlari; buyruqlar daftarlari; pedagoglar kengashi qarorlari daftari; maktab smetasi; maktab pasporti; inventarlar daftari va hokazolar. Hujjatlarni tahlil qilishda o'quvchilar kontingentining o'sishi va kamayishi tavsifiga, bolalarning maktabga ketib qolishiga, ularning ayrimlari va sinf bo'yicha o'zlashtirish darajasiga, rag'batlantirish va jazolash choralarini to'g'ri tashkil qilinishiga, maktab pedagoglar tarkibiga va maktabning o'quv - moddiy bazasiga alohida e'tibor berilishi kerak.

Bolalar ijodini o'rganish metodi. O'quvchilar ijodini hamda ularning turli faoliyatini (xatlari, kundalıkları, insho, bayon solgan suratlari, bajargan amaliy ishlari, namunalari, rejalari va hisobotlarini) o'rganishi va tahlil qilish pedagogik tadqiqotning samarali metodlaridan biridir. Bolalar ijodining ahamiyati shundaki, unda yosh avlodning tipik layoqati va xususiyatlari aniq ochib beriladi. Bu metodni qo'llashdan asosiy maqsad hozirgi yosh avlod ijodining manbalari va faktorlarini chuqur bo'lishiga hamda rivojlantirish va takomillashtirishning to'g'ri yo'llarini ko'rsatib berishga qaratilgandir. Bizda bolalar ijodi shakllari turlichadir: olimpiadalar, tematik konkurslar, maktab ko'rgazmalari, turli xil musobaqalar, poxodlar, quvnoq startlar, ziyraklar va topqirlar, iste'dodlar va hokazolar.

Eksperiment metod. Bu so'z lotincha sinab tekshirib ko'rish, ilmiy maqsadga qaratilgan tajriba ma'nosini anglatadi. Ta'lim-tarbiya ishlarida qo'llaniladigan biror shakl, metod va vositaning foydaliligini aniqlash va tekshirish uchun o'quv yurtlarida o'tkaziladi. Eksperiment metodlari sharoitiga qarab turli xil qo'llaniladi: Tabiiy eksperiment (yaratuvchi, ixtiro qiluvchi eksperimentlar), O'quvchilarning ongliligini yaratuvchi eksperiment.

Anketa metodi. Anketa - fransuzcha soʻz boʻlib, “tekshirish” degan maʼnoni anglatadi. Bu metod oʻquvchilardan soʻrash metodi boʻlib, u oʻquvchilar tarkibining sifati toʻgʻrisida kerakli maʼlumotlarni olish uchun, ularning fikrlari va qarashlarini aniqlash uchun, shuningdek kasbga yoʻllashni belgilash uchun maʼlum bir shaklda oʻtkaziladi. Metodni qoʻllashda quyidagi talablarga amal qilish kerak:

1. Anketalar oʻquvchilarning pedagogik va ruhiy tavsifini tuzishning manbai va universal vositasiga aylantirmasligi kerak;
2. Anketalar juda katta va noaniq boʻlmasligi kerak;
3. Anketani oʻtkazishda bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish va vaqt normada berilishi kerak va hokazo.

Xulosa qilib aytganda, pedagogika fani oʻz mazmun mohiyatini boyitishda, yangilashda mavjud pedagogik hodisa va nazariyalarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan usullari bilan oʻrganadi. Ushbu ilmning ilmiy tadqiqot usullari deganda yosh avlodni tarbiyalash, bilimli qilish va oʻqitishning real jarayonlariga xos boʻlgan ichki aloqa va munosabatlarni tekshirish, bilish yoʻllari, uslublari va vositalari majmui tushuniladi. Pedagogikaning ilmiy tadqiqot usullari qanchalik toʻgʻri tanlansa taʼlim-tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yaxshilanadi, pedagogika fani ham boyib boradi. Shuni ham aytishim joizki, pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yoʻnalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berish tamoyillari, obyekt va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir. Shaxsni umumiy maqsadli rivojlantirish, shaxsni har tomonlama rivojlantirish bilan oʻzaro aloqadorlikda amalga oshadi. Albatta, pedagogikada ilmiy tadqiqot metodlarini samarali qoʻllash pedagogning pedagogic mahoratiga bogʻliq. Harbir tadqiqot metodlarini uzviylikda qoʻllay olish zarur. Shu oʻrinda, A.S.Makarenko taʼkidlaganidek, odam organizmi alohida-alohida holda rivojlanmaydi, balki barchalari oʻzaro uzviy bogʻliqlikda bir vaqtda rivojlanadi degan xulosasini aytishni joiz koʻrdim. Chunki, tarbiya jarayoni shaxsni har tomonlama rivojlantirishini taʼminlamogʻi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻ. Oʻtanov. “Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti”. Samarqand. 2016, 15-bet.
2. Oʻ. J. Yoʻldashev tahriri ostida. Umumiy pedagogika. – T.: “Fan va texnologiya”, 2017, 27- bet.
3. Oʻ. M. Asqarova, M. Xayitboyev, M. S. Nishonov. OʻzR Oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligi. – T: “Talqin”, 2008, 15-bet.
4. J. Hasanboyev, X.A.Toʻraqulov, I.Sh.Alqarov, N.Oʻ.Usmanov. Pedagogika (pedagogika nazariyasi va tarixi). Oliy oʻquv yurtiari uchun darslik. OʻzR Oliy va oʻrta-maxsus taʼlim vazirligi. - Toshkent: «Noshir», 2016.

YETUKLIK DAVRIDA SHAXS RIVOJLANISHI HAMDA YETUKLIK DAVRI INQIROZLARI.MUAMMO VA YECHIMLAR

*Munisa Aybekovna Ibaydayeva
O‘razgul Jangabaevna Yeshmuratova
Ruxsora Ravshanbekovna Qalandarova
Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti 2-bosqich talabasi
Gulbanu Amangeldievna Turganbaeva
Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat Pedagogika Instituti
Pedagogika fakulteti 3-bosqich talabalari*

*«Shaxsning yetukligi motivatsiyasining funksional avtonomligi bilan
belgilanadi»
Gordon Olport*

Annotatsiya: Maqolada yetuklik davri hamda uning yetakchi xususiyatlari, shaxs yetukligi, yetuklikning yuqori darajalari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Akmeologiya, psixologik yetuklik, Gordon Olport, shaxs nazariyalari.

Yetuklik-hayot faoliyatining eng ijtimoiy faol va mahsuldor davridir, u kattalikning shunday davriki unda shaxs va intellekt rivojlanishining eng yuksak darajasiga erishiladi. Qadimgi greklar bu yoshni va ruh holatini «akme» deb atashgan, akme so‘zi cho‘qqi oliy bosqich gullagan davr degan ma'nolarni anglatadi. Normal odam yetuklik davrida jismonan, ma'nan shakllanib bo‘lgan bo‘ladi hamda ko‘plab yutuqlarga, tajribalarga ega bo‘ladi.

Psixologik bosqich sifatida yetuklik ontogenezdagi nisbatan uzoq davom etadigan davrlardan biridir. Yetuklikning 3 bosqichi ajratiladi:

- ilk yetuklik(yoshlik)
- o‘rta yetuklik
- yetuklik(qarilik va keksayish)

Gumanistik psixologiya yetuk shaxsning o‘z-o‘zini namoyon qilishi jarayoniga katta ahamiyat berilgan. Maslouning fikricha o‘z-o‘zini namoyon qiladigan shaxslar elementar ehtiyojlarini qondirish bilan chegaralanib qolmaydi, haqiqat, go‘zallik, yaxshilik kabi oliy qadriyatlarga intiladi. Tarixdan bizga ma'lumki buyuk rassom Leonardo da Vinchi nafaqat buyuk rassom balki buyuk shifokor hamda san'atsevar, serqirra ijodkor olim bo‘lgan. Ular o‘z faoliyatlarida yuksak cho‘qqilarga intiladilar. Yetuklik o‘z-o‘zini namoyon qilish uchun o‘z ustida tinmay ishlashni talab

qiladigan jarayondir. Yetuklik davri shunday davrki inson bu davrda o'z maqsadlarini mustaqil qo'ya oladi hamda ularni bajara oladi, demoqchi bo'lganimiz, yetuklik davrida insonda barcha resurslar yetarli bo'ladi, yetarli bo'lmagan taqdirda ularni izlab topishga qo'lga kiritishga yetarli kuchi hamda shijoati jo'sh urgan bo'ladi. Maqsadlarni amalga oshirishda insonga nafaqat kuch balki iroda ham zarur. Irodaviy harakatlarda har doim maqsad aniq bo'ladi. Odam o'z oldiga qo'ygan maqsadidan kelib chiqadigan natijalarni ham oldindan tasavvur eta oladi. G.Olportning ta'kidlashicha, shaxsning yetukligi motivatsiyasining funksional avtonomligi bilan belgilanadi. Yetuklik davrida insonda g'ayrat, kuch, shijoat kabi xislatlar bo'ladi, yetuklik davridan keksalik davriga o'tish jarayonida bu xislatlar nisbatan susayadi. Jismonan va ma'nan yetuk inson kelajakni to'g'ri taxmin qila oladi, o'z oldiga maqsadlar qo'ya oladi hamda maqsadlari tomon borishga kuch-quvvat yetadi. Yetuklikning bosqichlari turli olimlar tomonidan turlicha talqin qilingan. Yetuklik davrini birinchilardan bo'lib davrlashtirgan Sh.Byuler o'z-o'zini aniqlashni asos qilib, yetuklikning beshta bosqichini ajratgan:

Birinchi bosqich (16-20 yosh) shaxsiy o'z-o'zini belgilashdan oldin keladi.

Ikkinchi bosqich (16—20 yoshdan 25—30 yoshgacha) — urinib ko'rish va izlash bosqichidir (kasb, umr yo'ldosh va b.). Bu davrda hayotiy maqsadlar noreal bo'lib, o'zgarib turadi.

Uchinchi bosqich (25—30 yoshdan 45—50 yoshgacha) — yetuklik davri: inson hayotda o'z o'rini topadi, oila quradi. 40 yoshlarda shaxs o'zining hayotda erishgan natijalariga qarab o'zini baholay boshlaydi.

To'rtinchi bosqich (45—50 yoshdan 65—70 yoshgacha) — qartayayotgan inson, kasbiy faoliyatning tugashi, maqsadlar qo'yish va faol o'z-o'zini belgilashning yo'qolishi.

Beshinchi bosqich (70 yoshdan keyin) — qari inson: o'tmishni eslash va tinchlikni xohlash.

Yetuklik davrida rivojlanishning ijtimoiy vaziyati insondan ishlab chiqarish sohasiga, mehnat faoliyati sohasiga, o'z oilasini qurish va farzandlar tarbiyalashga faol kirishishni talab etadi. Yetuklik davrida rivojlanishning ijtimoiy vaziyati ichki tomondan mustaqillikka intilish ma'suliyat hissining kuchayishida ifodalanadi. O'z hayoti va yaqinlarining hayoti uchun shaxsiy ma'suliyatni anglash, bu ma'suliyatni qabul qilishga tayyorlik yetuklik davridagi rivojlanish ijtimoiy vaziyatning asosiy kechinmasidir. Yetuklik davrida faoliyatning asosiy yetakchi turi mehnat faoliyati hisoblanadi.

N.A.Ribnikov 1920-yillarda katta odamlarning rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadigan yosh psixologiya sohasini akmeologiya deb atagan. Akmeologiya insonni individ sifatida, shaxs sifatida faoliyatning talantli subyekti sifatida, individuallik sifatida inson, fuqaro, turmush o'rtoq do'st sifatida shakllanish sharoitlari yo'llari va

usullari orqali o'rganadi. Yetuklik davridagi inqirozlarning bolalik davridagi inqirozlardan farqlari quyidagilarda kuzatiladi:

— yetuklik davrida asosiy faoliyat turi doimiy bo'ladi (mehnat, ishlab chiqarish, oila, muloqot va b.), bolalik davrida esa yetakchi faoliyat doimiy ravishda o'zgarib turadi;

— yetuk shaxs asosiy faoliyat turining ichida chuqur o'zgarishlar ro'y beradi;

— yetuklik davri inqirozlari uzoqroq vaqtda (7—10 yosh) paydo bo'ladi, ma'lum bir xronologik yoshga bog'lanmagan, ko'proq ijtimoiy vaziyatga, hayotning shaxsiy sharoitlariga bog'liq;

— inqirozlar orasidagi intervallarda rivojlanish tekis kechadi, xronologik chegaralar shartlidir;

— yetuklik davridagi inqiroz anglangan holda, yopiq kechadi, atrofdagilarga keskin namoyon qilinmaydi;

— inqirozdan chiqish, uni bartaraf etish shaxsning ichki faolligiga, uning o'zigagina bog'liq.

Normal inqirozlardan farqli ravishda anomal rivojlanishda ichki qarama-qarshiliklarni hal qilish uchun nuqsonli shakllardan foydalaniladi. Masalan, spirtli ichimliklarga berilish motivatsion va mazmunli intilishlarning o'zgarishiga olib keladi. Ilk yetuklik davrida (18—25 yosh) psixik funksiyalarning kuchli rivojlanishi xos. Xotira, diqqat tafakkur konstruktiv, ijobiy siljishlar, cho'qqilar kuzatiladi. Barqarorlashuv 33—35 yoshda kuzatiladi. 35 yoshgacha inson intellektual faoliyati funksional asoslarining bir butunligi davom etadi. 30—33 yoshda diqqat, xotira, tafakkur kuchli rivojlanadi, 40 yoshlarda ular birmuncha susayadi. 41—50 yoshda 36—40 yoshga nisbatan tafakkur ham birmuncha susayadi. Ko'pchilik soha vakillari uchun 35—39 yosh ijodiy faollik uchun o'rtacha maksimum yosh hisoblanadi. Aniqroq to'xtaladigan bo'lsak, matematik, fizik, ximik kabi aniq fanlarda ijodiy cho'qqiga erishish 30—34 yosh, geolog, vrachlarda 35—39 yosh, psixolog, faylasuf va siyosatchilarda birmuncha kechroq 40—55 yoshlarda kuzatiladi. Kattalarda bilish funksiyalarining saqlanishiga qadriyatlar yo'nalganligi katta ta'sir ko'rsatadi. Hayotning turli sohalarida yangilikka faol intilish, ma'lumotlarni izlash, erishilgan natija bilan cheklanmaslik, obrazli tafakkur rivojlanish darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'z kasbiy mahoratini takomillashtirish, maxsus adabiyotlarga doimiy murojaat qilish verbal-mantiqiy, amaliy va obrazli tafakkurning rivojlanishiga olib keladi. 51—55 yoshda ham tafakkurning har xil turlarining, diqqat va xotiraning rivojlanishiga kasbiy faoliyatdagi bilishga faol intilish, bo'sh vaqtda ham nimalarnidir o'rganishga intilish ijobiy ta'sir qiladi. Kattalarning intellektual potensialini optimallashtirishning muhim omillari quyidagilardir: ma'lumoti darajasi (oliy, texnik, gumanitar, o'rta maxsus va h.k.); ta'lim — individual va tashkiliy bilish jarayoni sifatida; kasbiy faoliyat turi; mehnat faoliyati xarakteri (aqliy zo'riqishga ehtiyoj,

ijodiylikning mavjudligi) va b. Yetuk insonlar intellekti saqlanishi bilan bir qatorda uning strukturasi sifat jihatidan qayta o'zgarishlar sodir bo'ladi. So'zli matnlarni umumlashtirish ustunlik qiladi. Intellekt rivojlanishida yangi bo'lishi mumkin bo'lgan bosqich — muammoni o'zi qo'ya olishidir. Uzoq muddatli xotirada verbal esga tushirish keksalik davrigacha o'zgarmaydi, reaksiya tezligi, qisqa muddatli xotira, qayta esga tushirish birmuncha susayadi. Shunga qaramay kasbiy xotiraning takomillashishi mnemik funksiyalarning umumiy susayishi bilan mos kelmasligi mumkin. So'nggi zamonaviy longityud tadqiqotlarda aniqlanishicha, yetuklik davridagi insonlarning kognitiv rivojlanishi tugallanmaydi, lekin kattalarning aynan qanday qobiliyatlari qanday qilib o'zgarishi haqida umumiy fikrga kelinmagan. Bunda ayrim olimlar «dialektik tafakkur va mustaqil tanlangan pozitsiya va mas'uliyat» tushunchalaridan foydalanadilar, bunda intellekt sifat jihatidan qayta qurilishi nazarda tutiladi. Boshqa tadqiqotchilar esa turli yosh davrlaridagi murakkab vazifalarni hal qilish uchun intellektdan egiluvchan foydalanish va uni doimiy takomillashtirish haqida fikr yuritadilar.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki yetuklik davri inson umrining eng muhim davrlaridan hisoblanadi. Yetuklik davrida shug'ullanadigan faoliyatni biz bolalik hamda yoshlik davrlarida tanlaymiz. Yetuklik davri inson umrining eng muhim bosqichi, bu bosqichda biz muntazam mehnat bilan shug'ullanamiz. Mehnat faoliyati esa keksalik hamda qarilik davridagi hayotimizning qanday kechishini belgilab beradi. Og'ir mehnat psixik zo'riqishlar haddan ziyod ishga sho'ng'ib ketish yetuklik davrining umrning gullagan pallasining ta'mini buzadi. Shu boisdan inson o'z hayotini to'g'ri shakllantirishi, kun tartibini to'g'ri tashkillashtirishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Z.T. NISHANOVA, N.G. KAMILOVA, D.U. ABDULLAYEVA, M.X. XOLNAZARO VA "RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASI PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA" TOSHKENT-2018
2. F.I. XAYDAROV N.I. XALILOVA "UMUMIY PSIXOLOGIYA" Toshkent-2009

TRIGONOMETRIK TENGLAMALAR

*Rejabova Gulnoza Yuldashevna**Izboskan tuman 2-son kasb-hunar maktabi**Matematika fani o'qituvchisi*

Annotasiya. Maqolada trigonometrik funksiyalarning kelib chiqishi tarixi haqida qisqacha tarixiy ma'lumotlar keltirilgan. Trigonometrik funksiyalarning davri, aniqlanish sohasi, trigonometrik ifodalarni yig'indidan ko'paytmaga o'tish formulalari keltirilib, ularga doir misollarni yechish yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: trigonometriya, funksiya, davr, trigonometrik yig'indi, aniqlanish sohasi, argument, tenglamalar bir jinsli, daraja pasaytirish.

Eramizdan oldingi asrlarda trigonometriya astronomiya, geodeziya va qurilish ehtiyojlari bilan bog'liq holda paydo bo'lgan, ya'ni u faqat geometrik xususiyatga ega bo'lib, asosan «akkordlar hisobi» ni ifodalagan. Vaqt o'tishi bilan ba'zi tahliliy fikrlar unga aralasha boshladi. XVIII asrning birinchi yarmida keskin burilish yuz berdi, shundan so'ng trigonometriya yangi yo'nalish oldi va matematik analizga o'tdi.

Tarixan trigonometrik tenglamalar va tengsizliklar maktab o'quv dasturida alohida o'rin tutgan. Hatto yunonlar ham trigonometriyani fanlarning eng muhimi deb hisoblashgan. Shuning uchun biz, qadimgi yunonlar bilan bahslashmasdan, trigonometriyani maktab kursining va umuman butun matematika fanining eng muhim bo'limlaridan biri deb hisoblaymiz.

Bir necha o'n yillar davomida maktab matematika kursining alohida fani sifatida trigonometriya mavjud emas edi, u asta-sekin nafaqat asosiy maktabning geometriya va algebrasida, balki algebra va matematik tahlilning boshlanishiga ham tarqaldi.

Trigonometrik tenglamalar maktab matematika kursining eng qiyin mavzularidan biridir. Trigonometrik tenglamalar planimetriya, astronomiya, fizika va boshqa sohalardagi masalalarni yechishda yuzaga keladi. Trigonometrik tenglamalar va tengsizliklar yildan-yilga markazlashtirilgan test vazifalari orasida ham topiladi.

Trigonometrik tenglamalarning algebraik tenglamalardan eng muhim farqi shundaki, algebraik tenglamalar chekli sonli ildizlarga ega, trigonometrik tenglamalar esa cheksiz yechimlarga ega, bu esa ildizlarni tanlashni ancha murakkablashtiradi. Trigonometrik tenglamalarning yana bir o'ziga xos xususiyati javob yozishning o'ziga xos bo'lmagan shaklidir.

O'quv, ilmiy va uslubiy adabiyotlar asosida trigonometrik tenglamalar va tengsizliklarga oid asosiy nazariy ma'lumotlarni maktab matematika kursida

mavzularni taqdim etishda e'tibor berishingiz kerak bo'lgan umumiy uslubiy qoidalari mavjud.

Bu ishning amaliy ahamiyati shundaki, undan maktab o'qituvchilari uchun trigonometriya darslarini rejalashtirish va o'tkazishda o'quv qo'llanma sifatida foydalanish mumkin.

Elementar trigonometrik tenglamalar $f(kx + b) = a$ ko'rinishdagi tenglamalar bo'lib, bunda $f(x)$ trigonometrik funksiyalar: $\sin x$, $\cos x$, $\operatorname{tg} x$, $\operatorname{ctg} x$ hisoblanadi. Elementar trigonometrik tenglamalar cheksiz ko'p ildizlarga ega.

Misol uchun quyidagi sonlar $\sin x = \frac{\sqrt{2}}{2}$ tenglamaning ildizi bo'la oladi;

$$x_1 = \frac{\pi}{4}, \quad x_2 = \frac{2\pi}{3}, \quad x_3 = \frac{7\pi}{4}, \quad x_4 = \frac{\pi}{4} + 2\pi$$

va h.k. Tenglamaning barcha ildizlari topiladigan umumiy formula

$$\sin x = a, \quad |a| \leq 1$$

$$x = (-1)^n \arcsin a + 2\pi n, \quad n \in \mathbb{Z}$$

bilan beriladi.

Bu yerda n har qanday butun son qiymatlarni qabul qilishi mumkin, ularning har biri ushbu formuladagi tenglamaning ma'lum bir ildiziga mos keladi. Shuningdek, elementar trigonometrik tenglamalar hal qilinadigan boshqa formulalarda n parametr deyiladi. Ular odatda $n \in \mathbb{Z}$ deb yoziladi va shu bilan n parametri har qanday butun qiymatlarni qabul qilishi mumkin.

$\cos x = a, \quad |a| \leq 1$ tenglama yechimlari quyidagi formula bo'yicha topiladi:

$$x = \pm \arccos a + \pi n, \quad n \in \mathbb{Z}.$$

$\operatorname{tg} x = a$ tenglamaning yechimlari quyidagi formula orqali topiladi

$$x = \operatorname{arctg} a + \pi n, \quad n \in \mathbb{Z}.$$

$\operatorname{ctg} x = a$ tenglamaning yechimlari quyidagi formula orqali topiladi

$$x = \operatorname{arcctg} a + \pi n, \quad n \in \mathbb{Z}.$$

Elementar trigonometrik tenglamalarning ba'zi maxsus holatlariga alohida e'tibor qaratish lozim, bunda yechim umumiy formulalardan foydalanmasdan yozilishi mumkin:

$$\sin x = 0, \quad x = \pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\sin x = 1, \quad x = \frac{\pi}{2} + 2\pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\sin x = -1, \quad x = -\frac{\pi}{2} + 2\pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\cos x = 0, \quad x = \frac{\pi}{2} + \pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\cos x = 1, \quad x = 2\pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\cos x = -1, \quad x = \pi + 2\pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\operatorname{tg} x = 0, \quad x = \pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\operatorname{tg} x = 1, \quad x = \frac{\pi}{2} + \pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\operatorname{tg} x = -1, x = -\frac{\pi}{2} + \pi n, n \in \mathbb{Z},$$

$$\operatorname{ctg} x = 0, x = \frac{\pi}{2} + \pi n, n \in \mathbb{Z},$$

$$\operatorname{ctg} x = 1, x = \frac{\pi}{4} + \pi n, n \in \mathbb{Z},$$

$$\operatorname{ctg} x = -1, x = -\frac{\pi}{4} + \pi n, n \in \mathbb{Z}.$$

Ushbu tenglamalarga alohida e'tibor berish kerak, chunki ulardan boshqa trigonometrik tenglamalarni yechishda foydalanish mumkin. O'quvchilarda eng oddiy tenglamalarning har birini yechish sxemalari bo'lsa yaxshi bo'ladi.

Davriylik

Trigonometrik tenglamalarni yechishda trigonometrik funksiyalar davri muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun o'quvchilar ikkita foydali teoremani bilishlari kerak:

Teorema. Agar T $f(x)$ funksiyaning bosh davri bo'lsa, T/k soni $f(kx + b)$ funksiyaning bosh davri hisoblanadi.

T_1 va T_2 funksiyaning davrlari $mT_1 = nT_2 = T$ bo'ladigan m va n natural sonlar mavjud bo'lsa, o'lchovli deyiladi.

Teorema. Agar $f_1(x)$ va $f_2(x)$ davriy funksiyalarda T_1 va T_2 taqqoslanadigan bo'lsa, u holda ular $f_1(x) + f_2(x)$ funksiyaning davri bo'lgan $mT_1 = nT_2 = T$ umumiy davriga ega bo'ladi.

Aniqlanish sohasi

Har qanday haqiqiy son birlik doiradagi nuqtaga mos keladi. Bu nuqtaning koordinatalari berilgan haqiqiy sonning kosinus va sinus qiymati hisoblanadi. Birlik doiraning istalgan uqtasining koordinatalarini har doim aniqlash mumkin bo'lganligi sababli, har qanday haqiqiy x uchun $\sin x$ va $\cos x$ ning mos qiymatini topish mumkin, ya'ni $y = \sin x$ va $y = \cos x$ ning istalgan haqiqiy qiymati aniqlanadi.

$y = \operatorname{tg} x$ funksiyalarining aniqlanish sohasini belgilash orqali shuni k o'rsatish kerakki, agar $x = \pi/2 + \pi n$ bo'lsa, bu burchaklarning yon tomoni, tangens o'qi bo'ladi. Shuning uchun argumentning ushbu qiymatlari uchun $y = \operatorname{tg} x$ funksiyaning mos qiymatini belgilash mumkin emas.

Trigonometrik tenglamalarni ko'paytuvchilarga ajratib yechish usullari

Ko'paytuvchilarga ajratish usuli quyidagicha:

$$f(x) = f_1(x) f_2(x) \dots f_n(x), f(x) = 0$$

tenglamaning istalgan yechimi $f_1(x)$ tenglamalar to'plamining yechimi

$$f_1(x) = 0, f_2(x) = 0, \dots, f_n(x) = 0$$

hisoblanadi.

Qarama-qarshi tasdiq, umuman olganda, to'g'ri emas: ko'paytuvchilarga ajratishning har bir yechimi tenglamaning yechimi emas. Bu alohida tenglamalar

yechimlari $f(x)$ funksiyani aniqlash sohasiga kirmasligi mumkinligi bilan izohlanadi.

Bunday turdagi tenglamalarni yechishda algebraik ifodalarni ko'paytuvchilarga jratishning barcha ma'lum usullaridan foydalanish kerak. Bu umumiy omilni qavslash, guruhlash, qisqartirilgan ko'paytirish va bo'lish formulalarini qo'llash.

Misol: Tenglamani yeching $\sin^2 2x - \sin 2x = 0$.

Yechish: $\sin 2x(\sin 2x - 1) = 0$,

$\sin 2x = 0$ va $\sin 2x - 1 = 0$

$x_1 = \frac{\pi n}{2}, n \in Z$ va $\sin 2x = 1$,

$x_2 = \frac{\pi}{4} + \pi n, n \in Z$,

Javob: $x_1 = \frac{\pi n}{2}, n \in Z$; $x_2 = \frac{\pi}{4} + \pi n, n \in Z$

Misol : Tenglamani yeching: $2ctg3xcos2x + 4cos2x - ctg3x - 2 = 0$.

Yechish:

$(2ctg3xcos2x - ctg3x) + (4cos2x - 2) = 0$,

$ctg3x(2cos2x - 1) + 2(2cos2x - 1) = 0$,

$(2cos2x - 1)(2ctg3x + 2)$,

$(2cos2x - 1) = 0$ va $(ctg3x + 2) = 0$,

$2cos2x = 1$ va $ctg3x = -2$,

$cos2x = \frac{1}{2}$ va $x_1 = \frac{1}{3}(\text{arcctg}(-2) + \pi n), n \in Z$.

$x_1 = \pm \frac{\pi}{6} + \pi n, n \in Z$

Javob: $x_1 = \pm \frac{\pi}{6} + \pi n, n \in Z, x_2 = \frac{1}{3}(\text{arcctg}(-2) + \pi n), n \in Z$.

Trigonometrik ifodalarni yig'indidan ko'paytmaga o'tish formulalari

Trigonometrik tenglamalarni yechishda quyidagi formulalar ishlatiladi:

$$\sin x + \sin y = 2 \sin \frac{x+y}{2} \cdot \cos \frac{x-y}{2};$$

$$\sin x - \sin y = 2 \sin \frac{x-y}{2} \cdot \cos \frac{x+y}{2};$$

$$\cos x + \cos y = 2 \cos \frac{x+y}{2} \cdot \cos \frac{x-y}{2};$$

$$\cos x - \cos y = -2 \sin \frac{x+y}{2} \cdot \sin \frac{x-y}{2};$$

$$tg x + tgy = \frac{\sin(x+y)}{\cos x \cos y};$$

$$tg x - tgy = \frac{\sin(x-y)}{\cos x \cos y};$$

$$ctg x + ctgy = \frac{\sin(x+y)}{\sin x \sin y};$$

$$ctg x - ctgy = \frac{\sin(x-y)}{\sin x \sin y};$$

Misol : Tenglamani yeching: $\sin 4x - \sin 6x = 0$.

Yechish: Trigonometrik funksiyalar ayirmasining formulasini qo'llaymiz va

biz quyidagilarni olamiz:

$$2 \sin \frac{4x-6x}{2} \cdot \cos \frac{4x-6x}{2} = 0$$

$$\sin(-x) = 0 \text{ va } \cos 5x = 0,$$

$$\sin x = 0, 5x = \frac{\pi}{2} + \pi n, n \in Z,$$

$$x_1 = \pi n, n \in Z \quad x_2 = \frac{\pi}{10} + \frac{\pi n}{5}, n \in Z;$$

J a v o b : $x_1 = \pi n, n \in Z \quad x_2 = \frac{\pi}{10} + \frac{\pi n}{5}, n \in Z;$

Trigonometrik funksiyalarning ko' paytmasini yig' indiga aylantirish orqali tenglamalarni yechish

Bir qator tenglamalarni echishda quyidagi formulalar qo'llaniladi:

$$\sin x \cdot \cos y = \frac{\sin(x-y) + \sin(x+y)}{2};$$

$$\cos x \cdot \cos y = \frac{\cos(x-y) + \cos(x+y)}{2};$$

$$\sin x \cdot \sin y = \frac{\cos(x-y) - \cos(x+y)}{2}$$

Misol : Tenglamani yeching: $2\sin 3x \cos 2x = \sin 5x$.

Yechish: Birinchi formuladan foydalanib, quyidagi tenglamani olamiz:

$$\frac{\sin(3x - 2x) + \sin(3x + 2x)}{2} = \sin 5x,$$

$$\sin x + \sin 5x - \sin 5x = 0,$$

$$\sin x = 0,$$

$$x = \pi n, n \in Z.$$

J a v o b : $x = \pi n, n \in Z$.

Tenglamalarni daraja pasaytirish formulalari yordamida yechish

Keng diapazondagi trigonometrik tenglamalarni yechishda darajani pasaytirish formulalari asosiy rol o'ynaydi:

$$\sin^2 x = \frac{1 - \cos 2x}{2};$$

$$\cos^2 x = \frac{1 + \cos 2x}{2};$$

$$\operatorname{tg}^2 x = \frac{1 - \cos 2x}{1 + \cos 2x}.$$

Ushbu formulalarni yaxshiroq o'zlashtirish va mustahkamlash uchun o'quvchilar bilan bir nechta tenglamalarni yechish kerak.

Misol : Tenglamani yeching: $4\cos^2 2x - 1 = \cos 4x$.

$$4 \cdot \frac{1 + \cos 4x}{2} - 1 = \cos 4x,$$

$$2 + 2\cos 4x - 1 = \cos 4x,$$

$$\cos 4x = -1 \Rightarrow 4x = \pi + 2\pi n, n \in Z.$$

Javob: $x = \frac{\pi}{2} + 2\pi n, n \in Z$.

Uchlangan burchak argumentli formulalar yordamida tenglamalarni yechish

Bir qator tenglamalarni yechishda uchlangan burchak argument formulalari qo'llaniladi:

$$\sin 3x = 3\sin x - 4\sin^3 x;$$

$$\cos 3x = 4\cos^3 x - 3\cos x;$$

$$\operatorname{tg} 3x = \frac{3\operatorname{tg} x - \operatorname{tg}^3 x}{1 - 3\operatorname{tg}^2 x};$$

$$\operatorname{ctg} 3x = \frac{\operatorname{ctg}^3 x - 3\operatorname{ctg} x}{3\operatorname{ctg}^2 x - 1}$$

Misol 11: Tenglamani yeching: $\cos 3x + 2\cos x = 0$.

$$\cos x (4\cos^2 x - 1) = 0 \Rightarrow \cos x (\cos 2x + \frac{1}{2}) = 0.$$

$$\text{Javob: } x_1 = \frac{\pi}{2} + \pi k; \quad x_2 = \pm \frac{\pi}{3} + \pi k$$

XULOSA

Ushbu masalalar bo'yicha tegishli uslubiy adabiyotlar bilan tanishib chiqib, maktab algebra kursida trigonometrik tenglamalar va tengsizliklarni yechish qobiliyati va ko'nikmalari juda muhim bo'lib, ularni rivojlantirish matematika o'qituvchisidan katta kuch talab qiladi degan xulosaga kelish mumkin.

O'qituvchining o'zi trigonometrik tenglamalar va tengsizliklarni yechish bo'yicha ko'nikma va malakalarini rivojlantirish usullarini yetarli darajada bilishi shart.

Shubhasiz, faqat zamonaviy darsliklar mualliflari tomonidan taklif qilingan vositalar va usullardan foydalangan holda belgilangan maqsadga erishish deyarli mumkin emas. Bu o'quvchilarning individual xususiyatlari bilan bog'liq. Darhaqiqat, ularning trigonometriya bo'yicha asosiy bilimlari darajasiga qarab, turli darajadagi tenglamalar va tengsizliklarni o'rganish uchun imkoniyatlar qatori quriladi.

Shuning uchun o'qituvchining oldida ko'rib chiqilayotgan muammolarni hal qilish usullari asosida o'rganilayotgan materialning g'oyalarini aniqlash, ularni keyinchalik umumlashtirish va tizimlashtirish uchun juda qiyin muammo turibdi. Bu nazariyani o'quvchilarning ongli ravishda o'zlashtirishi uchun ham, matematik muammolarni hal qilishning bir qancha umumiy usullarini o'zlashtirish uchun ham muhimdir. Maqolada foydalanilgani kabi ilg'or pedagogik texnologiyalar va trigonometrik funksiyalar qatnashgan ilmiy izlanishlar [1-33] maqolalarda keng yoritilgan. Shuni ham ta'kidlash kerakki, trigonometrik tenglamalarni yechish trigonometriya materialiga oid o'quvchilar bilimini tizimlashtirish uchun shart sharoit yaratibgina qolmay, balki o'rganilayotgan algebraik material bilan samarali bog'lanishni ham ta'minlaydi. Bu trigonometrik tenglamalarni o'rganish bilan bog'liq bo'lgan materialning xususiyatlaridan biridir.

Bu xususiyatlarni o'qituvchi maktab o'quvchilarini trigonometrik tenglamalarni yechishga o'rgatish metodikasini ishlab chiqishda hisobga olishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avezov A.X. Matematikani o'qitishda interfaol metodlar: «Keys-stadi» metodi // Science and Education, scientific journal, 2:12 (2021), 462-470 b.
2. Avezov A.X. Funksiyaning to'la o'zgarishini hisoblashga doir misollar yechish yo'llari haqida // Science and Education, scientific journal, 2:12 (2021), 50-61 b.
3. Avezov A.X. «Kompleks sonlar» mavzusini o'qitishda «Bumerang» texnologiyasi // Science and Education, scientific journal, 2:12 (2021), 430-440 b.
4. Avezov A.X. Funksiya hosilasi mavzusini o'qitishda «Kichik guruhlarda ishlash» metodi // Science and Education, scientific journal, 2:12 (2021), 441-450 b.
5. Avezov A.X. Ta'limning turli bosqichlarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish // Science and Education, scientific journal, 2:11 (2021), c. 789-797.
6. Avezov A.X. Oliy matematika fanini o'qitishda tabaqalash texnologiyasidan oydalanish imkoniyatlari // Science and Education, scientific journal, 2:11 (2021), c. 778-788.
7. Avezov A.X. Умумтаълим мактаблардаги математика дарсларида ахборот технологияларини ривожлантириш тамойиллари // Science and Education, scientific journal 2:11 (2021), 749-758 б.
8. Avezov A.X. Matematika o'qitishning tatbiqiy metodlari // Pedagogik mahorat, 2021, Maxsus son. 52-57 b.
9. Шукурова М.Ф., Раупова М.Х. Каср тартибли интегралларни ҳисоблашга доир методик тавсиялар // Science and Education, scientific journal, 3:3 (2022), p.65-76.
10. Avezov A.X., Rakhmatova N. Eylar integrallarining tatbiqlari // Scientific progress, 2:1 (2021), 1397-1406 b

TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN O'RNI VA AFZALLIKLARI

Rasulova Feruza Uktambek qizi

Izboskan tuman 2-son kasb-hunar maktabi

Informatika fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada ta'limda axborot texnologiyalarini o'rni, dars mashg'lotlarida axborot texnologiyalarini qo'llash orqali dars sifati va yoshlarni IT sohasiga qiziqishlarini oshirish, bundan tashqari ta'limda multimedia vositalarini afzalliklari tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: Axborot, kommunikatsiya, texnologiya, audio signal, video signal, multimedia, individual, motivasiya, kompyuter, informatika

ABSTRACT: This article examines the role of information technologies in education, the quality of lessons and the increase of young people's interest in the field of IT through the use of information technologies in the classroom, and the advantages of multimedia tools in education.

Keywords: Information, communication, technology, audio signal, video signal, multimedia, individual, motivation, computer, informatics

Kirish: Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanishining zamonaviy jahon darajasi shundayki, respublikada jahon axborot makonining infratuzilmalari va milliy axborot-hisoblash tarmog'i integratsiyasiga mos keluvchi milliy tizimni yaratish milliy iqtisodiyot, boshqarish, fan va ta'lim samaradorligining muhim omili bo'lmoqda. Bu muammolar ancha murakkab va ayni paytda respublikamiz uchun dolzarbdir. Hozirda olib borilayotgan iqtisodiy, tuzilmaviy va boshqa o'zgarishlarni amalga oshirish natijalari respublikada axborotlashtirish bilan bog'liq muammolarning qanday va qaysi muddatlarda hal etishga ham bog'liqdir. O'quv fanlari bo'yicha elektron o'quv vositalarining yaratilishi mazkur fanlarni o'qitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatini yanada kengaytiradi. Bu o'z navbatida, talabalarning mazkur fanlar bo'yicha bilimlarini chuqur o'zlashtirishlarining asosiy omili bo'lib, ta'lim-tarbiya sifati va samaradorligini oshiradi. Ayni shunday sa'y-harakatlar amalga oshirilishi ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini keng tadqiq etishni yanada jadallashtirish, professor-o'qituvchilarni ilg'or pedagogik bilimlar va texnologiyalar bilan qurollantirish, ularning mahoratini oshirish, xorijiy oliy ta'lim muassasalari tajribasini chuqur o'rganish hamda ulardagi samarali usul va vositalarni milliy ta'lim tizimimizga joriy etish imkonini yaratadi. Multimedia - gurkirab rivojlanayotgan zamonaviy axborotlar texnologiyasidir. Uning ajralib turuvchi belgilariga quyidagilar kiradi:

axborotning xilma-xil turlari: an'anaviy (matn, jadvallar, bezaklar va boshqalar), original (nutq, musiqa, videofilmlardan parchalar, telekadrlar, animasiya va boshqalar), turlarini bir dasturiy maxsulotda integrasiyalaydi. Bunday integrasiya axborotni ro'yxatdan o'tkazish va aks ettirishning turli qurilmalari, muayyan vaqtdagi ish, o'z tabiatiga ko'ra statik bo'lgan matn va grafikadan farqli ravishda, audio va videosignallar faqat vaqtning ma'lum oralig'ida ko'rib chiqiladi. Video va audio axborotlarni kompyuterda qayta ishlash va aks ettirish uchun markaziy prosessor tez xarakatchanligi, ma'lumotlarni uzatish shinasining o'tkazish qobiliyati operativ va video-xotira, katta sigimli tashqi xotira, xajm va kompyuter kirish-chiqish kanallari bo'yicha almashuvi tezligini taxminan ikki barovar oshirilishi talab etiladi, "inson-kompyuter" interaktiv muloqotining yangi darajasi, bunda muloqot jarayonida foydalanuvchi ancha keng va xar tomonlama axborotlarni oladiki, mazkur xolat ta'lim, ishlash yoki dam olish sharoitlarini yaxshilashga imkon beradi. multimedia vositalari asosida o'quvchilarga ta'lim berish va kadrlarni qayta tayorlashni yo'lga qo'yish hozirgi kunning dolzarb masalasidir. Multimedia tushunchasi 90-yillar boshida xayotimizga kirib keldi. Uning o'zi nima degan savol tug'ladi? Ko'pgina mutaxassislar bu atamani turlicha tahlil qilishmoqda. Bizning fikrimizcha, mul'timedia bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video matn, grafika va animasiya effektlari asosida o'quv materiallarini o'quvchilarga yetkazib berishning mujassamlangan holdagi ko'rinishidir. Rivojlangan mamlakatlarda o'qitishning usuli hozirgi kunda ta'lim sohasi yo'nalishlari bo'yicha tadbir qilinmoqda. Hatto har bir oila multimedia vositalarisiz xordiq chiqarmaydigan bo'lib qoldi. Multimedia vositalarining 81- yildagi yalpi oboroti 4 milliard AQSh dollarini tashkil qilgan bo'lsa 94-yil esa 16 milliard AQSh dollarini tashkil qildi. Hozirgi kunda esa sotilayotgan har bir kompyuterni mul'timedia vositalarisiz tasavvur qilib bolmaydi. Kompyuterlarning 70-yillarda ta'lim sohasida keng qo'llash yo'lida urinishlar zoye ketganligi avvalambor ular unumdorligining nihoyatda pastligi bilan bog'liq edi. Amaliyot shuni kursatmoqdaki, multimedia vositalari asosida o'quvchilarni o'qitish ikki barobar unumli va vaqtdan yutish mumkun. Multimedia vositalari asosida bilim olishda 30% gacha vaqtni tejash mumkin bo'lib, olingan bilimlar esa xotirada uzoq muddat saqlanib qoladi. Agar o'quvchilar berilayotgan materiallarni kurish asosida qabul qilsa, axborotni xotirada saqlash 25-30% oshadi. Bunga qushimcha sifatida o'quv materiallari audio, video va grafika ko'rinishda mujassamlashgan xolda berilsa, materiallarni xotirada saqlab qolish 75% ortadi.

Multimedia vositalari asosida o'quvchilarni o'qitish quyidagi afzalliklarga ega:

- 1) berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkoniyati bor;
- 2) ta'lim olishning yangi sohalari bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqi yanada ortadi:

3) ta'lim olish vaqtining qisqarish natijasida, vaqtni tejash imkoniyatiga erishish;

4) olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq saqlanib, kerak bulganda amaliyotda qo'llash imkoniyatiga erishiladi. Informatika va axborot texnologiyalari fundamental fan sifatida kompyuter axborot tizimlari negizida istalgan ob'ektlar bilan boshqaruv jarayonlarini axborot jihatidan ta'minlashni barpo etish metodologiyasini ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Shunday fikr ham mavjudki, fanning asosiy vazifalaridan biri — axborot tizimlari nima, ular qanday o'rinni egallaydi, qanday tuzilmaga ega bo'lishi lozim, qanday ishlaydi, uning uchun qanday qonuniyatlar xos ekanligini aniqlashdir. Yevropada informatika sohasida quyidagi asosiy ilmiy yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin: tarmoq tuzilmasini ishlab chiqish, kompyuterli integratsiyalashgan jarayonni ishlab chiqarish, iqtisodiy va tibbiy informatika, ijtimoiy sug'urta va atrof-muhit informatikasi, professional axborot tizimlari. Multimedia tizimining paydo bo'lishi ta'lim, fan, san'at, kompyuter treninglari, reklama, texnika, tibbiyot, matematika, biznes, ilmiy tadqiqot kabi bir qancha kasbiy sohalarda revolyutsion o'zgarishlar yuzaga kelishiga olib keldi.

Kompyuterlarni ta'lim tizimida qo'llash g'oyasi ancha ilgari paydo bo'lgan bo'lgan bo'lsada, ta'lim tizimining barcha sohalarida axborot texnologiyalarini qo'llash multimedia qurilmalari bilan jihozlangan kompyuterlar paydo bo'lgach to'liq ma'noda amaliyotga joriy etilib boshlandi. Multimedia vositalarini ta'limda qo'llash quyidagilarga imkoniyat yaratadi:

- ta'limning gumanizatsiyalashuvini ta'minlash;
- o'quv jarayonining samaradorligini oshirish;
- ta'lim oluvchining shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish (o'zlashtirganlik, bilimga chanqoqlik, mustaqil ta'lim olish, o'zini o'zi tarbiyalash, o'zini o'zi kamol toptirishga qaratilgan qobiliyatlilik, ijodiy qobiliyatlari, olgan bilimlarini amaliyotga qo'llay olishi, o'rganishga bo'lgan qiziqishi, mehnatga bo'lgan munosabati);
- ta'lim oluvchining kommunikativ va ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirish;
- kompyuter vositalari va axborot elektron ta'lim resurslari yordamida har bir shaxsning alohida (individual) ta'lim olishi hisobiga ochiq va masofaviy ta'limni individuallashtirish va differensiyalash imkoniyatlari sezilarli darajada kengayadi;
- ta'lim oluvchiga faol bilim oluvchi subyekt sifatida qarash, uning qadrdimmatini tan olish;
- ta'lim oluvchining shaxsiy tajribasi va individual xususiyatlarini hisobga olish;
- mustaqil o'quv faoliyatini olib borish, bunda ta'lim oluvchi mustaqil o'qib va rivojlanib boradi;
- ta'lim oluvchilarda, o'zlarining kasbiy vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish uchun hozirgi tez o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarga moslashuviga yordam beradigan zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini hosil qilish. Multimedia vositalari yordamida shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirish

jarayoni zamonaviy, ko'ptarmoqli, predmetga yo'naltirilgan multimediali o'quv vositalarini ishlab chiqishni va foydalanishni talab etadi. Ular tarkibiga keng ma'lumotlar bazasi, ta'lim yo'nalishi bo'yicha bilimlar bazasi, sun'iy intellekt tizimlari, ekspert-o'rgatuvchi tizimlar, o'rganilayotgan jarayon va hodisalarning matematik modelini yaratish imkoniyati bo'lgan laboratoriya amaliyotlari kiradi. Ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ularning manfaatdorligini (motivasiyasini) oshirishga ko'maklashish imkoniyatlariga ko'ra, shuningdek, har xil turdagi multimediali o'quv axborotlarining uyg'unlashuvi, interfaollik, moslashuvchanlik sifatlariga ko'ra multimedia foydali va mahsuldor ta'lim texnologiyasi hisoblanadi. Interfaollikning ta'minlanishi axborotlarni taqdim etishning boshqa vositalari bilan taqqoslaganda raqamli multimedaning muhim yutuqlaridan hisoblanadi. Interfaollik ta'lim oluvchining ehtiyojlariga mos ravishda tegishli axborotlarni taqdim etishni nazarda tutadi. Interfaollik ma'lum bir darajada axborotlarni taqdim etishni boshqarish imkonini beradi: ta'lim oluvchilar dasturda belgilangan sozlovlarni individual tarzda o'zgartirishi, natijalarini o'rganishi, foydalanuvchining muayyan xohishi haqidagi dastur so'roviga javob berishi, materiallarni taqdim etish tezligini hamda takrorlashlar sonini belgilashi mumkin. Lekin multimediyadan foydalanishda bir qator jihatlarni e'tiborga olish muhim. Multimediyada taqdim etilayotgan o'quv materiallari tushunish uchun qulay bo'lishi, zamonaviy axborotlar va qulay vositalar orqali taqdim etilishi talab qilinadi. Multimedia texnologiyalarining barcha imkoniyatlarini to'liq ochib berish va ulardan samarali foydalanish uchun ta'lim oluvchilarga salohiyatli (kompetentli) o'qituvchining ko'magi zarur bo'ladi. Darsliklardan foydalanilgandagi singari, multimedia vositalarini qo'llashda ham ta'lim strategiyasi ta'lim jarayonida o'qituvchi nafaqat axborotlarni taqdim etish, balki ta'lim oluvchilarga ko'maklashish, qo'llab-quvvatlash va jarayonni boshqarib borish bilan shug'ullangandagina mazmunan boyitilishi mumkin. Odatda, chiroyli tasvirlar yoki animasiyalar bilan boyitilgan taqdimotlar oddiy ko'rinishdagi matnlarga qaraganda ancha jozibali chiqadi va ular taqdim etilayotgan materiallarni to'ldirgan holda zaruriy emosional darajani ta'minlab turishi mumkin. Multimedia vositalari har xil ta'lim yo'nalishlari (stillari) uyg'unligida qo'llanilishi va ta'lim olish hamda bilimlarni qabul qilishning turli ruhiy va yoshga doir hususiyatlariga ega bo'lgan shaxslar tomonidan foydalanilishi mumkin: ayrim ta'lim oluvchilar bevosita o'qish orqali, ba'zilari esa eshitib idrok etish, boshqalari esa (videofilmlarni) ko'rish orqali ta'lim olishni va bilimlarni o'zlashtirishni xush ko'radilar. Interfaol multimedia texnologiyalari akademik ehtiyojga ega bo'lgan ta'lim oluvchiga noan'anaviy qulaylik tug'diradi. Xususan, eshitish sezgisida defekti bor ta'lim oluvchilarda fonologik malakalar va o'qish malakalari o'sishiga, shuningdek, ularning axborotlarni vizual o'zlashtirishlarini ta'minlaydi. Nutqi va jismoniy imkoniyati cheklanganlarda esa vositalardan ularning individual ehtiyojlaridan kelib chiqib foydalanishga imkon

beradi. Multimedia vositalari ta'lim berishning samarali va istiqbolli quroli (instrumentlari) bo'lib, u o'qituvchiga an'anaviy ma'lumotlar manbaidan ko'ra keng ko'lamdagi ma'lumotlar massivini taqdim etish; ko'rgazmali va uyg'unlashgan holda nafaqat matn, grafiklar, sxemalar, balki ovoz, animasiyalar, video va boshqalardan foydalanish; axborot turlarini ta'lim oluvchilarning qabul qilish (idrok etish) darajasi va mantiqiy o'rganishiga mos ravishda ketma-ketlikda tanlab olish imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilganadabiyotlar

1. «O'zbekistan Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha xarakatlar strategiyasi to'grisida»gi F-4947-sonli Farmoni.
2. O'zbekistan Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Toshkent oqshomi. 2020 yil, 25 yanvar. № 13 (14064).
3. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy taxlil, qilish tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - xar bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. -T.: O'zbekiston, 2017
4. S.S.G'ulomov va boshqalar. Axborot tizimlari va texnologivalari: Oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik / Akademik S.S. G'ulomovning unuimiy tahriri ostida. - «Sharq», 2000.
5. The pedagogy of the Massive Open Online Course: the UK view. Sian Bayne and Jen Ross, the University of Edinburgh. The Higher Education Academy .2013.
6. www.lex.uz.
7. www.ziyonet.uz

FIZIKA DARSLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Nasimova Sevara Olimjon qizi
Buxoro viloyati G'ijduvon tumani
44- umumiy o'rta ta'lim maktabi fizika fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Bugungi zamonaviy dunyo ta'lim sohasidagi har bir detalga zamonaviy nigoh bilan qarashga undaydi. Shu jumladan har bir fanni o'z o'quv metodikasidan tashqari, unda zamonaviy innovatsion texnologiyalarni ham mujassamlashtirgan tarzda o'quvchilarga o'rgatish ayni kunlardagi dolzarb masalalardan biridir. Ushbu maqolada muallif Fizika fanining dunyo hamjamiyatidagi ahamiyati va ushbu fanni o'quvchitalabalarga o'rgatishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, innovatsiya, fizika, pedagogik texnologiyalar, o'quv fan metodikasi, an'anaviy ta'lim va h.k.

ABSTRACT

Today's modern world encourages us to look at every detail of education in a modern way. In addition to teaching each subject in a way that integrates modern innovative technologies, it is one of the most pressing issues today. This article describes in detail the importance of physics in the world community and the use of innovative technologies in teaching this subject to students.

Keywords: technology, innovation, physics, pedagogical technologies, teaching methodology, traditional education, etc.

Fizika fani bizni atrofimizdagi dunyoni, nafaqat dunyoni, boringki butun texnologiyani qanday ishlashini tushunishga yordam beradi. Shuningdek, Fizika bizga koinotni tartibga solishga yordam beradi. U asoslar bilan shug'ullanadi va bir -biriga o'xshamaydigan hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rishga yordam beradi. Fizika bizga ijodkorlikni ifoda etishga, dunyoni yangicha ko'rishga va keyin uni o'zgartirishga yordam beradigan kuchli yo'nalishlar beradi. Fizika ma'lumotni tahlil qilish va fan, muhandislik va tibbiyot, shuningdek iqtisod, moliya, menejment, huquq va davlat siyosatidagi muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan miqdoriy va analitik ko'nikmalarni beradi. Fizika eng zamonaviy texnologiyalarning asosi bo'lib, ilmiy,

muhandislik va tibbiy tadqiqotlar va ishlanmalarda ishlatiladigan asboblar va asboblar uchun asosdir. Ishlab chiqarishda fizikaga asoslangan texnologiyalar ustunlik qiladi.

Malakali fizika o'qituvchilari bo'lmagan maktablar o'z o'quvchilarini kelajakda ular erishishi mumkin bo'lgan hurmatli va yaxshi maosh oladigan kasblardan uzib qo'yadi. Fizikani o'qiyotgan talabalar SAT, MCAT va GRE testlarini yaxshiroq bajaradilar. Fizika mutaxassisliklari MCAT -da bio yoki kimyo fanlariga qaraganda yaxshiroq ishlaydi. Chunki, ushbu elektron vositalarni ta'lim muassasalarida fanni o'qitishda fizik jarayonlarni, elektron darsliklar, animatsiyalar, virtual laboratoriya va tajribalarni tinglovchilarga dars davomida ko'rsatib borilmoqda. Jumladan, Favqulodda vaziyatlar vazirligi Akademiyasida ham ta'lim jarayonida mavjud barcha fanlarning, ma'ruza laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarida yangi zamonaviy texnologiyalar va asbobuskunalar ya'ni, raqamli o'lchash asboblari, vertual laboratoriyalar, animatsiyalar, elektron darsliklar, hamda ular asosidagi multimediya vositalardan foydalanish keng yo'lga qo'yilgan va undan tashqari veb-saytlarning samarali tashkil qilinishi, ta'limtarbiya samaradorligini oshirishda ham maktabda o'tkazilayotgan turli xil ilmiy-amaliy, ma'naviy-ma'rifiy anjumanlarning ahamiyati katta bo'lmoqda.

Fizika bo'yicha mutaxassislik nafaqat fizika, balki barcha muhandislik va axborot/informatika fanlari bo'yicha aspiranturaga mukammal tayyorgarlikni ta'minlaydi; hayot fanlari, shu jumladan molekulyar biologiya, genetika va neyrobiologiya; yer, atmosfera; iqtisod va moliya; va davlat siyosati va jurnalistikada asqatadigan sohadir. Siz fizikasiz muhandis yoki shifokor bo'lolmaysiz; o'qituvchilik bilan shug'ullanish ehtimoli kamroq; sizning video o'yinlaringiz zerikarli bo'ladi va animatsion filmlaringiz haqiqiy ko'rinmaydi; Sizning global isish haqidagi siyosat qarorlaringiz unchalik ahamiyatli bo'lmaydi. Fiziklar uchun maxsus so'raladigan ish e'lonlari soni, masalan, muhandislarnikidan kichikroq bo'lsa -da, fizika bo'yicha malakaga ega bo'lganlar uchun mehnat bozori har xil va har doim kuchli. Fizika miqdoriy, tahliliy tafakkurni rivojlantirganligi sababli, fiziklar boshqa texnik mutaxassislarga qaraganda yuqori boshqaruv va siyosat lavozimlarida bo'lish ehtimoli ko'proq faoliyat yuritishadi. AQSh hukumatidagi ilm -fan bilan bog'liq uchta yuqori lavozimdan ikkitasi - energiya vaziri va Oq uyning fan va texnologiya siyosati idorasi direktori - hozirda fiziklardir. Hammamiz, shu jumladan professional fiziklar, - o'rta maxsus ta'lim tizimidagi fizika kurslarini qiyin deb bilamiz, chunki ular bizdan ko'plab kasblar bo'yicha fizika bo'yicha o'qitishni qimmatli qiladigan ko'plab tushunchalar va ko'nikmalarni o'zlashtirishni talab qiladi. Bu shuni anglatadiki, tarix yoki psixologiya yoki kompyuter dasturlash kabi boshqa fanlarga qaraganda, fizikani kollejdand keyin (mustaqil yoki ish joyida) o'rganish ancha qiyin.

Bugungi kun fizika o'qituvchisi oldida turgan dolzarb muammolardan biri ta'limning zamonaviy texnologiyalarini loyihalash va uni o'qitish amaliyotida

qo'llashdir. Fizika o'qituvchisi o'quvchilarga fizika fanidan zaruriy bilimlarni beribgina qolmay, ularda fanga nisbatan qiziqish uyg'ota olishlari kerakki, natijada bu sohada yaxshi mutaxassis, yetuk kadrlar yetishib chiqishiga erishilsin. O'qituvchi o'tgan har bir dars boshqa darsdan farq qilishi, bugungi o'tiladigan dars kechagisiga nisbatan mukammal bo'lishi kerak. Darsni yangi pedagogik texnologiyalar:

— axborot vositalaridan foydalanib;

— ko'rgazmali qurollari yordamida; — interfaol metodlarni qo'llash orqali; va h.k.lardan foydalanib tashkil etsak, bu dars o'quvchi ongiga yaxshi yetib boradi va xotirasidan joy oladi. O'quvchining ilmiy dunyoqarashi kengayib, bilim darajasi ortadi. An'anaviy ta'limdan farqli zamonaviy ta'limni tashkil etishdan maqsad ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt ichida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek o'quvchilar faoliyati, bilimni nazorat qilish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash fizika fani o'qituvchisidan katta pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga yangicha yondashishni talab etadi. Hozirgi kunda dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlarida o'quvchilarning ilmiy faoliyatini, ijodkorligini oshiruvchi va shu bilan bir qatorda ta'lim-tarbiya jarayoninig samaradorligini kafolatlovchi yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba to'plangan. Shu tajriba asosini tashkil qiluvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilib, bu metodlarni dars jarayoniga qo'llay bilish bugungi zamon fizika o'qituvchisi zimmasiga yuklatilgan yuksak vazifadir. Pedagogik texnologiyaning muvaffaqiyatli loyihalanishi va yakuniy natija(samara)ning kafolatlanishi o'qituvchining didaktik masalalar mohiyatini anglab yetish darajasi va darsda ularni to'g'ri baholay olishiga bog'liqdir. Har bir o'tiladigan darsda ta'limning aniq maqsadining belgilanishi o'qitish texnologiyasini loyihalashda muhim shartlardan biri sanaladi. Bunda fan mavzulari bo'yicha o'qitishning tashxislanuvchi maqsadi aniqlanadi.

Fizika fan sifatida o'tilgan vaqtdan boshlab fanning ma'lumotlar bazasi ko'payib katta hajmni tashkil etmoqda va u yuqori tezlikda yil sayin boyib boryapti. Shu sababdan fizikani o'tish jarayonida faqat zaruriy axborotlarnigina tanlab olish va o'quvchining o'zlashtirish qobiliyatlariga mos holda ma'lumotlar hajmini miqdoriy o'lchamga keltirish zarur. Ta'lim tizimida multimediali elektron o'quv adabiyotlar, ma'ruzalar virtual laboratoriya ishlari, har hil animatsion dasturlar slaydlar yaratishda kerak bo'ladigan maxsus dasturlar hisoblanadi. Ta'lim tizimida yuqorida keltirilgan dasturlarda tayyor modellar mavjud bo'lib bunda foydalanuvchi boshlang'ich parametrlarni kiritib bir necha turkum ishlarni (laboratoriya, yong'in xavfsizligi masalalarini tahlil qilishda, taqdimot ma'ruzalarida animatsiyalar) dan keng foydalanishi mumkin. Fizik jarayonlarni modellashtirish imkoniyatini beradigan

dasturlariga: MatCad, MatLab, Maple, Crocodile, Physics, Electronics Workbench va boshqa dastur paketlarini misol keltirish mumkin. Axborot texnologiyalarning imkoniyatidan foydalangan holda kompyuter modellarini o'quv jarayonlarida foydalanish o'zining samarasini beradi.

Fizik jarayonlarni kompyuterda modellashtirish uchun axborot texnologiyada fizik bilimlardan keng foydalaniladi. Shuningdek, modellashtirishning o'ziga xos muhim tomonlari shundaki, turli xil asboblarni tayyorlash shart emas, hodisalarni jonli va tabiiy ko'rinishda tasvirlash, tajribani oz fursat ichida istalgan paytda takrorlash, kuzatish qiyin bo'lgan va umuman kuzatilishi mumkin bo'lmagan jarayonlarni ham namoyish etish olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Kompyuter dasturini qo'llash orqali o'tilgan mashg'ulotlar oddiy mashg'ulotlardan ko'ra yaxshiroq samara beradi. Fizika fanini o'qitishda kompyuter dasturlaridan foydalangan holda, animatsiyali mashg'ulotlar olib borish o'qituvchi va tinglovchiga qulaylik yaratib, fizik jarayonlarning yuz berish mexanizmlari va bosqichlarini tushunib yetishda yaxshi samara beradi. Fizik jarayonlar mexanizmlarini, ularni ma'ruza, amaliy va ayniqsa tajriba mashg'ulotlarida namoyish etish va bu holatlarni kompyuter texnologiyalariga tayangan holda olib borish o'qitish jarayonida tinglovchilarga bilim berish va fan asoslariga doir ko'nikmalar hosil qilish samaradorligini oshiruvchi omillari bo'lib hisoblanadi.

Fizika fanini o'qitish jarayonida zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish talabalarini idrok etishga olib keladi, mavzuni o'rganishga qiziqishni uyg'otadi, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini yaxshilaydi. Kompyuter materiallari o'qituvchini to'ldirishi, yangilanishi, turmush tarzi bo'lishi mumkin bo'lgan yagona o'quv vositalarining zarur bir qismidir. An'anaviy ta'lim bilan solishtirganda innovatsion texnologiyalarni birlashtirishning afzalliklari xilma-xil. Ularga, bilimlarni samarali sinovdan o'tkazishdan tashqari, ishlab chiqarish va mantiqiy fikrlashdan va boshqalarni sinab ko'rish va boshqalarga tegishli, uslubiy shakllarning xilma-xilligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. O'quv jarayoniga kompyuter texnologiyasini birlashtirish, siz quyidagilarni ta'minlashingiz mumkin:

- Kompyuter bilan aloqaning o'ziga xos xususiyatlari va ixtisoslashtirilgan dasturlar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari tufayli konstruktiv, algoritmik fikrlash;
- Aqlli o'quv tizimlari va modellashtirish dasturlari o'rtasida vazifalarni bajaradigan reproduktiv faoliyatning mazmunini o'zgartirib ijodiy fikrlashni rivojlantirish;
- Kompyuter biznes o'yinlari jarayonida qo'shma loyihalarni amalga oshirishga asoslangan kommunikativ qobiliyatlarni yaratish;

Bugungi kunda ta'lim modernizatsiya jarayonlarini boshdan kechirmoqda. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplaridan biri bu "ommaviy

foydalanish imkoniyati, ta'lim tizimining ta'lim tizimiga moslashuvchanlik, talabalarni tarbiyalash va o'qitish xususiyatlari." Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yuqorida keltirilgan dasturlardan ma'ruza jarayonida qo'llash natijasida qisqa vaqt ichida kerakli axborotni tinglovchi va o'quvchilarga ko'rgazmali o'tkazish imkoniyati bor. Bu esa o'quv samaradorligini oshirishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Ta'lim bo'yicha axborot texnologiyalari: tadqiqotlar. O'qish uchun qo'llanma Yuqori. Tadqiqotlar. muassasalar /. - 4-chi., Ched. - m.: "Akademiyaning" nashriyot markazi, 2008 yil. - 192C.
2. Pedagogika: pedagogik nazariyalar, tizimlar, texnologiyalar: tadqiqotlar. Str uchun. Baland. va ommaviy axborot vositalari. Ped. Tadqiqotlar. Transport vositalari /, I.B. KOTOVA va boshqalar; Ed. . - 5-chi., Ched. - m.: 2004 yil nashriyot markazi, 2004 yil. - 512s.
3. Оценка качества подготовки выпускников средней школы по физике. / Сост. В.А. Коровин, В.А. Орлов. - М.: Дрофа, 2001,- 192с.
4. Программы общеобразовательных учреждений. Физика. Астрономия / Сост. Дик Ю.И., Коровин В.А. - М.: Просвещение, 2000,-287с.
5. Ерофеева Г. В., Толмачева Н. Д., Тюрин Ю. И., Чернов И. П. Фундаментальность образования – основа его качества // Репутация и качество. 2008. № 11. С. 68–70

INFORMATIKA DARSLARIDA O'YIN TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLISHTIRISH

Tursunova Lola Begmurod qizi
Navoiy shahar 11-AFCHO'IMda
Informatika fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ko'pincha bolalar murakkab yoki katta hajmli materialni o'rganishda e'tiborlarini tarqatib yuborishadi va darsga diqqatni jamlay olmaydilar. Aynan shunday hollarda qiziqarli voqea yoki o'yin lahzalari bilan ularning e'tiborini jalb qilish kerak. Bu bolalarning diqqatini o'rganilayotgan materialga qaratishga, muammoli, izlanish va tadqiqot usullarini birlashtirgan mustaqil ishlarni bajarishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: o'yin texnologiyalar, pedagogik jarayon, o'qitish metodologiyasi, didaktik vazifa, krossvordlar, boshqotirmalar, o'rganilgan materialni konferentsiya, seminarlar.

Аннотация. Часто дети отвлекаются при изучении сложного или объемного материала и не могут сосредоточиться на уроке. Именно в таких случаях им необходимо привлечь их внимание интересным событием или игровыми моментами. Он помогает сосредоточить внимание детей на изучаемом материале и выполнять самостоятельную работу, сочетающую в себе проблемно-поисковые и исследовательские методы.

Ключевые слова: игровые технологии, педагогический процесс, методика обучения, дидактическая задача, кроссворды, ребусы, конференция изученного материала, семинары.

Abstract. Often children get distracted when studying complex or voluminous material and cannot concentrate on the lesson. It is in such cases that they need to attract their attention with an interesting event or game moments. It helps to focus the attention of children on the material being studied and to perform independent work that combines problem-search and research methods.

Keywords: game technologies, pedagogical process, teaching methods, didactic task, crossword puzzles, rebuses, conference of studied material, seminars.

Ta'lim jarayonida o'yinli texnologiyalar didaktik o'yinli dars shaklida qo'llaniladi. Ushbu darslarda o'quvchlarning bilim olish jarayoni o'yin faoliyati orqali uyg'unlashtiriladi. Shu sababli o'quvchlarning ta'lim olish faoliyati o'yin faoliyati bilan uyg'unlashgan darslar didaktik o'yinli darslar deb ataladi.

Inson hayotida o'yin faoliyati orqali quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- o‘yin faoliyati orqali shaxsning o‘qishga, mehnatga bo‘lgan qiziqishi ortadi;
- o‘yin davomida shaxsning muloqotga kirishishi ya’ni, kommunikativ – muloqot madaniyatini egallashi uchun yordam beriladi;
- shaxsning o‘z iqtidori, qiziqishi, bilimi va o‘zligini namoyon etishiga imkon yaratiladi;
- hayotda va o‘yin jarayonida yuz beradigan turli qiyinchiliklarni yengish va mo‘ljalni to‘g‘ri olish ko‘nikmalarining tarkib topishiga yordam beradi;
- o‘yin jarayonida ijtimoiy normalarga mos xulq-atvorni egallash, kamchiliklarga barham berish imkoniyati yaratiladi;
- shaxsning ijobiy fazilatlarini shakllantirishga zamin tayyorlaydi;
- insoniyat uchun ahamiyatli bo‘lgan qadriyatlar tizimi, ayniqsa, ijtimoiy, ma’naviy-madaniy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o‘rganishga e’tibor qaratiladi;
- o‘yin ishtirokchilarida jamoaviy muloqot madaniyatini rivojlantirish ko‘zda tutiladi.

Didaktik o‘yinli mashg‘ulotlarni o‘quvchilarning bilim olish va o‘yin faoliyatining uyg‘unligiga qarab: syujetli-rolli o‘yinlar, ijodiy o‘yinlar, ishbilarmonlar o‘yini, konferentsiyalar, o‘yin-mashqlarga ajratish mumkin.

O‘qituvchi-pedagog avval o‘quvchlarni individual (yakka tartibdagi), so‘ngra guruhli o‘yinlarga tayyorlashi va uni o‘tkazishi, o‘yin muvaffaqiyatli chiqqandan so‘ng esa, ularni ommaviy o‘yinlarga tayyorlashi lozim. Chunki o‘quvchlar didaktik o‘yinli mashg‘ulotlarda faol ishtirok etishlari uchun zaruriy bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishlari, bundan tashqari, guruh jamoasi o‘rtasida hamkorlik, o‘zaro yordam vujudga kelishi lozim.

Ta’limda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga, kognitiv faollikni rivojlantirishga, amaliy faoliyatning turli ko‘nikma va ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi, shuningdek, talabalarni o‘rganishga rag‘batlantirish va rag‘batlantirishning samarali vositasidir. Qulay va quvonchli muhit yaratadi.[1]

15 yil oldin, kompyuter hayratda qabul qilindi. Ammo bugun oddiy kundaik qurilma sifatida qabul qilamiz va foydalanamiz. Kompyuter dasturlari sizga musiqa, video va rasmlarni boshqarish, matn ko‘rinishdagi axborotlarni qisqa vaqt ichida tahrirlash, turli ko‘ngil ochar mash‘ulotlar ya’ni o‘yinlardan foydalana olish imkoniyatini beradi. Uy kompyuterini sotib olishning asosiy tashabbuskorlari maktab o‘quvchilari. Shuning uchun, o‘spirin farzand otaonalari kompyuterni sotib olishning ijobiy va salbiy tomonlarida aniq tushunish kerak ...

Ayni paytda texnologiya jadal rivojlanmoqda, shuning uchun o‘smirlik davrida kompyuter savodxonligini o‘zlashtirish juda foydali bo‘ladi. Maktabda allaqachon

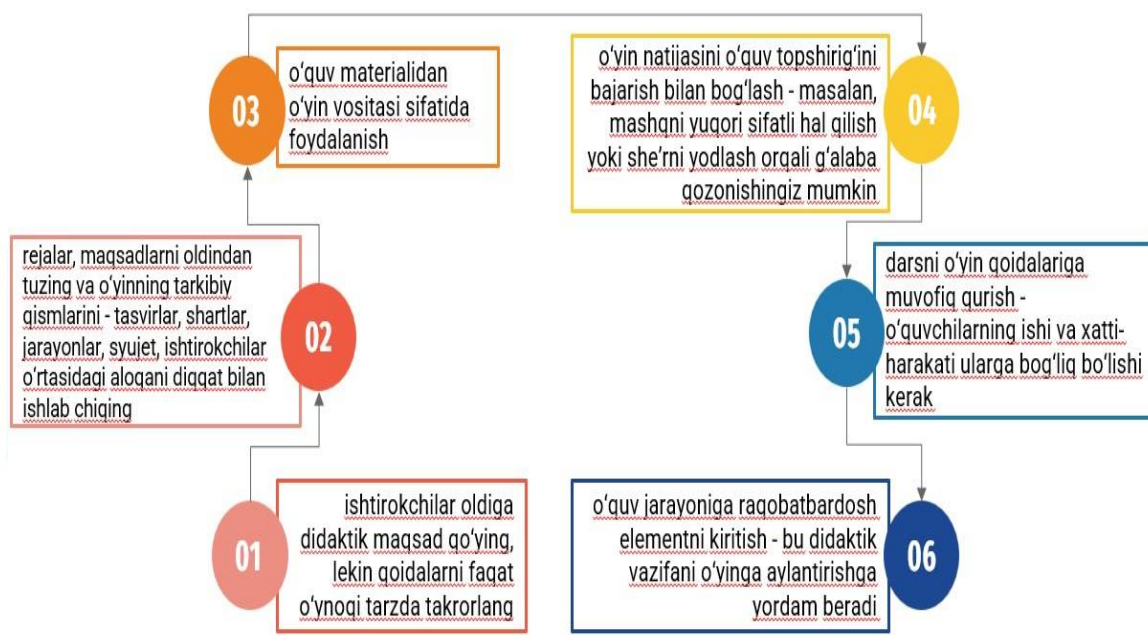
bolalar ko'p sonli ma'lumotlar bilan qanday ishlashni o'rganish imkoniyatiga ega. Olimlar maktab o'quvchilarining hayotidagi kompyuter juda foydali ekanligini isbotladilar. Masalan, aqlli o'yinlar yoki strategiya o'yinlari bolaning aqliy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bundan tashqari, kompyuter texnologiyalari, shu jumladan Internet, yirik shahar va viloyatlarda hattoki qishloqlarda ham foydalanish imkoniyati oshib bormoqda, chunki siz zamonaviy o'quv dasturlari va turli xil ma'lumotlar bilan tanishishingiz mumkin. Maktab o'quvchilari va hatto kattalar uchun juda ko'p o'zgarishlar mavjud. Shuni ta'kidlandiki, kompyuter yordamida foydalanuvchi tezda ma'lumot almashish imkoniyatiga ega bo'ladi, chunki tez bajarilayotgan jarayon ularni hayratda qoldiradi. Kompyuterda maktab o'quvchilari har doim zavq bilan shug'ullanishdi, chunki u har qanday yangi o'yinchoq kabi bolalarning e'tiborini tortadi.

Multimedia kompyuter texnologiyalari o'qituvchiga o'rganilayotgan materialni chuqurroq va ongli ravishda o'zlashtirishga hissa qo'shadigan turli xil vositalarni tezda birlashtirish, dars vaqtini tejash va uni ma'lumot bilan to'ldirish imkoniyatini beradi.

Ko'p bosqichli akademik yondashuvda foydalanilganda, ta'lim texnologiyasi nogiron yoki xavf ostida bo'lgan o'quvchilar uchun matematika va savodxonlik yo'riqnomalarini farqlash va kuchaytirish qobiliyatiga ega. Misol uchun, texnologiyaga asoslangan o'yin tadbirlari individuallashtirilgan ko'rsatma va amaliyotni ta'minlash va butun yoki kichik guruhlarda o'qitiladigan tushunchalarni umumlashtirishni osonlashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Ushbu individuallashtirilgan tadbirlardan to'plangan ma'lumotlar o'qituvchilar uchun umumlashtirilishi va butun va kichik guruhlardagi ko'rsatmalarni xabardor qilish uchun ishlatilishi mumkin. Qo'shimcha texnologiya aralashuvini o'qituvchi tomonidan beriladigan ta'lim bilan birlashtirish orqali sinfda texnologiyadan foydalanish o'qituvchilar va o'quvchilar uchun yanada mazmunli bo'ladi.

Kompyuterning o'quv faoliyati vositasi sifatidagi vazifalari uning faktlarni to'g'ri qayd etish, katta hajmdagi axborotni saqlash va uzatish, ma'lumotlarni guruhlash va statistik qayta ishlash qobiliyatiga asoslanadi.[2]

O'yin haqiqiy hayotiy vaziyatlarga imkon qadar yaqin bo'lsa foydali bo'ladi. Shuning uchun u ta'lim jarayoniga kiritilishi kerak. O'yin texnologiyalari mustaqil ravishda va umumiyroq, an'anaviy o'qitish metodologiyasining elementi sifatida qo'llaniladi. Ular bolalarga o'quv fanlari mavzularini osonroq o'zlashtirishga yordam beradi va o'qituvchi yoki sinfdan tashqari ish olib boruvchi o'qituvchi uchun jarayonni nazorat qilish va boshqarish osonroq bo'ladi. Biroq, o'yinning usuli ta'sir qilishi uchun foydalanish imkoniyati bo'lishi kerak. Bunday texnologiyalarni amalda qo'llash uchun quyidagilar zarur:

O'yin texnologiyalaridan foydalangan holda, ular ma'lum bir mavzuga, o'rganish mavzusiga tegishli yoki yo'qligini hal qilish va ko'ngilochar komponent va haqiqiy o'rganish balansini kuzatish muhimdir. Mashg'ulotlarning dars shaklida o'yin texnikasi va vaziyatlarni amalga oshirish quyidagi asosiy yo'nalishlarda sodir bo'ladi: o'yin topshiriq'i shaklida o'quvchilar oldiga didaktik maqsad qo'yiladi; o'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysunadi; o'quv materialini uning vositasi sifatida ishlatiladi, o'quv faoliyatiga didaktik vazifani o'yinga aylantiradigan raqobat elementi kiritiladi; didaktik vazifaning muvaffaqiyatli bajarilishi o'yin natijasi bilan bog'liq. O'yin - bu shaxsning tasavvuridagi erkinligi, "amalga oshirib bo'lmaydigan manfaatlarni xayoliy tarzda amalga oshirish" (A.N. Leontyev).

O'yinlar - bu o'zaro ta'sir, fikrlash, o'rganish va muammolarni rivojlantirishga yordam beradigan qiziqarli mashg'ulotlar jamlamasidir. Ko'pincha o'yinlar o'yinchilarga qisqa vaqt ichida natija ishlab chiqarish imkonini beradigan jihatga ega ma'lumot. Ba'zi o'yinlar o'yinchilardan aql bilan shug'ullanishni talab qiladi. Har bir o'yin texnologiyasi alohida texnikalardan - ya'ni o'yinlardan iborat. Ularning turlari juda ko'p, bu sizga o'qitish vositalarini moslashuvchan tanlash, mavzuni chuqurroq o'rganish uchun didaktik usullar bilan birlashtirish imkonini beradi. O'yinlar bir nechta mezonlarga ko'ra tasniflanadi: o'unga jalb qilingan talabalarning "resurslari" bo'yicha - o'yinlar jismoniy, aqliy,

hissiy-psixologik yoki kombinatsiyalangan bo'lishi mumkin; o' pedagogik jarayonning turlari bo'yicha - ta'lim, kommunikativ, kognitiv,

reproduktiv; o' jarayonni tashkil etishning turi va uslubiga ko'ra - so'roq va test, tanlov va bellashuv,

teatrlashtirilgan tomosha va dramatisatsiya o'yini, bayram, trening; o qoidalarning jiddiylik darajasiga ko'ra - oldindan belgilangan chegaralar bilan, o'yin

davomida belgilangan shartlar bilan va improvizatsiya; o jarayonning qurilishi bo'yicha - syujet, rol o'ynash, mavzu, simulyatsiya, biznes.

Ta'lim jarayonida o'yinlarni tashkil etishda sport jihozlari, ob'ektlar, kompyuter uskunalari yoki virtual maydondan foydalanishi mumkin. Ko'pincha jismoniy va intellektual shakllar uchun qat'iy qoidalar o'rnatiladi. Jarayonning erkin yo'nalishi ijodiy turlarga xosdir - musiqiy, teatrlashtirilgan, bayramona. O'qituvchi o'yinning o'ziga xos xususiyatlari va qo'shimcha shartlarini belgilaydi, talabalar (o'quvchilar) va o'rganilayotgan materialning xususiyatlariga e'tibor beradi. O'yin usullari darsning turli bosqichlarida qo'llaniladi: axborot o'yinlari - yangi bilimlarni joriy etish (dars-sayohat); o'quv o'yinlari - ko'nikma va ko'nikmalarni shakllantirish uchun ("domino", "xatoni top", "kim ortiqcha" o'yinlari va boshqalar); mustahkamlovchi o'yinlar - bilimlarni mustahkamlash (krossvordlar, boshqotirmalar, o'rganilgan materialni konferentsiya, seminarlar va boshqalar shaklida umumlashtirish bo'yicha darslar); nazorat o'yinlari - olingan bilimlarni sinab ko'rish (musobaqalar). Darsning barcha bosqichlarida o'yin usullaridan foydalanish majburiy shart emas. Har bir o'qituvchi o'yinlardan faqat darsning u yoki bu bosqichida foydalanishi mumkin. O'yin natijalari ikki tomonlama - o'yin sifatida va ta'lim va kognitiv natija sifatida ishlaydi. O'yinning didaktik funksiyasi o'yin harakatini muhokama qilish, o'yin vaziyatining modellashtirish sifatidagi o'zaro bog'liqligini tahlil qilish, uning voqelik bilan aloqasi orqali amalga oshiriladi. Ushbu modelda eng muhim rol yakuniy retrospektiv muhokamaga tegishli bo'lib, unda talabalar o'yinning borishi va natijalarini, o'yin (simulyatsiya) modeli va haqiqat o'rtasidagi munosabatlarni, shuningdek, o'quv-o'yin o'zaro ta'siri kursini birgalikda tahlil qiladilar. Didaktik o'yinlarning samaradorligi, birinchidan, ulardan tizimli foydalanishga, ikkinchidan, odatiy didaktik mashqlar bilan birgalikda o'yin dasturining maqsadga muvofiqligiga bog'liq.[3]

Yosh o'quvchilar o'ynashni yaxshi ko'radilar va ular o'yinda boshqa sinfdagi vazifalarga qaraganda ko'proq ishtiyoq va xohish bilan qatnashadilar. Shunga qaramay, ba'zida o'yinlar bolalar haqiqatan ham o'rganmaydigan qiziqarli faoliyat sifatida qabul qilinadi. Umuman olganda, bolalar faol bo'lganda yaxshiroq o'rganadilar.[4]

Har bir inson ma'lumotni turli yo'llar bilan o'zlashtiradi, shuning uchun barcha ta'lim sohalarida zamonaviy AKT vositalaridan foydalanish butun ta'lim tizimini rivojlantirishga muhim hissa qo'shadi.[5]

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayoni haqida o'yinlashtirish mavzuni to'liq, batafsil va uch o'lchovli o'rganishni ta'minlaydi g'alabalar va mag'lubiyatlar,

bonuslar va o'tishlar imkoniyati orqali virtual makon, o'yin tajribasi bilan mustahkamlangan va tashqarida optimal va tez ishlatilishi mumkin bo'lgan bilim va ko'nikmalar shakllantiriladi.[6]

O'yinlar o'quvchining qiziqishlariga ko'ra tuziladi, tezkor fikr-mulohazalarni shakllantiradi, mustaqil ravishda kashfiyotlar qilishga, materialni yangi tushunishga imkon beradi. Shu bilan birga, o'rganilgan material mustahkam esda qoladi.[7]

O'quv o'yinlari ancha vaqtdan beri ishlatilgan bo'lsa-da, ularning haqiqiy imkoniyatlari muvaffaqiyat va motivatsiyani oshirish hali ham o'rganilmoqda.[8]

Yuqoridagi barcha mulohazalarni umumlashtirib, o'yinli texnologiyalarni qo'llash natijasida quyidagi mulohazalarni tavsiya etamiz:

- O'yin turli yoshdagi bolalar faoliyatini rivojlantirishning mustaqil shakli hisoblanadi. □ O'yinlar ijodiy tafakkurni rivojlantirish, o'z-o'zini anglash faolligini oshirishdagi eng erkin shakldir.

- O'yin rivojlantiruvchi amaliyot, sababi: bolalar o'ynaganlari uchun rivojlanadilar, rivojlanish uchun o'ynaydilar.

- O'yin o'z-o'zini anglashda, o'z-o'zini boshqarishda aql va ijodda erkinlikdir. □ O'yinda o'quvchilar nazariy bilimlarini amaliyotga qo'llash imkoniga ega bo'ladilar, hodisalar va fanning mavjud xususiyatlarini tushuntirish uchun savollarni aniq ifodalay boshlaydilar.

- O'yinda o'quvchilar o'z fikrini bayon eta va himoya qila oladilar.

- O'yin bolalarning asosiy muloqot maydoni bo'lib, unda o'zaro shaxsiy muammolar hal etiladi. Insonlar orasidagi o'zaro munosabatlar shakllanadi.

REFERENCES

1. И.Алдашев. Использовать специфические свойства компьютера, позволяющие индивидуализировать учебный процесс и обратиться к принципиально новым познавательным средствам. "Экономика и социум" №6(73) 2020 www.iupr.ru
2. Шукайло А.Д. Тематические игры по химии. Творческий центр «Сфера», М.: Дрофа, 2003 г.
3. Toshtemirov D.E., Niyozov M.B., Yuldashev U.A., Irsaliev F.Sh. Resource support of distance course information educational environment // Journal of Critical Reviews ISSN- 2394-5125 Vol 7, Issue 5, 2020, pp. 399-400
4. Yuldashev, U.A., Xudoyberdiev, M.Z., & Axmedov, T.B. (2021). O'quv jarayonining sifatini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish. //Academic research in educational sciences, 2(3), 1262-1268.
5. Yuldashev U.A. Use of video lesson creative technologies in the process of electronic education// Scientific-Methodical Journal-T 2021

6. Yuldashev Ulmasbek Abdubanatovich, Khakimova Farangis Abdualimovna, Khudayberdieva Dilorom Khaydar kizi, Web of Scientist: International Scientific Research Journal, ISSN-2776-0979 Vol 2, Issue 5, 2021, pp. 693-697
7. Yuldashev U.A., Bo'lajak mutaxassislarining web-texnologiyalardan foydalanish bo'yicha kasbiy kompetentligini rivojlantirish, UzMU xabarlar, 2022-1/1/2, 165-168
8. J.D.Saidov. Study of the process of database and creation in higher education. Guliston. 2021. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/5R96C>.
9. Ismailovich S. A. Socio-Psychological Problems of Educating an Independent-Minded, Creative Person in the Educational Process //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE. – 2021. – Т. 2. – №. 12. – С. 4-7. 10. Саидов А., Джураев Р. Баркамол авлодни тарбиялаш-соғлом турмуш тарзини шакллантиришда спортнинг ўрни //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 203-208.
11. Саидов А. pedagogik mahorat: ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш устувор вазифа сифатида //центр научных публикаций (buxdu.uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
12. Sharifjon To'lqin o'g A. et al. TA'LIM-TARBIYA TIZIMI VA O'QITUVCHILAR FAOLIYATIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING ANAMIYATI //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2022. – Т. 1. – №. 11. – С. 57-60.
13. Саидов А. СОҒЛОМ ВА БАРКАМОЛ ШАХСНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК МАСАЛАЛАРИ //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2021. – Т. 1. – №. Special issue. – С. 262-266.
14. Саидов А., Джураев Р. Воспитание гармоничного поколения–роль спорта в формировании здорового образа жизни //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 203-208.
15. Saidov A. Historical roots of formation of healthy lifestyle culture psychology in the family //International Journal of Pharmaceutical Research. – 2020. – Т. 12. – №. 4. – С. 628-630.

KIMYO DARSLARIDA MULTIMEDIALI VOSITALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Fazliddinova Zebiniso Ashraf qizi

Termiz shahar 13-maktab kimyo o'qituvchisi

Sattorova Sarvinoz Zafar qizi

Buxoro davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqolada kimyo darslarida multimedial axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari va ularning afzallik tomonlari to'g'risida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: kimyo fani, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv elektron doska, animatsiya usulidan foydalanish.

KIRISH

Hozirgi kunda xalq ta'limi tizimida o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy uslublari sohasidagi so'nggi yutuqlarni kimyo faniga tatbig'ini chuqur o'rganish va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini dars jarayoniga keng joriy etish talab qilinadi. Bu esa kimyo fanidan Davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalari, dasturlar va uslublarni tubdan yangilash lozimligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, kimyo fanini o'qitishda zamonaviy ta'lim sharoitida o'quvchilarning mustaqil ishlash faolligini oshirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini yanada rivojlantirish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda yangi avlod o'quv adabiyotlaridan foydalanish, bilimlar uzatilishining yangi shakllari va vositalarini ishlab chiqishni ham taqozo etadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va ularni ta'lim jarayonida

qo'llashga oid bilimlar, tajribalar o'quvchilarni yuksak bilim, intellektual salohiyat hamda yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. O'qituvchining axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida tayyorgarligini rivojlantirishda uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, uning samaradorligini oshirishga qaratilgan kimyo fanidan elektron darslar, animatsiya va virtual laboratoriya usullarini yaratish asosida kimyo ta'limi samaradorligini oshirish tizimini yaratish taqozo qilinadi. Buning uchun o'quv-uslubiy qo'llanmalar va tavsiyalar ishlab chiqish hozirgi kunning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida kimyo fanini o'qitish bo'yicha xorij olimlari, MDH davlatlari olimlari va o'zbek olimlari tomonidan amalga

oshirilgan tadqiqot ishlari o'rganilib, tahlil qilindi. Ularning olib borgan ishlari juda ko'p muammolarning yechimini o'zida mujassamlashtirgan. Lekin o'zbek olimlarining tadqiqot ishlari kimyo fanini o'qitish jarayonida zamonaviy metodlardan unumli foydalanishning ayrim yo'llari ko'rsatilgan, ayrimlari kimyo ta'limiga tizimli tatbiq etilmagan hamda to'liq yoritilmagan¹. Jumladan, o'quvchilarning nazariy bilimlar egallashida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib, elektron usulda yoritilgan dars ishlanmalarining yetishmasligi, kimyo ta'limi jarayonida o'qituvchilarning zamonaviy jihozlar, laboratoriya tajribalari va amaliy mashg'ulotlar o'tkazishda animatsiya, virtual laboratoriya usullarining yo'qligi, o'quvchilarning mustaqil ishlarni bajarishda, masalalar yechishda AKTdan samarali foydalanish yo'llarini yaxshi bilmasliklariga yetarli darajada e'tibor berilmagan. Ushbu muammolar orasida kimyo ta'limi sifatini yanada oshirishga qaratilgan hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini kimyo ta'limiga joriy etish bo'yicha alohida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmagan. Kimyo fanini o'qitish jarayonida elektron, animatsiya va virtual laboratoriya usullaridan foydalanib o'qitish mazmunini belgilab beruvchi variativ dastur va darslik, o'quv qo'llanma va uslubiy tavsiyanomalar hozirgi kunda yetarli emas.

Ushbu muammolarning mavjudligi kimyo fanini o'qitishda elektron, animatsiya va virtual laboratoriya usullaridan foydalanib o'qitish orqali samaradorlikni oshirish dolzarb pedagogik muammo ekanligini asoslashga zamin bo'ladi.

METODOLOGIYA

Shunga ko'ra kimyo ta'limi sohasida pedagogik jarayonni takomillashtirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish jiddiy o'rin tutishini hisobga olgan holda kimyo fanini o'qitishda ko'p yillik ish tajribamizga tayangan holda ushbu mavzuni yoritmoqchimiz va bu orqali umumiy o'rta ta'lim maktablarida elektron darslar, animatsiya va virtual laboratoriya usullarini yaratish asosida kimyo ta'limi samaradorligini oshirish tizimini yaratish, shu asosda o'quv-uslubiy qo'llanmalar va tavsiyalar ishlab chiqish niyatidamiz.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ham pedagogik jarayon bo'lib, o'quvchi va o'qituvchi faoliyatidagi o'zgarish, yangilik kiritish, o'quv jarayonida interfaol metodlardan to'liq foydalanishni o'z ichiga olsa, vositalari o'quvchining o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyati orqali ta'lim mazmuniga ta'sir ko'rsatadigan vositalarni o'z ichiga oladi.

¹ Omonov H. T., Raxmatullaev N., Mirkomilov Sh. Kimyo o'qitish metodikasi. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: Iqtisod – Moliya», 2013.- 172 b.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bunday usullarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ya'ni²:

-o'quvchilarning dars davomida befarq bo'lmaslik, mustaqil fikrlash, ijod qilish va izlanishiga imkon yaratish;

-o'quvchilarning o'quv jarayonida fanga bo'lgan qiziqishlari doimiyligini ta'minlash;

-o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini mustaqil holda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda bilimga bo'lgan intilishlarini kuchaytirish.

Hozirgi kunda mamlakatimizda AKTning kundan-kunga rivojlanib borishi shu sohada tayyorlanadigan yosh kadrlarni har tomonlama yetuk bo'lishlarini taqozo etadi.

Zamon talabidan kelib chiqqan holda kimyo fani o'qituvchisi quyidagilarni bilib olishi muhim va zarur deb hisoblaymiz:

-Kimyo fanidan rivojlangan mamlakatlar darajasiga chiqib olish uchun ta'limni jadallashtirish va samaradorligini oshirish maqsadida o'qitishda axborot-ta'lim tizimi yaratish zarurligini anglash.

-AKT sohasi yutuqlari to'g'risida ma'lumotga ega bo'lish.

-O'qitish jarayonini samarali tashkil etish uchun ta'lim maqsadi, mazmunini puxta o'rganib, ta'lim uslubi va vositalaridan unumli foydalanib, o'quvchilarning kimyo faniga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirish.

-O'quvchining o'quv predmetini to'liq o'zlashtirishi uchun zaruriy pedagogik shartsharoitlarni tayyorlashga erishishi kerakligi- ni bilish.

-Kimyo fanidan kafolatli natijaga erishish uchun o'qitishning axborot-ta'lim tizimi sharoitini tashkil etishda texnik, didaktik va tayyorgarlik muhitiga ega bo'lish kerak. Bunda:

Texnik muhit: kompyuter xonasi, internet tarmoqlariga ulangan kompyuterlar,

interaktiv elektron doska, multimedia xamda mahsus jihozlangan o'quv zallari bo'lishi kerak.

Didaktik muhit: boshqarish imkoniyatiga ega bo'lgan o'quv-uslubiy qo'llanmalar, o'rgatuvchi va nazorat qiluvchi elektron ta'lim ashyolari, uslubiy

² Nizamova S.A. Kimyo ta'limi samaradorligini oshirishning innovatsion texnologiyalari. Monografiya. – T.: «Adabiyot uchqunlari», 2016.

ko'rsatmalar bo'lishi kerak. Bunday muhitlarni yaratish uchun quyidagilarga e'tibor berish lozim³:

-texnik muammolar: shaxsiy kompyuter va uni ishlashi uchun unga yordam beradigan qurilmalar, elektron dasturlar;

-didaktik muammolar: ta'lim tizimida foydalanish uchun kerak bo'ladigan o'quvslubiy qo'llanmalar, o'rgatuvchi va nazorat qiluvchi elektron ta'lim ashyolari;

-tayyorgarlik muammolari: kimyo fani o'qituvchisi va o'quvchining axborot-kommunikatsiya texnologiyalar, vositalardan to'liq foydalana bilishi.

Texnik muammolarni hal etish uchun: ta'lim oluvchilarning kompyuterga erkin kira olishi, ishlashi uchun shart-sharoit yaratish, kompyuterda ishlash va foydalanish uchun uslubiy qo'llanmalarning mavjud bo'lishi, yoshlarni kompyuterlashgan ish joylarida ishlashga tayyorlash, amaliyotda bilimlarni kompyuter orqali o'rganish imkoniyatini yaratish lozim⁴.

Ayrim o'quvchilarning fanni yaxshi o'zlashtirmagani uni bilmasligida emas, balki ularda uyatchanlik, qo'rquv alomatlari bo'lishi sabablidir. Interaktiv elektron doska o'quvchidagi bunday xislatlarni bartaraf etishga yordam beradi. Bunday doskada o'quvchilardan o'tilgan mavzuni so'rash, topshiriqlarni bajarish, doskada yozilgan savollarga javob berish, reaksiya tengamalarini yozish va ularni tenglashda, qiziqarli va darsga oid turli topshiriqlarni bajarishda, yangi mavzuni o'quvchilar qanchalik o'zlashtirganini aniqlash maqsadida keng foydalanish mumkin. Shuni alohida ta'kidlash joizki, tajribalarni o'tkazish davomida reaktiv yetishmasa yoki asbob nosoz bo'lsa, o'tkaziladigan tajribalarni virtual laboratoriya orqali animatsiya usulida ko'rsatish imkoni mavjud.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Fikrimizcha, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib, kimyo fanini o'qitishning quyidagi afzallik tomonlari mavjud:

-kimyo fanidan mavzularni o'rganishda beriladigan bilimlar bir tizimga keltiriladi va o'zaro bog'liq ravishda o'rganiladi;

-kimyo fanini o'qitish jarayonida mavzularni o'zlashtirishda o'quvchilarning bilimi faol ravishda kengaytirilib boriladi;

-bunda har bir o'rganilayotgan jarayon ko'rgazma asosida o'rganiladi va mavzu bo'yicha o'quvchilarda yetarli darajada ko'nikma va malaka hosil qilinadi;

³ Pak M.S., Bondarenko D.K. Kimyo o'qitishda didaktik material.- Sankt-Peterburg: (Osipova), 2013 - 45 b.

⁴ Omonov H. T., Raxmatullaev N., Mirkomilov Sh. Kimyo o'qitish metodikasi. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – T.: «Iqtisod-Moliya», 2013. -172-b.

-kimyo fanidan bajarilayotgan va ko'rsatilayotgan tajribalar o'quvchilarni shu fanga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi, o'quv materialini puxta o'zlashtirish, nazariy bilimlarini amaliy holda mustahkamlashga yordam beradi;

-kimyo fanidan o'quvchilarning faolligini oshirishga imkoniyat yaratiladi.

Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning o'qish faoliyatini tubdan o'zgartirib, kelajakda yetuk va erkin fikrlovchi shaxs bo'lib yetishishiga imkon yaratiladi.

ADABIYOTLAR

1. Omonov X.T., Xattaboev M.B. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - Toshkent: (Iqtisod - Moliya), 2016 - 200 b.
2. Pak M.S., Bondarenko D.K. Kimyo o'qitishda didaktik material.- Sankt-Peterburg: (Osipova), 2013 - 45 b.
3. Kuzurman V.A., Zadorojniy I.V. Kimyo o'qitish metodikasi.- Vladimir: (VLDU), 2017 - 88 b.
4. Tillaboev I.N. Interaktiv elektron doskadan foydalanish uslubiyoti. // «Yosh matematiklarning yangi teoremlari» mavzudagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. - NamDU, 2013.
5. Omonov H. T., Raxmatullaev N., Mirkomilov Sh. Kimyo o'qitish metodikasi. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – T.: «Iqtisod-Moliya», 2013. -172-b.
6. Nizamova S.A. Kimyo ta'limi samaradorligini oshirishning innovatsion texnologiyalari. Monografiya. – T.: «Adabiyot uchqunlari», 2016.

ХИРУРГИЧЕСКОЕ ЛЕЧЕНИЕ ИБС В СОЧЕТАНИИ С ПОРАЖЕНИЕМ БРАХИОЦЕФАЛЬНЫХ АРТЕРИЙ

Нурбоев Нурбой Холутраевич

*студент, Термезский филиал Ташкентской медицинской академии,
Узбекистан, г. Термез*

Оразмамедов Муроджон Шухрат угли

*студент, Термезский филиал Ташкентской медицинской академии,
Узбекистан, г. Термез*

Суханов Александр Александрович

*студент, Термезский филиал Ташкентской медицинской академии,
Узбекистан, г. Термез*

Нурбоева Зумрад Холтура кизи

*студент, Термезский филиал Ташкентской медицинской академии,
Узбекистан, г. Термез*

Аннотация:

В этой статье рассказывается о ишемической болезни сердца и о том какие изменения наблюдаются у людей. Диагностика, Техника операции. Ишемическая болезнь сердца (ИБС) - заболевание, приводящее к сужению коронарных артерий вследствие развития атеросклероза: локальной аккумуляции в интима сосуда липидов, триглицеридов, крови и ее продуктов с последующим разрастанием фиброзной ткани, гиалинозом, кальцинозом и постепенным распространением процесса на медию артерии.

Ключевые слова: Ишемическая болезнь сердца (ИБС), Искусственное кровообращение(ИК), Сосуды, Сонная артерии, Инфаркт миокарда (ИМ), Ангиография.

Необратимое повреждение мозга - наиболее тяжелое осложнение реваскуляризации миокарда, прежде всего из-за разрушительных последствий для больного, но также вследствие значительного увеличения стоимости лечения. Gardner и Tuman с соавт. сообщили, что риск неврологических осложнений прямо пропорционален возрасту пациентов. Для больных моложе 45 лет этот риск составляет 0,2 %, увеличивается до 3,0 % для пациентов в возрасте от 60 до 70 лет и достигает 8,9 % для больных старше 75 лет. Такого же мнения придерживаются и другие авторы. Летальность при возникновении этих осложнений увеличивается до 23% средняя длительность лечения - до 25 дней.

Причинам неврологических осложнений кроме возраста больного, являются эмболия атеросклеротическими или тромботическими массами из сердца или крупных сосудов, реже-воздушная эмболия. Канюляция аорты для ИК, кардиоopleгии и использование бокового зажима для наложения проксимального анастомоза увеличивают риск эмболии атеросклеротическими массами из аорты.

Кроме того, имеется четкое обоснование того, что морфология атеросклеротической бляшки при стенозах сонных артерий оказывает существенное влияние на частоту поражений мозга. Неврологические повреждения могут быть обусловлены неадекватные кровотоком при ИК. Перфузионное давление < 60 мм рт. ст. является опасным даже для пациентов без атеросклеротического поражения сонных артерий и многократно (в 3,9 раза) увеличивается при наличии стенозов. Больше половины инсультов развиваются в послеоперационном периоде. Эти отсроченные осложнения у пациентов с остаточными стенозами сонных артерий могут быть связаны с повышением коагуляционных свойств крови, которые возникают в первые дни после ИК. Таким образом, важность определения патологии сонных артерий как истинного потенциального фактора риска для развития периоперационных осложнений становится очевидной.

Экстракраниальная цереброваскулярная патология выявляется у 8,3-8,7 % пациентов, подвергающихся реваскуляризации миокарда (от 3,8 % пациентов моложе 60 до 11,3% больных старше 60 лет). Дополнительными факторами риска развития поражения сонных артерий являются диабет, женский пол и курение. 25-27% больных с поражением сонных артерий имеют клинически значимую ИБС. Инфаркт миокарда после эндартерэктомии из сонных артерий отмечен у 1,5-5% больных.

Диагностика

Аускультация сосудов шеи может быть полезной для того, чтобы заподозрить наличие стенозов сонных артерий, но не для оценки степени стеноза. Пальпация вообще не обеспечивает никакой полезной информации и теоретически может спровоцировать тромбоз или эмболию.

Учитывая то, что прямая каротидная ангиография является слишком дорогой и агрессивной, чтобы служить начальным тестом для всех пациентов с подозрением на патологию сонных артерий, неинвазивные методы исследования стали процедурой выбора для этих больных.

Таким методом повсеместно стало дуплексное ультразвуковое исследование и цветное доплеровское сканирование сонных артерий. Более высокая скорость потока при дуплексном исследовании означает более выраженный стеноз, что обеспечивает информацию об остаточном диаметре сосуда и морфологии атеросклеротической бляшки. Точность исследования

зависит от навыка врача. Цветное доплеровское изображение позволяет определить объемную скорость кровотока. Другим косвенным неинвазивным методом исследования является транскраниальная доплерография, которая оценивает внутричерепной артериальный поток и полезна в определении сосудистой патологии в бассейне средней мозговой артерии. Показанием к проведению исследования являются: наличие транзиторных ишемических атак в анамнезе; пожилой возраст; сопутствующая периферическая сосудистая патология; аускультативно выявленный шум на шее.

Прямая ангиография сонных артерий дает хорошую детализацию изображения, но в связи с травматичностью, возможностью развития осложнений и отсутствием серьезных преимуществ перед неинвазивными методами исследования применяется реже. Преимущество ЯМР-томографии по сравнению с ангиографией состоит в том, что она является неинвазивным исследованием, лишенным характерных для ангиографии осложнений. К сожалению, она не может отличить субокклюзирующие поражения от полной окклюзии сосуда.

Критерием значимости поражения сонной артерии, являющимся показанием к эндартерэктомии, является уменьшение ее просвета < 15 мм или стеноз > 70 %.

Эндартерэктомия из сонных артерий у симптоматичных пациентов обеспечивает значительное снижение неврологических осложнений. Совокупный риск инсульта в группе больных после эндартерэктомии составляет 7-9% против 20-26% при медикаментозном лечении, а у пациентов с бессимптомным поражением сонных артерий этот риск соответственно 5 и 11%. Вместе с тем летальность в отдаленном послеоперационном периоде в 27-37% была связана с развитием ИМ. Таким образом, сочетание поражения сонных артерий и ИБС ставит перед хирургом задачу устранения существующей патологии в течение одного оперативного вмешательства для снижения риска неблагоприятных исходов у такой категории пациентов.

Техника операции

Существует несколько подходов в реализации идеи сочетанной операции на сонных и коронарных артериях. В большинстве клиник, в том числе и в нашей, эндартерэктомия выполняется первым этапом до реваскуляризации миокарда. Стандартным доступом обнажается общая сонная, ее бифуркация и внутренняя сонная артерии. Защита мозга достигается управляемой гипертензией до достижения давления в оперируемой сонной артерии дистальнее места ее пережатия > 60 мм рт. ст., что обеспечивает достаточное кровоснабжение головного мозга через систему коллатералей и Веллизиев круг. В случаях повышенного риска развития ишемических осложнений при повышении

системного давления используется внутрисосудистый шунт. Выполняется стандартная эндартерэктомия из продольной артериотомии с тщательной профилактикой материальной и воздушной эмболии и последующим ушиванием артериотомного разреза. Рана не закрывается до выполнения второго этапа операции и нейтрализации гепарина. Реваскуляризация миокарда осуществляется с использованием ИК или на работающем сердце

Список литературы:

1. Бокерия Л. А., Голухова Е. З., Мерзляков В. Ю., Пирцхалаишвили З. К., Сигаев И. Ю., Беришвили И. И., Пахомов Я. М., Брескина Н. А. Оценка мозгового кровотока при реваскуляризации миокарда у больных ишемической болезнью сердца с поражением сонных артерий // Грудная и сердечно-сосудистая хирургия. 2005. No 3. С. - 20-25.
2. Шахнович А. Р., Шахнович В. А. Диагностика нарушений мозгового кровообращения. М., 1996.- 446 с.
3. Янушко В. А. Атеросклероз сосудов мозга. В кн.: Руководство по кардиологии, под ред. Н. А. Манака. – Минск., 2003. – с. 589-593

WORKS ON NICKNAMES OF NARRATORS

*Doniyor Muratov**INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN,**doctor of philosophy (PhD) in History and Source Studies of Islam, Assistant professor of the department "The Islamic Studies and studies of Islamic Civilization ICESCO". doniyorhoji@mail.ru, 11, A.Kadiri, Tashkent, 100011, Uzbekistan.*

Abstract: This article is devoted to the study of nicknames, one of the narrator's names, which is an important part of the science of ḥadīth, which is related to the identification and study of the name of the narrators. There is a possibility that several people are named with the same name when identifying the narrators by the muḥaddith. Therefore, nicknames help to identify them. In this regard, scholars have written special works on nicknames.

Key words: nickname, science of ḥadīth, narrator, muḥaddith, mutalif, mukhtalif, wuhdān, muttafik, muftariq.

In the field of ḥadīth science, which studies complete information about a narrator, knowing his names is considered important. Because in order to better recognize each narrator, it was required that their names be clear. It was also considered necessary for every scholar to know this science. A narrator can be known first of all by his fullname. But if the name of several narrators and the name of his father are correct, then the name of his grandfather is added next to him. Even then, if they are the same, they are identified by their kunyah, surname, country of birth, profession, nickname and other such names that are necessary for recognition.

As a result of the research on the identity of the narrators, biographies of the persons mentioned in the isnads have been published. The names of the narrators of the ḥadīth are shown in them. The narrators are distinguished from others by their names. However, due to the fact that there are many names that are similar to each other, the muḥaddiths have developed ways to distinguish them and introduced specific rules, and separate works have been written on this subject.

The types of works dedicated to studying the life of narrators and their position in ḥadīth science have increased, and among them, attention has been paid to the nickname, family name, country and city of the narrators, the date of birth and death of scholars, the study of the kunyah of the narrators, and other aspects. Also, the works dedicated to the narrators whose names are uncertain, the class of Muḥaddiths, reliable and weak narrators, jarḥ and ta'dīl, defects in ḥadīth, companions and other narrators were also presented.

It is possible to determine the name of the narrators using the following:

1. Muttafiq and muftariq, i.e. sameness and diversity in ḥadīth terminology - the narrators have different personalities even though their names, surnames, kunyah, and surnames are the same in words and letters.

2. Mutalif and mukhtalif, that is, in the sense of agreement and disagreement, in the ḥadīth terminology - if the names, nicknames, kunyah and surnames of the narrators are the same in the writing, it is called "mutalif", and if there is a difference in the wording (reading), it is called "mukhtalif".

3. Mutashabih means similar. The names of the narrators are the same in wording and writing, and the names of their fathers are the same in writing, but they differ in wording (not in writing) or vice versa.

4. Mubham is an Arabic word that means doubt, uncertainty. In ḥadīth terminology - the name of the person or women in the text or sanad is unclear, that is, it is not stated openly. Mubham is known in two ways: in another narration, the mention of a mysterious person is clearly mentioned, or the scholars of the science of syrat say in their works.

5. It is said that wuhdān means singular, and only one narrator narrates from one narrator in ḥadīth terminology.

6. Mufradat means solitary. In ḥadīth terminology - the narrator's name, nickname, or nickname should not be the same as other narrators and scholars. It is useful in preventing errors in names and has the following forms: a) in the name b) in Kunyah c) nickname.

7. Kunyah is also one of the methods of determining the narrator's name, and it is said that the narrator is known by father or mother, son or daughter, brother or sister, uncle or aunt, uncle or aunt. By knowing the names of the kunyah owners, one narrator is not confused with another.

8. Nickname, additional name, nickname. In the science of ḥadīth, the nickname is used for two different words, positive or negative, and used to refer to a term used to raise or lower a person's status and to praise or condemn him. In the process of studying the history of narrators, since there are many people named 'Umar ibn al-Khaṭṭāb, nicknames were used to distinguish them along with surnames and surnames.

Among these sources, works on the nickname of the narrator are of special importance. Because the muḥaddith used nicknames to distinguish the identity of the narrators who narrated the ḥadīth.

The words "nickname" or its plural form "alqab" are also used in the literature of ḥadīth. A nickname is a second name or a nickname given to a person. In other words, an additional name given to praise or put down (mockery) a person according to some characteristic. It is also said that a person will be known by this second name. For example, in praise: there are nicknames such as Ṣiddīq - Abū Bakr (r.a), Fârûq -

‘Umar (r.a.), Dhū al-Nurayn - ‘Uthmān ibn ‘Affān (r.a.), Abū Turāb - ‘Alī (r.a.), Zayn al-‘Ābidīn - ‘Alī ibn al-Ḥusayn ibn ‘Alī (r.a.). To make it worse, camel's nose is used¹.

Knowing nicknames is an important part of studying ḥadīth narrators. Because sometimes the names of several ḥadīth narrators may be the same. Nicknames will help distinguish them from each other².

Also, there is a case where some mention the nickname as a name³. In the science of ḥadīth, there are cases where a narrator is mentioned by his name in one place, and in another place by his nickname. As a result, the suspicion arises that one person has become two persons⁴. Because nicknames are used a lot among people, some people become known by that name among the people, it becomes a nickname⁵. It is also studied whether the person is actually the same person and whether or not the person nicknamed matches the nickname.

It should also be mentioned that the scholars said that if the nicknamed person likes the nickname, it is permissible to use it, and if he does not like it, it is not permissible⁶. For example, Ḥāfīz ‘Abd al-Ghanī ibn Sa‘īd Misri: "Two respectable people were nicknamed by bad names: one was Mu‘āwiyah ibn ‘Abd al-Karīm as 'lost.' In fact, this is not a religious error, but a nickname given to him because he lost his way on the way to Mecca⁷.

The second, ‘Abd Allāh ibn Muḥammad, was called "weak". In the ḥadīth quoted by this person, it is used because he is not a weak narrator, but because he is physically weak⁸.

Also, sometimes a nickname is known to everyone through a mark on a person. Maybe it doesn't show a person's shortcomings. Therefore, the outward appearance of some qualities seems to be related to the human weakness⁹. However, in fact, this shortcoming is used as a special sign of a person and because it is known among the people by this sign. Also, scholars have allowed the use of nicknames out of necessity, if they do not intend to gossip¹⁰. Other than these, Arim, Ghundar, Ghunjar, Saiqa, Shabāb, Zunaij, Rustakh, Sunayd, Bundor, Qaisar, Akhfash, Murabba, Jazara, Kiylaja, Ma Gammakh, Ubaydul Ijl, Sajjada, Abdon and others can be mentioned.

¹ See: Sayyid ‘Abd al-Majīd Ghawrī. *al-Muyassar fi Ilm Rijal*. – Beirut: Dar Ibn Kathir, 2009. – P. 154.

² See: In the science of hadith, there are nicknames such as hafiz, hujja, hakim, amir al-mu‘minin in the ḥadīth, which indicate the level of muḥaddiths, but the article did not dwell on these aspects.

³ See: Nūr al-Dīn ‘Itr. *Manhaj al-Naqd fi ‘Ulūm al-Ḥadīth*. – Damascus: Dar Al-Fikr. 1988. – P. 170.

⁴ See: al-Suyūṭī. *Tadrib al-rawi fi sharh taqrib al-nawawi*. Jeddah: Dar al-Minhej, 2016. – V. 5. – P. 375.

⁵ See: al-Sakhāwī. *Fath al-Mugeeth bi Sharh Alfīyat al-Hadith*. – Al-Riyāḍ: Dar al-Minhej, 2005. – V. 4. – P. 212.

⁶ See: Ibn Kathir. *Al Baith Al Hakith* – Beirut: Dar al Kotob al ilmiyah, 2001. – P. 215.

⁷ See: Sayyid ‘Abd al-Majīd Ghawrī. *Mawsū‘at ‘ulūm al-ḥadīth wa-funūnuh*. – Damascus: Dar Ibn Kathir, 2007. – V. 1. – P. 314.

⁸ See: Shams al-Dīn ibn ‘Ammār Mālikī. *Miftāḥ al-Sa‘īdiyyah fi sharḥ al-Alfīyah al-ḥadīthīyah*. – Ṣan‘ā’: al-Nu‘mān Center, 2013. – P. 384.

⁹ See: Sayyid ‘Abd al-Majīd Ghawrī. *al-Madkhal ilā dirāsāt ‘ulūm al-ḥadīth*. – Damascus: Dar Ibn Kathir, 2009. – P. 524.

¹⁰ See: Muḥammad Abu Shahba. *Al-Wasit in science and hadith terminology*. Dar Al Maarifah, publishing city and year of not indicated. – P. 597.

Nicknames like these are used not to indicate an existing flaw in a person, but because they have become part of the tradition. Ibn al-Mubārak said: "If it is used to show the quality of the narrator and not his fault, then there is nothing wrong with it".

Mutaqaddim and mutaakhir scientists have written about this. Among them, the work of Hafiz Ibn Ḥajar al-ʿAsqalānī (d. 852/1448) "Nuzha Al-Albab" is one of the best sources. Also, Abū al-Faraj Ibn al-Jawzī, (d. 597/1200) "Kashf an-niqob an al-asmo wa-l-alqob", Shams al-Dīn Dhahabī (d. 748/1347). "Zat an-niqob fi-l-alqab" and other scholars have written their works in this field.

In conclusion, it can be said that studying the nicknames of ḥadīth narrators is one of the important things. Because it can be seen that a nickname is a name that shows the good and bad sides of a person, that is, a nickname. Therefore, scholars of ḥadīth science tried to study the names of the narrators and their nicknames in full when checking the ḥadīths. As a result, a number of works have appeared that study the nicknames of narrators.

REFERENCES

1. Maḥmūd al-Tahhan. Taysir Mustalah al-Ḥadīth . – Al-Riyād: Dar Al Maarifah, 2004.
2. Sayyid ʿAbd al-Majīd Ghawrī. al-Muyassar fi Ilm Rijal. – Beirut: Dar Ibn Kathir, 2009.
3. Nūr al-Dīn ʿItr. Manhaj al-Naqd fi ʿUlūm al-Ḥadīth. –Damascus: Dar al-fiqr. 1988.
4. al-Suyūfī. Tadrib al-rawi fi sharh taqrib al-nawawi. Jeddah: Dar al-Minhej, 2016. – V. 5.
5. al-Sakhāwī. Fath al-Mugeeth bi Sharh Alfīyat al-Ḥadīth . – Al-Riyād: Dar al-Minhej, 2005. – V. 4.
6. Ibn Kathir. Al-Baith Al-Hakith. – Beirut: Dar al-Kotob al-ilmiyah, 2001.
7. Sayyid ʿAbd al-Majīd Ghawrī. Mawsūʿat ʿulūm al-ḥadīth wa-funūnuh. – Damascus: Dar Ibn Kathir, 2007. – V. 1.
8. Shams al-Dīn ibn ʿAmmār Mālikī. Miftāḥ al-Saʿīdiyāh fi sharḥ al-Alfīyah al-ḥadīthīyah. – Ṣanʿā: al-Nuʿmān Center, 2013.
9. Sayyid ʿAbd al-Majīd Ghawrī. al-Madkhal ilā dirāsāt ʿulūm al-ḥadīth. – Damascus: Dar Ibn Kathir, 2009.
10. Ibn Kathir. Al Baith Al Hakith. – Beirut: Dar al-Kotob al-ilmiyah, 1999.
11. Muḥammad Abu Shahba. Al-Wasit in science and ḥadīth terminology. Dar Al Maarifah, publishing city and year of not indicated.
12. Дониёр Муратов. Илк ислом даврида ҳадисларнинг тарқалиши. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 2 | ISSUE 5 ISSN 2181-1784 Available at: [https:// www.oriens.uz/media/journalarticles/ 15_ Дониёр_ Муратов_ 127-131.pdf](https://www.oriens.uz/media/journalarticles/15_Дониёр_Муратов_127-131.pdf)
13. Doniyor Muratov Maxamatvaliyevich. The Science of Ḥadīthin Movarounnahr in the IX-X Centuries. European Multidisciplinary Journal of Modern Science. Volume: 6, 437-445. Available at: <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/423/536>

ASALARICHILIKNING XALQ XO'JALIGIDAGI AHAMIYATI

Rustamov Otabek Yunusovich

Buxoro viloyati Vobkent tumani 2-son kasb-hunar maktabi

Annotatsiya

Mazkur maqolani yoritish jarayonida asalarichilik sanoatini yanada kengaytirish, mamlakatimizda asalarichilikni rivojlantirishga qaratilgan prezidentimiz farmoyishlari, asaldan va asalari zahirasidan samarali foydalanish jarayonlariga keng izoh berildi.

Kalit soʻzlar: asalarichilik uyushmasi, tezkorlik, eksport, import, qishloq xoʻjaligi.

KIRISH

Oʻzbekistonda qishloq xoʻjaligi sohasida juda kata islohatlar olib borilmoqda.

Shu jumladan qishloq xoʻjaligida asalarichilikni rivojlantirish toʻgʻrisida chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev asalarichilik tarmogʻini boshqarish tizimini tubdan takomillashtirish, tarmoqda naslchilik, ishlarini ilmiy asosda tashkil qilish, asalarichilik xoʻjaliklari faoliyati samaradorligini oshirish, asal mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va turlarini yanada koʻpaytirish, asalni qayta ishlash boʻyicha zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, sohaning eksport salohiyatini oshirish, shuningdek asalarichilik sohasidagi ilgʻor tajribalarni resublikamizning barcha hududlarida tatbiq etish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1-avgustdagi PF-5497-sonli Farmoniga koʻra:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Qishloq xoʻjaligi vazirligi, Oʻrmon xoʻjaligi davlat qoʻmitasi, Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish davlat qoʻmitasi hamda

Aksiyadorlik tijorat “Aloqabank”, “Oʻzbekiston asalarichilari” uyushmasini tashkil etish toʻgʻrisidagi taklifga koʻra rozilik berildi.

2. Quyidagi “Oʻzbekiston asalarichilari” uyushmasini asosiy vazifalari va faoliyat yoʻnalishlari qilib belgilandi:

- asalarichilik tarmogʻini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy bazani ishlab chiqishda ishtirok etish;
- asalarichilik tarmogʻini rivojlantirish dasturlarini amalga oshirishni muvofiqlashtirish, yagona ilmiy-texnika, investitsiya va eksport siyosatini muvofiqlashtirish;
- mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari va manfaatdor tashkilotlar bilan hamkorlikda asalarichilik xoʻjaliklarini oʻrmon fondi yerlariga, togʻ va togʻoldi hududlariga, tabiiy pichanzor va yaylovlarga hamda qishloq xoʻjaligi yerlariga joylashtirishni amalga oshirish;

- asalari uchun sun'iy ozuqalar ishlab chiqarishni markazlashgan holda tashkil etishga ko'maklashish va ushbu tajribani keng qo'llash hisobiga asalarichilik xo'jaliklarining ozuqa bazasini mustahkamlash;
 - asalari kasalliklarining oldini olish davolash va tashxis qo'yish bo'yicha zamonaviy va ilg'or usullarni joriy etish ishlariga ko'maklashish;
 - oliy va o'rta maxsus, kasb- hunar ta'limi, shu jumladan xorijiy muassasalarda asalarichilik tarmog'ining kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish ishlarini samarali tashkil etish va muvofiqlash tirishda ishtirok etish;
3. "O'zbekiston asalarichilari" uyushmasining tashkiliy tuzilmasi va uningijro etuvchi apparati boshqaruv xodimlarining umumiy cheklanganlar soni 27 nafar bo'lgan tuzilmasi muvofiqlashtirilgan.
4. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi va A.T.Aloqabank Uyushmani "Apimondiya" xalqaro asalarichilik uyushmalari federatsiyasiga a'zo bo'lib kirishi bilan bog'liq barcha zarur tashkiliy-amaliy tadbirlar ta'minlangan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Asalning foydali xususiyatlari: Asal hech qachon aynimaydi. U tabiiy antibakteriya, antimikrob bo'lib, har qanday buzuvchi, aynituvchi mikroblarga qarshi kurasha oladigan mahsulotdir. Asal Misr Firavni Tutanhamon (mil.av.XIV asr) saga'nasidan ham topilgan bo'lib, topilgan paytgacha (1922-yil 4-noyabr) iste'mol qilish uchun yaroqli holda saqlangan.

2011-yil "Menopause" jurnalida e'lon qilingan tadqiqotda, ishtirokchilarning xotirasi asal iste'mol qilingandan 16 hafta o'tib estrogen va progesterin garmonol terapiyasi bilan davolangan bemorlarniki singari yaxshilangani ta'kidlangan. 2022-yil "Pediatrie" jurnalida e'lon qilingan maqolada esa yuqori nafas yo'llari infeksiyasidan aziyat chekadigan bolalar uyquga yotishidan 30 daqiqa avval evkalipt sitrus yoki shifobaxsh giyohli asal iste'mol qilganidan keyin platsebo qa bul qilinganlarga nisbatan kam yo'talgani va yaxshiroq uxlagani ma'lim qilingan.

Asalarining zahari tarkibida faol moddalar, fermentlar, erkin aminokislotalar, chumoli xlorid, ortofosfat kislotalari, gistamin, xolin triptofan, oltingugurt, magniy fosfat va boshqa moddalar bor. Asalari zahridan tibbiyotda radikulit bod kasalliklari, bronxial astma gioertoniya kasalliklarini davolashda keng foydalaniladi.

2021-yilning iyun oyida Jizzaxning "XIVA Honey" MCHJ korxonasi tabiiy asalni yangi bozor Xitoyga eksport qila boshladi. Eksport Xitoyning yirik distribyutorlik kompaniyasi bilan asal yetkazib berish bo'yicha tuzilgan 500 ming dollarlik shartnoma doirasida amalga oshirilgan. Asosiy eksportyorlar Yangi Zelandiya, Avstraliya, Tailand, Germaniya, Kanada, Buyuk Britaniya, Fransiya va Rossiya kabi davlatlarga amalga oshirildi.

XULOSA

Respublikamizda asalari zahri bilan davolaydigan manzilgohlar kundan kunga ortib bormoqda. Ularning ro'yxatidan Toshkent shahrida joylashgan "Donomed" klinikasi hisoblanadi. Bu klinikada nevrologik va boshqa kasalliklarni sharq tabobati yo'li bilan davolaydi. Bu klinikada asalari zahridan keng foydalaniladi. Respublikamizda asalari biznesidan Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidan keng foydalaniladi. Kitob tumani asal ishlab chiqarish bo'yicha Respublikada oldingi o'rinlarda turadi. Qashqadaryo viloyatida ham asalari zahri bilan davolaydigan klinikalarni ko'paytirish Respublika iqtisodiyotini o'sishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

REFERENCES

1. Karimov I.A. "Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollarini ko'paytirishni rag'batlantirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi qarori. T. 2006 23- mart
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 03/1-348-sonli "Respublikada 2009-2011-yillar asalarichilik sohasini rivojlantirish bo'yicha amalga oshiriladigan chora - tadbirlar" dasturi. T. 2009- yil 23- mart
3. Kraxotin N.F. "O'zbekistonda asalarichilik" T. Mehnat, 1985.
4. Isamuhamedov A.I. - "Asalarichilik" T. O'qituvchi, 1995.

YURAK-QON TOMIRLAR SISTEMASI KASALLIKLARI MAVJUD BE'MORLAR PARVARISHI

*Olmaliq Abu Ali ibn Sino nomidagi
Jamoat salomatligi texnikumi o'qituvchilari
Gaynazarova Zaytuna O'rmonovna
Menchikov Azamat Ravshanovich*

Аннотация Yurak-qon tomirlar kasalliklari. Yurak qon tomirlar sistemasi kasalliklari alomatlari. Yurak-qon tomirlar sistemasi kasalliklari kelib chiqish sabablari. Yurak qon-tomirlar sistemasi kasalliklari oldini olish chora tadbirlari.

Аннотация Заболевания сердечно-сосудистой системы. Симптомы заболеваний сердечно-сосудистой системы. Причины заболеваний сердечнососудистой системы. Сердечно-сосудистая система меры профилактики заболеваний

Калит so'zlar: stenokardiya, yurak xuruji, miokard infarkt, ateroskleroz, ishemiya, arterial qon bosim, gipertoniya, gipotoniya, taxikardiya, revmatizm, insult, profilaktika strategiyasi, yuqori xavf startegiyasi.

Ключевые слова: стенокардия, инфаркт миокарда, атеросклероз, ишемия, повышенное артериальное давление, артериальная гипертензия, гипотензия, тахикардия, ревматизм, инсульт, стратегия профилактики, стратегия высокого риска.

KIRISH

Hozirgi vaqtda yurak-qon tomirlari tizimi kasalliklari dunyo miqyosida eng keng tarqalgan bo'lib, hech mubolag'asiz epidemiya tusini olgan. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti mutaxassislarining ma'lumotlariga ko'ra, yer yuzida yurak-qon tomir tizimi kasalliklari oqibatida har 32 soniyada bir o'lim sodir bo'layapti. Yurak-qon tomir tizimi kasalliklari orasida eng ko'p o'linga olib kelayotganlari, bu yurakning ishemik kasalligi (u esa o'z ichiga birinchi navbatda yurak xuruji, stenokardiya, miokardning infarktini oladi)dir. Agarda yurak-qon tomir tizimi kasalliklari oqibatida sodir bo'layotgan o'lim hodisasini 100% deb olinsa, uning 52,5% yurak xuruji stenokardiya, infarkt natijasida yuz beradi. O'lim borgan sari ko'proq o'rta yoshdagi kishilarda kuzatilmoqda. Yurak xurujlari «kutilmaganda» paydo bo'lib, aksariyat hollarda to'satdan o'limga olib kelishi mumkin. Miokard infarkti oqibatida yuz beradigan o'lim hodisalarining yarmidan ko'prog'i xuruj boshlangan dastlabki soatlarga to'g'ri kelib, bemorlar hatto tibbiy yordamga murojaat etishga ham ulgurmay qoladilar. Yurak-qon tomir tizimi xastaliklarining o'limga olib keluvchi boshqa kasalliklariga: yurakning

ревматик shikastlanishlari, stenokardiya, gipertoniya kasalligi, yurakning tug‘ma va orttirilgan nuqsonlari va h.k. kiradi.¹

Yurak-tomir sistemasi kasalliklari — yurak, arteriyalar va venalar kasalliklari. Ular juda ko‘p va xilma-xil. Bu kasalliklarning ba’zilari (revmatizm, miokardit va boshqalar) yurakni, ayrimlari arteriya (ateroskleroz) yoki venalarni (mas, tromboflebit), boshqalari butun yuraktomir sistemasini shikastlaydi (gipertoniya kasalligi).

Yurakning ishemik kasalligi yurak muskullarining qon bilan yetarli ta‘minlanmasligidan vujudga keladi. Asosan, yurak toj arteriyalarining aterosklerotik o‘zgarishlarga uchrashi, spazmp, shuningdek, ular bo‘shlig‘ida qonning (ivib) laxta bo‘lib cho‘kishi (tromboz) va boshqalar oqibatida kelib chiqadi.

Arterial qon bosimi

Bosimning diastolada pasayish vaqti sistolada kotarilish vaqtiga qaraganda ortiqroq bolgani uchun ortacha bosim miqdori diastolik bosimga yaqinroq. Arterial bosimning kotarilishi arterial gipertenziya, pasayishi esa arterial gipotenziya deb ataladi. Arterial bosimni aniklashning ikki usuli bor: qonli yoki bevosita va qonsiz-bilvosita usullari mavjud.

1733 yilda S. Xels otlarda arterial bosimni qonli usuli yordamida aniqladi. Keyinchalik nemis olimi K. Lyudvig bu usulni takomillashtirib, yozib oluvchi moslamalarga ulab oziga xos egri chiziqni yozib oldi.

Hayvonlarda arteriyalarga shisha kanyula yoki kateter kiritilib, uning uchi qattiq shisha idishli manometrqa ulab qoyilsa, katetr va shisha idish ichida qon ivib qolmasligi uchun qon ivishiga qarshi eritma bilan toldiriladi va arterial qon bosimi egri chiziqni yozib olinadi

Arterial gipertoniya yurak qon-tomirlar sistemasi kasalliklari orasida eng keng tarqalgani bo‘lib, katta yoshli odamlar orasida ko‘p uchraydi. U miokard infarkti, insult, yurak yetishmovchiligi kabi ko‘pincha o‘lim yoki nogironlikka sabab bo‘ladigan asosiy patogenetik omil hisoblanadi.²

1-rasm. Uyqu,bilak,barmoq arteriyasi sinxron(bir vaqtda) yozib olingan sfigmogrammasi ³

¹ N.H. Abdullayev H.Yo. Karimov B.O'.Irisqulov Patologik Fiziologiya Toshkent “Yangi asr avlodi” 2008 B:-331

² S.Mavlonova M.Mirzaolimov Odam va hayvonlar fiziologiyasi (o‘quv uslubiy qo‘llanma) B:-182-183

³ E. Б. Бабский, А. А. Зубков, Г. И. Косицкий, Б. И. Ходоров. <<Одам физиологияси>> Ўзбекистон ССР «Медицина» нашриёти’ Тошкент — 1972. Б:-104

Arterial gipotoniya (gipotoniya kasalligi) — nisbatan kam uchraydi. U arterial gipotoniya sindromi tarzida ko'pgina yuraktomir tizimi kasalliklarida (miokard infarkti, kardiomiopatiya, miokardit), nevrozlar, gipotireoz, insultdan keyin kuzatiladi.

Klinik amaliyotda yurak muskullarining yallig'lanishi — miokardit va yallig'lanmay zararlanishi — miokardiodistrofiya ko'proq kuzatiladi. Endokardit (yurak ichki qavatining yallig'lanishi) revmatizm va boshqalar orttirilgan yurak poroklarita sabab bo'ladi. Leriokardit kam uchraydi. Yurakning ishemik kasalligi, miokardit va miokardiodistrofiya, shuningdek, nevrozik holatlar natijasida yurak aritmiyalari vayurak blokadasi sodir bo'lishi mumkin. Yurak aritmiyalari yurak qisqarishlari (urishi)ning tezlashishi (taxikardiya) yoki sekinlashuvi (bradikardiya), yurakning navbatdan tashqari qo'shimcha qisqarishi (ekstrasistoliya); yurak urishining to'satdan tezlashuvi (parok sizmal taxikardiya); yurakning har xil vaqt oralig'ida noto'g'ri qisqarishi (tebranuvchi aritmiya) va boshqalarda namoyon bo'ladi. Yurak blokadasi yurakning o'tkazuvchi sistemasida nerv impulslari o'tishining buzilishi (mas, bo'lmachalardan qorinchalarga yoki Gis tutami oyoqchalariga impuls o'tishining uzilishi)dan iborat. Nevrozlar tufayli yurak nerv apparati faoliyati buzilganda aritmiyalar bilan birga, yurakda sirqillaydigan, sanchadigan, jazillaydigan og'riq sezgilari ham paydo bo'ladi. Ateroskleroz va gipertoniya kasalligi arteriya tomirlarining keng tarqalgan xastaliklaridan bo'lib, aksariyat ular birga kechadi. Ateroskleroz toj tomirlaridan tashqari, aorta va uning yirik shoxlari, jumladan, buyrak arteriyasi, miya tomirlari (insult), qo'loyoqning periferik tomirlarini ham zararlaydi. Arterial tomirlarning yallig'lanishi — arteriitlar ko'proq infeksiyon (masalan, zaxm, sepsis) va allergik (qarang Zardob kasalligi) hamda kollagen kasalliklar tufayli yuzaga keladi. Klinik shakli obliteratsiyalovchi endarteriit, aorta panarteriiti va h.k. Venalarning varikoz kengayishi va tromboflebit vena tomirlarining ko'p uchraydigan kasalliklaridan. Yurak yetishmovchiligi yurakning o'ziga yuklangan to'la hajmdagi funksional yuklamani bajara olmasligini ko'rsatuvchi patologik belgilar (terining ko'karishi, nafas qisishi, oyoq shishib qolishi va boshqalar) bilan namoyon bo'ladi; biror ish qilayotganda nafas qisib qolishi patologik alomat hisoblanadi. O'tkir yurak yetishmovchiligi — juda xavfli, lekin kamdan-kam uchraydi. U kutilmaganda yoki to'satdan nafas qisib, bo'g'ilish (yurak astmasi) xuruji bilan kechadi.⁴

Tromboz – qon tomirlar ichida, qonning hayot davomida ivib qolishi. Hosil bo'lgan ivitmalar – tromblar qon tomirning ichki devoriga qattiq yopishgan bo'ladi va qon aylanishini buzadi. Tromb qon plazmasining ivigan fibrini, qon plastinkalari, eritrositlar va leykositlardan tashkil topgan. Trombning tashqi ko'rinishi har xil bo'ladi. Tez hosil bo'lganda u asosan qizil qon tanachalaridan tashkil topgan va qizil rangga ega bo'ladi. Agar tromb juda sekinlik bilan hosil bo'lsa, uning tarkibiga asosan

⁴ https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Yurak-tomir_sistemesi_kasalliklari

fibrin, leykositlar, qon plastinkalari kiradi va u oq rangda bo'ladi. Oq va qizil uchastkalar almashinib turgan tromb aralash tromb deb ataladi.

Odamda tromb qon tomir devori bilan chegaralangan qismdagina bosh langan bo'ladi, keyinchalik esa trombning hosil bo'lishi shunday boradiki, unung dumi qon tomir oralig'ida erkin suzib turadi. Tromblarning bunday dumlari venalarda osonlik bilan ajralib ketadi va qon oqimi bilan oqib ketadi. Yurak orqali ular o'pka arteriyasiga tushadi va uning ichini berkitib qo'yishi mumkin, bu esa, ko'pincha, to'sat dan yuz beruvchi o'lim bilan tugaydi. Tromb fiziologik va patologik bo'ladi. Fiziologik tromb – juda muhim himoyaviy moslashish jarayonidir. U qon tomirlarning butunligi, yaxlitligi buzilganda vujudga keladi, shikastlangan tomir ichini berkitadi va organizmni qon yo'qotishdan saqlaydi.⁵

Yurak qon-tomirlar sistemasi kasalliklari keltirib chiqaradigan alomatlari turli kasalliklarda turlicha kechadi. Miokard infarkti belgilari:

Kasallikning asosiy belgisi bu kuchli og'riqdir. Miokard infarkti bilan kechadigan og'riq ko'ks ortida joylashgan bo'lib, u yonish hissi va xanjar urilgandek hissiyotlar bilan ifodalanadi, ba'zi bemorlar og'riq «yorib tashlagudek» bo'ladi deya ta'riflaydi. Og'riq chap qo'l, pastki jag', kuraklar orasiga tarqalishi mumkin. Ushbu holatning rivojlanishi har doim ham jismoniy zo'riqishdan keyin kelmaydi, ko'pincha og'riq sindromi dam olish vaqti yoki kechqurun yuz beradi.

Yurak xuruji belgilari:

Nafas olish qiyinlashuvi, nafas qisilishi, yo'tal, ko'ngil aynishi, qusish, bosh aylanishi, zaiflik, hushni yo'qotish, sovuq ter, titroq, oqarib ketish, yurak urishi, yurak ishida uzilishlar, emotsional qo'zg'alish, qo'rquv.

Eslatma: Miokard infarktining taxminan 25 foizi biron-bir alomatlarsiz yuz beradi.

Insult belgilari: Bir qo'l yoki oyoqning keskin zaiflashuvi; Yuzning bir tomoni yoki bir tarafdagi oyoq-qo'lning to'satdan uvishishi; Yuz assimetriyasi; To'satdan nutqning buzilishi; Ong chalkashligi yoki hushni yo'qotish; Bir yoki har ikkala ko'zning keskin ko'rmay qolishi; Noma'lum sabablarga ko'ra keskin og'ir bosh og'rig'i yurak qontomirlar sistemasi kasalliklari kelib chiqish sabablari turli organizmlarda turlicha bo'ladi.

Yurak qon-tomirlar sistemasi kasalliklarning sabablar polietilogik bo'lib bunda quyidagi faktorlar muxim rol o'ynaydi:

1. Nerv sistemasi tomonidan boshqarilishni buzilishi – psixoemotsional yuklamalarni ko'payganda.
2. Endokrin bezlarining faoliyatini buzilishi - tiroksinni ko'p bo'lishi, insulinni etishmovchiligi.

⁵ A.G'Ahmedov, G.X. Ziyamutdinova. <<Anatomiya, fiziologiya va patologiya>> Toshkent: «Fan va texnologiya», 2016. B:-399

Jigar kasallarida gormonlar metabolizmini buzilishi, kokarboqsilazani yetishmasligi.

2. Buyrak kasalliklari - simptomatik gipertenziya natijasida yurak yetishmovchiligi yuzaga keladi.

3. Infektsion kasallarda endo va miokarditlar oqibatida yurak kasalliklari yuzaga keladi.

4. Ovqatlanishi harakterini buzilishi.⁶

Bundan tashqari bu kasalliklarning xavfli omillari ham mavjud.Ular quyidagilar:
Yurak qon-tomirlar sistemasi kasalliklari xavf omillari

Yurak-tomir tizimi ishemik kasalliklari rivojlanishining asosiy sababi aterosklerozdir. Bu kasallik uzoq vaqt davomida alomatlarisiz kechishi mumkin va faqatgina bir muddat o'tgach stenokardiya, surunkali serebrovaskulyar yetishmovchilik, miokard infarkti, insult, to'satdan o'limga olib kelishi mumkin.

JSST (Jahon Sog'liqni saqlash vazirligi) ma'lumotlariga ko'ra, alkogolli ichimliklarni suiste'mol qilish ham YTK(Yurak qon-tomirlar kasalliklari) uchun jiddiy xavf omili sanaladi. Bu kasalliklarni xavfli omillari oldini olish uchun asosiy xavfli omillarni o'rganib chiqildi.

Aterosklerozning asosiy xavfli omillari:

Yosh	Erkaklar > 40 yosh, ayollar > 50 yosh yoki erta
Chekish	Hatto oz miqdorda sigaret chekishda ham
Gipertoniya	Qon bosimi $\geq 140 / 90$ mm.sim.ust yoki antigipertenziv vositalardan muntazam foydalanish
Yaqin qarindoshlarda erta YIK boshlanishi	<55 yoshli erkaklarda, < 65 yoshli ayollarda miokard infarkti yoki beqaror stenokardiya
2-toifa qandli diabet	Och qoringa glyukozaning > 6.1 mmol / l (110 mg / dl) bo'lishi
Abdominal semizlik	Bel aylanasi: erkaklar uchun> 94 sm, ayollar uchun> 80 sm yoki tana massasi indeksi ≥ 30 kg / m ²
Surunkali buyrak kasalligi	TFT <60 ml / daqiqagacha pasayishi bilan SBY yokiglomerulonefrit, tubulointerstitsial nefrit, pielonefrit, buyraklarning tuzilmaviy patologiyasi

Shunday qilib, yurak-qon tomirlari kasallik alomatlari sezilgan vaqtda shifokor qabuliga borish va profilaktik choralarini ko'rishlik tavsiya etiladi.⁷

Yurak qon-tomirlar sistemasi kasalliklari xavflilik darajalari, kasallik alomatlari, belgilari, kelib chiqish sabablarini o'rganib chiqdik. Endilikda, O'zbekistonda va butun dunyo Sog'liqni Saqlash Vazirligi tomonidan yurak qon-tomirlar sistemasi kasalliklarini oldini olish profilaktik choralarini ko'rish haqidagi qonunlar ishlab

⁶ R.Q.Azimov Patofiziologiya (Tibbiyot o'quvchilari uchun o'quv qo'llanmasi) Toshkent-210 B:-150

⁷ <https://med360.uz/kasalliklar/yurak-tomir-kasalliklari/>

chiqarilmoqda va aholini bu kasalliklarni oldini olish profilaktik chora tadbirlarini ko‘rish savodxonliklarini oshirish yo‘lga qo‘yilmoqda. Xususan, yurak qon-tomirlar sistemasi kasalliklari strategiyasi ishlab chiqarildi.

YTKni oldini olish uchun ikkita asosiy strategiya mavjud: butun aholi masshtabida (populyatsion strategiya) va individual choralar («yuqori xavf» strategiyasi deb ham ataladi). Har ikki turdagi chora-tadbirlar yuqori samaradorlikka ega va hatto resurslar kam bo‘lganda ham amalga oshirilishi mumkin.

Ushbu strategiya aholi o‘rtasida yurak-qon tomir xavfi yuqori bo‘lgan shaxslarni maksimal erta muddatlarda aniqlash va ushbu xavf omillarini minimallashtirishga qaratilgan faol profilaktik tadbirlarni amalga oshirishga qaratilgan.

Yurak-tomir kasalliklari rivojlanishi xavfi yuqori bo‘lgan shaxslar toifasini aniqlash asosan klinik dispanserizatsiya doirasida amalga oshiriladi. Profilaktik choralar sifatida o‘zgartirilishi mumkin bo‘lgan xavf omillari to‘g‘rilanadi. Ba’zi hollarda maxsus preparatlar buyurilishi mumkin.

Yurak-tomir kasalliklarining birlamchi va ikkilamchi profilaktikasi farqlanadi. Birlamchi profilaktika — kasallik rivojlanishini oldini olish, ikkilamchi profilaktika — yurak-qon tomir kasalliklari asoratlarini oldini olish (masalan, takroriy miokard infarkti yoki insultni). Ikkilamchi profilaktika ikki bosqichda amalga oshiriladi:

- 1) Birlamchi tibbiy-sanitariya yordami muassasalarida kardiolog va tuman shifokorlari tomonidan bemorlarni muntazam ravishda dispanser ko‘rikdan o‘tkazish;
- 2) Ixtisoslashtirilgan, shu jumladan yuqori texnologiyali tibbiy yordam ko‘rsatish, tibbiy rehabilitatsiyani amalga oshirish, sanatoriya-kurortli davolash.⁸

Xulosa o‘rnida aytganda, yurak qon-tomirlar kasalliklari hozirgi holatda epidemik va xavfli kasalliklardan sanaladi. Ko‘pchilik yurak-tomirlar sistemasi kasalliklari oqibatida yurak muskulining qisqarish funksiyasi hamda tomirlar devori muskul qavatining qisqarish quvvati susayadi. Natijada organizmda qon aylanishi buziladi. Bu omillarning qay biri ustun bo‘lishiga qarab yurak yoki tomir yetishmovchiligi vujudga keladi. Yurak qon-tomirlar kasalliklari ateroskleroz, ishemiya, miokard infarkti, tromboz va kabi xavfli kasalliklari kiradi. Bu kasalliklarni ba’zilari, masalan, miokard infarkti 25% hollarda noma’lum sabablar bilan chiqadi. Yurak-tomirlar sistemasi kasalliklarini keltirib chiqadigan asosiy sabablar gipertoniya kasalligi, revmatizm, yurakning ishemik kasalligini muntazam va o‘z vaqtida davolanmaslik oqibatida kelib chiqadi. Bu kasalliklarga chalinmaslik uchun 1yilda 4marta kardiolog shifokor ko‘rigiga yozilish lozim (ayniqsa o‘rta yoshli insonlarda ko‘plab kuzatiladi) va aholi yurak qon-tomirlar kasalliklari haqida, kasallik alomatlari, ularni kelib chiqish sabablari, oldini olishi chora tadbirlari, birinchi tibbiy yordam berish haqidagi qarashlarini va savodxonligini oshirishga qaratilgan chora tadbirlar yaratish, aholini

⁸ <https://med360.uz/kasalliklar/yurak-tomir-kasalliklari/>

salomatlik darajalari, chekish, alkogol mahsulotlariga bo‘lgan talablarni asta sekinlik bilan kamaytirish, endokrin bezlari kasalliklarini oldini olish, sun‘iy gormonlar yaratish, stress, charchoq va turli xildagi oliy nerv faoliyati bilan bog‘liq kasalliklarni oldini olishga qaratilgan faol tadbirlar, profilaktik choralarni ko‘rish lozim.

Hozirgi kungi yurtimizda ushbu kasalliklarni aniqlash, davolash, oldini olish va boshqalar kardiorevmatologik markazlarda hamda dispanserlarda amalga oshirilmoqda. Hozirda yurak-qon tomir xirurgiyasi sohasidagi ulkan yutuqlar tufayli yurak hamda yirik tomirlar tuzilishidagi tug‘ma va turmushda orttirilgan turli nuqsonlar operatsiya yo‘li bilan davolanish yo‘lga qo‘yilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. N.H. Abdullayev H.Yo. Karimov B.O‘.Irisqulov Patologik Fiziologiya Toshkent “Yangi asr avlodi” 2008 B.497
2. A.G‘. Ahmedov, G.X. Ziyamutdinova. «Anatomiya, fiziologiya va patologiya» Toshkent: «Fan va texnologiya», 2016. B.581
3. S. Mavlanova, M.M.Mirzaolimov Odam va hayvonlar fiziologiyasi (o‘quv – uslubiy majmua). Namangan, 2021. – B.147
4. Е. Б. Бабский, А. А. Зубков, Г. И. Косицкий, Б. И. Ходоров. «Одам физиологияси» Узбекистон ССР «Медицина» нашриёти' Тошкент — 1972. Б.627
5. Н.А.Агаджанян, Л.З Тель, В.И. Циркин, С.А. Чеснокова. «Физиология Человека» Москва – Медицинская книга Н.Новгород. Издательство НГМА 2003 С.252
6. А.Қ .Azimov Patofiziologiya (tibbiyot o‘quvchilari uchun o'quv qo‘llanma) Toshkent-2010 B-266
7. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Yurak-tomir_sistemas_i_kasalliklari
8. <https://med360.uz/kasalliklar/yurak-tomir-kasalliklari/>

BIOLOGIYA FANIDAN ILG'OR INNOVATSIYALARDAN FOYDALANISH

Navro'zova Feruza Karamovna

Uchquduq tuman kasb hunar maktabi biologiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada biologiya fanidan ilg'or innovatsiyalardan foydalanish, biologiya fanining samaradorligini oshirishda foydalaniladigan interfaol metodlar, biologiya fanini o'qitishda foydalaniladigan innovatsion usullar, zamonaviy texnologiyalar va ularning ahamiyati haqida batafsil bayon qilingan.

Kalit so'zlar: ilg'or innovatsiyalar, biologiya, zamonaviy texnologiyalar, innovatsion usullar.

Kirish:

Biologiya fanlarini nazariy bilimlarga asoslangan ravishda amaliyot yordamida kengroq o'rganish muhimdir. Hamma bo'limlar bo'yicha mashg'ulotlarni o'tkazishning muvaffaqiyati uning mohiyatini va tashkil qilinishi ko'p darajada o'qituvchiga bog'liq. Ta'lim sohasida respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim maqsadi bugungi ilmiy texnika davrida ijtimoiy munosabatlarga kirisha oladigan, faol ma'naviy yetuk har taraflama bilimdon komil insonni tarbiyalashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Bugungi kunga kelib, ta'limning bunday noan'anaviy usullarni qo'llash dars jarayonida kompyuter va texnik vositalaridan katta samara berayotgani va bu ta'lim - tarbiya usullarining bosh mezoni sifatida tan olingani hech kimga sir emas. Ta'limda axborot texnologiyalarini qo'llanilishi tarbiyachilarning mavzular yuzasidan tayyorgarlik ko'rishlarida erkinlik va tezkorlikga erishishlarga asos bo'lishi bilan birgalikda tarbiyalanuvchilarga mavzularning tez va oson yetib borishi, shuningdek qiziqishlarining ortishga sabab bo'ladi. Chunki darslarning axborot texnologiyalari va qo'shimcha internet ma'lumotlaridan qo'shimcha manbalaridan foydalanilgan holda olib borilishi bolalarning hozirgi tezkor axborot davrida bir xildagi va zerikarli mashg'ulotlardan farqli ravishda mavzuni aniq va maqsadli tarzda o'zlashtirib olishlariga imkon yaratadi.

Internetdan olingan qo'shimcha manbalarni biologiya darslarida foydalansak, darslarimiz yanada sifatli bo'ladi. Masalan, quyidagi internet ma'lumotida shaffof jonotlar to'g'risida so'z boradi. Dunyo ilm- fan mo'jizalarga boy, bu borada biologiya fani yetakchilardandir. Umumta'lim maktablarida o'quvchilar biologiya fanidan laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazish jarayonida mashg'ulot maqsadini bilishi, asboblarni tanlay olishi, yig'ishi va ulardan foydalanishi tajribani amalga oshirish sharoiti va natijalarini yozishi va xulosalay olishi zarurdir.

Natijalar:

Pedagogik texnologiya bu har bir pedagog o'z ta'lim-tarbiya jarayonida kasbiy malakasidan kelib chiqqan holda dars mohiyatini yangicha usulda olib borishi tushuniladi. Bunda o'qituvchi o'quvchiga mavzu tushunarli bo'lishi uchun dars mobaynida turli interfaol metodlardan foydalanib, har xil o'yinlar o'tkazish yo'li bilan olib boradi. An'anaviy dars o'tish usullariga nisbatan noan'anaviy dars o'tish metodlari ancha samarali ekanligi aniq isbotlangan tushunchadir.

Sababi yangicha pedagogik texnologiyalar yordamida dars o'tish yuqorida aytganimizdek o'quvchi yoshlarni erkin fikrlashga, o'z g'oya va tushunchalarini aniq bir so'z bilan ifodalashga, barkamol shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi. O'qitish jarayonida interfaol usullarni qo'llash o'quvchilarning o'zaro muloqotga kirishishini tashkil qilish va boshqarishni taqozo qiladi, bunda o'quvchilar hamkorlikda izlanib umumiy, shu bilan bir qatorda har bir o'quvchi uchun ahamiyatga molik bo'lgan muammoni hal qilishga kirishib ular o'rtasida bir-birini tushunish hamkorlikda ishlash va hamjihatlik vujudga keladi. Interfaol usullar vositasida dars o'tishda o'qitishning ijrochisi o'quvchi sanaladi. O'qituvchi bunda ta'lim olishning tashkilotchisi, o'quvchining yordamchisi sifatida qatnashadi.

Muhokama:

Biologiyani o'qitishda o'quvchilarning bilish faoliyatini takomillashtirish maqsadida darslarda o'yinlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Metodlar vositasida darslarni tashkil qilish oquvchilar biologik qonuniyatlar, hodisalar va hayotiy jarayonlarni o'rganish faoliyatini intensivlashtiruvchi va rivojlantiruvchi usullardan biridir. Metodlar o'quvchilarning erkin fikrlash, mustaqil xulosa chiqarish, muammoli vaziyatlardan chiqa olish qobiliyatini, o'rtoqlari bilan muloqotga kirisha olish xususiyatlarini oshiradi, tez javob topish malakasini shakllantiradi.

Metodlarni qo'llash mobaynida o'quvchilarda hosil bo'ladigan ijobiy his hayajon tuyg'usi ularni charchashdan asraydi. Metodli darslari o'qitishning faol shakllaridan bo'lib bunday darslar o'qituvchi va o'quvchilarning ijodiy yondashuvlarini hamda o'quvchilarning faol bilish jarayonida bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirishlarini nazarda tutadi.

Xulosa:

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, biologiya tabiiy fanlarning bir tarmog'i bo'lib, insoniyatni borliq, jonli tabiat bilan tanishtiradi. O'quvchilarni tabiatni sevishi, tabiiy borliqni tushunib yetishi, tabiatdan o'rinli foydalanib uni e'zozlashga tabiiy boyliklarni muhofaza qilishga o'rgatadigan fanlardan biridir. Biologiya darslarida virtual va vizual laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishda multimedia vositalaridan foydalanish o'quvchilarda tayanch kompensatsiyalarni takomillashtirishda asosiy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. “Maktabda biologiya”- ma’naviy-ma’rifiy ta’limiy jurnal 2018.
2. Tolipova J.O, G‘ofurov A.T Biologiya o‘qitish metodikasi T-2004.
3. Tolipova J.O. Biologiyani o‘qitishda pedagogik texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. Toshkent 2004.
4. Tabiiy va aniq fanlarni o‘qitishda innovatsion yondashuvga asoslangan ta’lim mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari Samarkand-2018.
5. J. O‘. Tolipova, M.T.Umaraliyeva. “Botanika darslari”. “O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma”. Toshkent 2011.

TILSHUNOSLIKDA GO'ZALLIK KONSEPTI VA NAVOIY IJODINING LINGVISTIK TADQIQI MASALASI

Saidrasulova Charos To'liqin qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti

Jurnalistika fakulteti lingvistika (o'zbek tili) yo'nalishi

II- kurs magistri

Saidrasulovacharos@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy asarlarida “go’zallik” konseptiga oid tadqiqotlar tahlili haqida so’z boradi. Navoiy ijodini o’zbek hamda jahon tilshunoslari tomonidan o’rganilganligi masalasi ham yoritiladi. Navoiy asarlarida go’zallik konsept talqini ochib beriladi.

Kalit so’zlar: Alisher Navoiy, lingviculturalogiya, konsept, go’zallik, ilmiy qarashlar.

KIRISH

Jahon tilshunosligida Alisher Navoiy asarlari tilining fonetik, leksik, semantik, morfologik, sintaktik xususiyatlariga, shuningdek, mutafakkir ijod namunalari yuzasidan izohli, chastotali, konkordans, qomusiy va mavzuiy lug‘atlar yaratish kabi masalalarga alohida ahamiyat berilmoqda. Alisher Navoiy asarlarini adabiyotshunoslik va tilshunoslik nuqtai nazaridan o’rganishga, Navoiy va Sharq xamsanavislik an’analariga, Alisher Navoiy asarlari tuzilishi, syujeti, obrazlarning poetik xususiyatlari tahliliga, Alisher Navoiy davri muhiti hamda shoir hayoti, uning nazmiy, nasriy, tarixiy, asarlari adabiy-estetik, lingvistik xususiyatlariga qiziqish doimiy ravishda davom etib kelaётgani muhim omil hisoblanadi.

Zamonaviy o’zbek tili va adabiyotimizning sarchashmasi va yuksak cho‘qqisi bo‘lgan hazrat Alisher Navoiy ijodini har tomonlama o’rganish, targ‘ib qilish milliy o‘zligimizni anglash, ma’naviyatimizni yuksaltirishga xizmat qiladi. “Ulug‘ ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan va bugungi kunda butun ma’rifatli dunyoni hayratga solib kelayotgan ilmiy meros faqat bir millat yoki xalqning emas, balki butun insoniyatning ma’naviy mulkidir”¹. Adabiyotni tildan ayri bo‘lmaydi. Buyuk san’atkor asarlari tilini o’rganish milliy tilimizning bugungi rivojlanish yo‘llarini va manbalarini to‘g‘ri belgilashga yordam beradi.

Bugungi kun o’zbek tilshunosligida endi rivojlanish yo‘liga kirayotgan yangi sohalaridan biri lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslikdir. Konsept ana shu ikki muhim tarmoqdan o‘sib chiqqan ilmiy atama bo‘lib, uning milliy-mental tabiatga

¹ Mirziyev Sh. “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O‘zbekistonda Islom madaniyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qaror // Xalq so‘zi. 2017 yil 24 iyun.

egaligi, inson tafakkuri hosilasi o'laroq tatbiq qilinishi bu ikkala fan sohasining ham umumkesishuv nuqtalari bo'lib xizmat qiladi.

Konsept termini tilshunoslikda bir vaqtning o'zida ham zamonaviy, ham tarixiy sanaladi. XX asrning 90 yillarida fanda keng qo'llanila boshlagan ushbu tushuncha lotincha "conceptus" so'zidan olingan bo'lib "tushuncha" degan ma'noni anglatadi. Bu atamaga ilk bor 1928 yil S.Askoldov o'zining "Konsept va so'z" maqolasida to'xtalgan edi. S.Askoldovning qarashicha, konseptlar vositasida turli millat vakillari muloqotga kirishadi, shunga ko'ra konseptlarni yaratish va qabul qilish ikki tomonlama kommunikativ jarayon hisoblanadi. Konsept tushunchasining tilshunoslar iste'moliga kirishi 80-yillarda ingliz olimlari Cheyf, R.Jakendof, Lakoflarning asarlari bilan bog'liqdir.

Chernishevskiy ta'kidlashicha, hayot — Go'zallikdir, inson hayoti, ehtiyoji va maqsadiga mos tushuvchi narsalar go'zaldir.

Jahon xalqlari madaniyatida go'zallikning mavjud bo'lishi to'g'risida uch xil qarash bor. Bular:

1. Diniy-e'tiqodiy qarashlar;
2. Tabiiy-naturalistik qarashlar;
3. Suniy yoki artifaktik qarashlar.

Ye.S. Kubryakova ta'kidlaganidek, "konsept" termini tafakkur, anglash, ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash kabi muammolar bilan shug'ullanuvchi kognitiv psixologiya hamda kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya fanlari uchun "soyabon" vazifasini o'taydi.

V.N.Teliyaning ta'rificha, konsept – bilimning hajmini kengaytirishga qaratilgan, biz ob'ekt haqida bilgan, tasavvur qilgan narsa. Demak, u so'zning ma'nosini kengaytiradi, fikrlashga, faraz qilishga imkoniyat yaratadi.

G.G.Slishkinning fikriga ko'ra esa qanchalik konseptni ifodalovchi belgilar potensial bo'lsa, shunchalik konsept qadimiy bo'ladi va o'sha til jamoasida uning qimmatini ortadi. Demak, shundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, har qanday ob'ekt konsept bo'la olmaydi.

Bundan tashqari rus tilshunosi L.V.Adonina konsept terminiga bag'ishlangan maqolasida bu terminning taniqli tilshunoslar tomonidan qayd etilgan 12 ta ta'rifini keltiradi. Shuningdek, uning ma'lumotlariga ko'ra, konsept termini o'n nuqtai nazardan tasnif qilingan. Masalan, konsept standartlashishiga ko'ra universal, etnik, guruhga oid va shaxsiy konseptlarga; qo'llanilishiga ko'ra ilmiy, badiiy, maishiy konseptlarga; ifodalanishiga ko'ra leksik-frazeologik, grammatik, sintaktik va matniy konseptlarga bo'linadi va hk.

Y.A.Stepanov va S.A.Askoldovning fikri bir biriga juda yaqindir, ular konseptni

“mantiqiy kategoria” sifatida talqin etishadi. Ya’ni Askoldovning fikricha “konsept bu madaniyat elementlaridan birining kishi tafakkurida shakllangan shaklidir, xuddi shu shaklda madaniyat kishining mental dunyosiga kirib boradi”.

Yana bir rus tilshunosi V.A.Maslova konsept ma’nosiga ko’p qirrali tuzilma sifatida qarab, nafaqat til egalari tomonidan o’ylanadigan, balki ular o’zlari his qiladigan hayajon, baho, milliy obraz va konnatatsiyani o’z ichig olishini ko’rsatadi va konsept tuzilishida o’zgacha nuetai nazar borligini ta’kidlaydi.

O’zbek tilshunosligida ham “konsept” tushunchasi turli talqinga ega. Masalan, Sh.Safarov “moddiy dunyo idroki ayni paytda idrok etilayotgan predmet-hodisalar haqida tushunchaning tug’ilishini, keyinchalik ushbu tushuncha mental namunakonsept sifatida shakllanib, moddiy nom olishi”ni ta’kidlaydi.

O’.Q.Yusupov konseptni “tashqi yoki ichki dunyodagi biror bir narsa yoki hodisa haqidagi ongimizdagi bilimlar majmuasi, u haqidagi obrazlar va unga bo’lgan ijobiy, salbiy, neytral munosabatlar, ya’ni baholashlardir”, deb belgilaydi. Tushuncha va konseptni farqlashda olim quyidagicha fikr bildiradi:” konsept bilan tushunchani ayesbergga o’xshatish mumkin. Agar konsept aysberg bo’lsa, uning suvdan chiqib turganqismi tushunchadir”².

D.U.Ashurovaning qayd etishicha, “konsept deb hamma tushunchalarni ham atash noto’g’ri, balki dunyo va milliy madaniyat sohalarida muhim rol o’ynaydigan tushunchalargina konsept deb atalishi mumkin”³.

Konsept termini o’zbek tilshunoslari N.Mahmudov, Sh.Safarov hamda A.E.Mamatov tomonidan batafsil izohlangan. Fikrimizcha, konsept ko’p qirrali va ko’p qatlamli mental tuzilmadir. Shuningdek, u bir vaqtning o’zida psixologik, kognitiv-semantik va lingvokulturologik jihatlarni namoyon etadi. Zero, konseptning kognitiv va lingvokulturologik tadqiqotlar ob’ekti sifatida tavsiflanayotganligi ham shundan dalolat beradi. Shu sababli konseptning tadqiqotchilar tomonidan sub’ektiv, ijtimoiy, lingvomadaniy, badiiy konseptlar sifatida tiplarga ajratilganligini yagona mohiyatga turli jihatdan yondashuv sifatida baholash mumkin. Zotan, til tizimi yuqoridagi sifatlarni o’zida jamuljam etgan nihoyatda serqirra hodisalardan biri hisoblanadi⁴.

So’z mulkinging sultoni Nizomuddin Mir Alisher Navoiy (1441—1501). Alloma o’z asarlarida ichki va tashqi go’zallik g’oyasini ilgari suradi. Allomaning “Xamsa”sidagibosh qahramonlar ana shunday komil go’zallik egalari. Umuman, Navoiy ham, boshqa ko’pgina Sharq mutafakkirlari kabi insoniy go’zallikni ichki

² Yusupov O’.Q.-Ma’no, tushuncha, konssept va lingvokulturologiya atamaları

³ Karimov U.N. Konsept tushunchasi va uning badiiy adabiyotdagi mohiyati // O’zMU xabarları, 2017. - №1/5. – B.416-417

⁴ Xudayberganova D. O’zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini: Filol.fan.dok.

...dissertatsiya. - Toshkent, 2015. – B.11-12.

go‘zallikda, xulqiy go‘zallikda ko‘radi. Navoiy so‘zga alohida e‘tibor beradi, uni ko‘ngil qutisi ichidagi gavhar deb ataydi, hatto falak jismining joni deydi⁵ :

Ko‘ngul durji ichra guhar so‘zdurur,
Bashar gulshanida samar so‘zdurur.
Erur so‘z falak jismining joni ham

“Majolis un-nafois”, “Me‘zon ul-avzon” asarlarida Navoiy ana shu mohiyatan muqaddas bo‘lgan so‘zdan foydalanish san‘ati haqida fikryuritadi. “Me‘zon ul-avzon” aruz nazariyasi sifatida diqqatga sazovor bo‘lsa, “Majolis un-nafois” tengi kam tazkira sifatida estetikaga aloqadordir⁶.

Buyuk Navoiyning fikriga ko‘ra, badiiy asar faqat go‘zallikni kuylashi bilangina cheklanishi kerak emas, balki o‘zi ham shaklan go‘zal bo‘lishi lozim⁷.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, O‘zbekiston ilm-fanini Navoiysiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Navoiy dahosining qudrati shundaki, u o‘zining amaliyfaoliyati bilan turli til, lahja va shevalarga xos fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarni umumlashtirdi, muayyan me‘yorga soldi va sayqallashtirdi. Shu tariqa, yagona adabiy tilga asos soldi va bu tilni yuqori cho‘qqiga olib chiqdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Askoldov S. A. *Konsept i slovo / Russkaya slovesnost. Ot teorii slovesnostik strukture teksta.* Moskva: Akademiya, 1997
2. Vorobev V.V. *Lingvokulturologiya (teoriya i metody).*—M.: RUDN, 1997. — 331s.
3. 10. *Konseptualnoe prostranstvo yazyka* Tekst.: sb. nauch. tr. Posvyaytsyaes ya yubileyu professora P. P. Boldyreva / pod red. prof. Ye.S. Kubryakovoy. —Tambov: Izdatelstvo Tambovskogo gos. un-ta im. G. R. Derjavina, 2005. — 492 s.
4. Safarov Sh. *Kognitiv tilshunoslik.* – Jizzax: Sangzor, 2006.
5. Alisher Navoiy. *Majolis un-nafois /Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 13-tom.* T.: Fan, 1998.
6. Abdulla Sher. *Tasawuf, G‘azzoliy va go‘zallik falsafasi. “Soglom avlod uchun”* jurnali, 2002. №2
7. Mirziyev Sh. “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O‘zbekistonda Islom madaniyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qaror // *Xalq so‘zi.* 2017 yil 24 iyun.

⁵ Abdulla Sher, Bahodir Husanov. *Estetika.* Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati ilmiy nashriyoti 2010.

⁶ Abdulla Sher. *Tasawuf, G‘azzoliy va go‘zallik falsafasi. “Soglom avlod uchun”* jurnali, 2002. №2

⁷ Alisher Navoiy. *Majolis un-nafois /Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 13-tom.* T.: Fan, 1998.

ЛЕКСЕМА МИР В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

*Раззакова Мохичехра Рузматовна,
Учительница русского языка и литературы
Фуркатской профессиональной школы*

Аннотация: В статье рассматривается концепт «мир», то есть проблеме когнитивной лингвистики и концептуальному изучению русского языка.

Ключевые слова: концепт, парные концепты, бинарные концепты, эквивалентные концепты.

В современной когнитивной лингвистике стержневым становится понятие «концепт», которое в качестве термина все чаще используется исследователями, занимающимися проблемами языкового представления когниций. В самом общем виде концепт, по мнению Ю.С. Степанова, можно представить, с одной стороны, как «сгусток культуры в сознании человека: то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека, и, с другой стороны, концепт - это то, посредством чего человек сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на неё».

Концепт – это содержательная сторона словесного знака (значение - одно или некий комплекс ближайшее связанных значений), за которой стоит понятие (т. е. идея, фиксирующая существенные «умопостигаемые» свойства реалий и явлений, а также отношения между ними), принадлежащее умственной, духовной или жизненно важной материальной сфере существования человека, выработанное и закрепленное общественным опытом народа, имеющее в его жизни исторические корни, социально и субъективно осмысливаемое и - через степень такого осмысления - соотносимое с другими понятиями, ближайшее с ним связанными или, во многих случаях, ему противопоставляемыми.

П а р н ы е к о н ц е п т ы . Под парными концептами понимаются те, у которых слова-репрезентанты считаются полными или частичными синонимами. Так, концепт *луна* объективируется в русском языке вариантом (полным синонимом) *месяц*. Примерами парных концептов служат такие, как *истина* и *правда*, *ложь* и *обман*, *горе* и *злосчастье*, *жизнь* и *живот*, *мечта* и *грёза* и др.

Б и н а р н ы е к о н ц е п т ы . Под бинарными концептами понимаются такие, слова-репрезентанты которых являются антонимами. К примеру, бинарными концептами будут *любовь* и *ненависть*, *свет* и *тьма*, *друг* и *враг*, *строить* и *разрушать*, *много* и *мало* и др.

Эквивалентные концепты. Под эквивалентными понимаются концепты, структуры которых полностью или частично совпадают, особенно в мотивирующей и понятийной своих частях, а их репрезентанты выступают равнозначными при переводе. К разряду эквивалентных концептов относятся *душа и кунгил, сердце и юрак, мудрость и донолик, дух и рух, ум и ақл, воображение и тассавур* и др.

Интенсивное исследование концептов в современной лингвистике позволило ученым разработать и предложить различные их классификации с учетом следующих параметров: место концепта в концептосфере и характер взаимодействия с другими единицами концептуальной системы, способ языкового выражения, роль в обслуживании коммуникативных потребностей социума, структурная целостность, роль чувственно-предметного образа в формировании содержания концепта, осознаваемость и обсуждаемость (актуальность), характер культурноценностного компонента, уровень стойчивости и вариативности в рамках одной лингвокультуры, роль концепта в дискурсе и др.

Название «м и р» в нашем изложении условно: это одна из сфер жизни человека – все то, что определяет собою его существование, та широка среда, в которой существуют его знания, реализуется его деятельность и развиваются возможности применения этой деятельности и ее результатов.

Поскольку пределы познания безграничны, постольку и «миры», в которых существует и с которыми взаимодействует человек, неоднородны с точки зрения их осознания, открытости для человеческого ума, для его деятельности» Более конкретная систематизация дается в следующих рубриках: человек как живое существо (организм человека; физические возможности и состояние человека; здоровье, самочувствие; фазы человеческой жизни; внешний облик; потребности человека как живого существа; питание; жилище и т.д.); человек как разумное существо (ощущение и восприятие; эмоциональные, волевые и интеллектуальные действия и состояния; чувства, проявляемые к другим, эстетические чувства оценки; религиозные чувства; мышление, мыслительные действия, интеллектуальный поиск и установление чего-либо, творчество; знание, представление о чем-либо; наука); душевный склад человека (темперамент, характер: черты характера, отражающие отношение к себе, к другим людям, к труду, к делу, к вещам и т.д.); деятельность человека (совместная деятельность, деловые и профессиональные качества, поведение человека и т.д.)

Список литературы

1. Михайловская Н.Г. О теоретических и практических задачах изучения русского языка как средства межнационального общения. Журнал «Вопросы языкознания», 1983, № 5, с.28
2. Шанский Н.М. Современный русский язык. Л., 1988
3. Быстрова Е. А., Шанский Н. М. Фразеологический словарь русского языка. М.: АСТ, Астрель, Хранитель, 2007.
4. Вендина Т.И. Введение в языкознание. М., 2001.
5. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография: Избранные труды. - М.: Наука, 1977. 312с.
6. Виноградов В. В. Русский язык. - М.: Наука, 1972. - 639с.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ СО ЗНАЧЕНИЕМ КОЛИЧЕСТВА В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

*Аминжоновна Нилуфар Акбаржон кизи,
учительница русского языка и литературы
Фуркатской профессиональной школы*

Аннотация: В статье рассматривается функционирование в современном русском языке фразеологических единиц со значением количества.

Ключевые слова: фразеологические единицы, фразеологические единицы со значением «много», фразеологические единицы со значением «мало».

«Частеречная соотнесенность фразеологических единиц». С этой точки зрения особый интерес к значению и его пониманию является характерной чертой современной фразеологии, которая в определенной мере отвечает на вопрос о том, как и с помощью каких средств язык в состоянии передать то или иное содержание.

Фразеологическая единица – устойчивое сочетание слов. К ФЕ со значением количества относятся такие единицы как: полон рот, капля в море, раз-два и обчелся, хоть шаром покати, ровным счётом.

ФЕ подобного рода не выражают значения собственного количества, не имеют точного числового изменения (за исключением фразеологизма чертова дюжина-тринадцать). Они лишь могут обозначать неопределённое число или полное его отсутствие, а отдельные из них только сочетаются с конкретными числами. В соответствии с этим фразеологизмы рассматриваемого типа мы подразделяем на следующие подгруппы. [1].

1. ФЕ, включённые в данную подгруппу, составляют основную часть единиц исследуемой группы. Мы её разделили на две части. Одна состоит из ФЕ, выражающих очень большое количество, бесчисленное множество кого или чего-нибудь: *плюнуть негде, хоть пруд пруди, как из ведра (дождь), один на другом сидит, куры не клюют, иголку негде воткнуть, непочатый край и т.п.* [2].

Несмотря на разнообразную внешнюю грамматическую форму, во всех приведенных примерах наличествуют общий элемент, способствующих их объединению. Им является интегрирующая сема «много», которая участвует в смысловой структуре каждого из фразеологизмов. С другой стороны, наличие общей семы не означает того, что все они находятся между собой в синонимических отношениях. Для того чтобы исследуемые ФЕ выступали как синонимы, следует еще учитывать и значение лексем, с которой они находятся

в тесной семантической и синтаксической связи. Другими словами, общность выражаемого значения сочетающихся с фразеологизмами слов – то непереносимое условие, которое позволяет считать единицы данного типа фразеологизмами – синонимами. Здесь выделяются несколько синонимических рядов:

а) с три короба, золотые горы, семь верст до небес – все они употребляются в сочетании со словами говорения (или речи). Причем единицы русского языка строго дифференцированы: они вступают в синонимические отношения лишь в том случае, когда употребляются в сочетании с группой слов, основой которой является слово «обещать». Например : *В теплой беседе с паном Парчевским, близким другом по зеленому столу , он наобещал ему с три короба* (В. Шишков). *Те сулят ему золотые горы* (И. Гончаро). *Когда отправляли, наобещали семь верст до небес* (С. Антонов).

б) в синонимических отношениях могут находиться и такие ФЕ, как : *ешь – не хочу, как на маланьину свадьбу, непочатый край , до седьмого пота, полная чаша, разливанное море* и некоторые другие. Единицы такого рода указывают на изобилие продуктов, различной снеди и нарядов с основной семьей, отмеченной выше, в речи реализуются с семьей «вдоволь». Например: *Нынче не то старину; мужья жен не запирают ; аран слышно богат ; дом у вас будет как полная чаша, заживёшь припеваючи...* (А.Пушкин).

в) указывает на большое количество денег: *Денег у вас куры не клюют* (А.Чехов).

г) много единиц связано с обозначением огромного количества людей, живых существ: *хоть пруд пруди, шагу негде ступить , как сельдей в бочке, пушкой не прошибешь, ни стать ни сесть, плюнуть негде, иголке негде упасть* и т.п.

В большинстве из приведенных ФЕ наряду с указанием на бесчисленное множество людей угадывается и большая их скученность , соприкосновение друг с другом (этот элемент в смысловой структуре фразеологизма можно обозначить семьей «тесно»). Например: *А ведь была такая давка, что и яблоку негде было упасть.*

Следует отметить, что отдельные фразеологизмы со значением количества одновременно могут участвовать в нескольких синонимических рядах и указывать на большое количество людей, так и на предметы в широком смысле этого слова. То есть они обладают широкими сочетаемостными возможностями, что и позволяет им вступать в различные синонимические ряды. Эти ФЕ не являются собственно синонимами, которыми, на наш взгляд, могут только единицы. При общности выражаемого значения, обладающие еще и узкой сочетаемостной возможностью.

2. В эту подгруппу отнесены такие ФЕ, которые в своей смысловой структуре содержат одновременно указание как на большое, так и на малое количество: *невесть сколько*. Семантическая структура приведённых единиц настолько ёмкая, что в зависимости от синтаксического окружения они могут актуализироваться с диаметрально противоположными значениями: «немного», «мало», «много». Например: *Воды было невесть сколько, но все же напиться было можно* (из разговорной речи). *Мы тратим ... лучшие минуты, как будто их и невесть сколько в запасе* (А.Герцен).

3. Данная подгруппа представлена таким ФЕ, которые указывают на отсутствие какого бы то ни было количества. Невозможность численного измерения в обоих языках, как правило, проводится по отношению к предметам (в широком значении): *с пустыми руками, рожки да ножки, хоть шаром покати, у разбитого корыта, ни кола ни двора* и т.п. Единым смысловым элементом, позволяющим объединить все приведенные ФЕ, является наличие в каждой из них семы «ничего» или «никого»: *Нету ни отца, ни матери, ни жены, ни воли, ни двора, ни кола!* (А.Чехов).

4. ФЕ, включенные в эту подгруппу, не выражают собственно количественного значения, а служат лишь для отделения какого-нибудь конкретного количества предметов (в широком значении) из множества ему подобных: *ни много ни мало, ровным счётом, по меньшей мере, худо- бедно* и т.п. Например: *Лучший стрелок, которого удалось мне встречать, стрелял каждый день, по крайней мере три раза перед обедом* (А.Пушкин).

5. ФЕ, отнесенные в данную подгруппу, указывают на соответствие между чем- или кем-либо по размеру, величине или количеству. Они связаны с обозначением соразмерности действия: *так на так, баш на баш, один на один, стенка на стенку* и т.п. *Ведь менялись-то баш на баш* (М.Шолохов).

Таким образом, во фразеологической системе представлены такие ФЕ, которые связаны с выражением количественных отношений. Однако единицы подобного рода не обозначают собственно количество, а в большинстве своем служат для выражения неопределенно большого или определенно малого количества чего- или кого-нибудь.

Следует отметить, что ФЕ со значением количества в русском языке, как правило, не соответствуют по своему лексическому составу единицам узбекского языка, хотя в них и наблюдается общность в выражаемых ими значениях. Средства реализации синонимами и антонимами также обладают определенной параллельностью, но полного совпадения между ними не наблюдается.

Список литературы

1. Михайловская Н.Г. О теоретических и практических задачах изучения русского языка как средства межнационального общения. Журнал «Вопросы языкознания», 1983, № 5, с.28
2. Шанский Н.М. Современный русский язык. Л., 1988
3. Быстрова Е. А., Шанский Н. М. Фразеологический словарь русского языка. М.: АСТ, Астрель, Хранитель, 2007.
4. Вендина Т.И. Введение в языкознание. М., 2001.
5. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография: Избранные труды. - М.: Наука, 1977. 312с.
6. Виноградов В. В. Русский язык. - М.: Наука, 1972. - 639с.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАРЕЧНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

*Абдуллаева Озодхон Расуловна,
учительница русского языка и литературы
Фуркатской профессиональной школы*

Аннотация: В статье рассматривается функционирование в современном русском языке семантические характеристики наречных фразеологизмов.

Ключевые слова: наречные фразеологизмы, фразеолого-семантическая группа, архисема, макросема.

С точки зрения внутреннего содержания ФЕ, относящиеся к разряду наречных, состоят, как правило, минимум из трех элементов: семы вещественного значения, категориальной семы, усилительной семы. Причем, последняя лишь усиливает выражаемое данным ФЕ значение, заключенное в ее семе вещественного значения, которая и выполняет смыслоразличительную функцию. Усилительная сема служит для обобщенного наименования соответствующего фразеолого-грамматического класса. Например, у таких ФЕ: через пень колоду, испокон веков, по-щучьему велению, верой и правдой, на весь народ, до потери сознания; бир чимдим, донг қотиб, дупписини яримта қилиб, икки шингил, ичаги узилгидай бўлиб, эсини йўқотгунча и у многих других – усилительный оттенок значения особо во фразеологических словарях не отмечается. Но если более пристально рассмотреть их смысловую структуру, то обнаружится, что и в этих ФЕ наличествует усилительная сема. При семантической классификации ФЕ мы основываемся лишь на семе вещественного значения, так как только она несет в себе смыслоразличительные признаки, позволяющие отличать ФЕ, в семантической структуре которой она участвует, от других единиц рассматриваемого класса.

Под ФСГ (фразеолого-семантическая группа) мы понимаем такое объединение ФЕ, которое подводится под какую-нибудь архисему, заключенную в той или иной мере в каждой из отнесенных в нее единиц. В общей сложности в обоих исследуемых языках мы выделяем 8 ФСГ с семой вещественного значения, каждая из которых имеет общее название с тем разрядом, которым принято обозначать наречные лексемы. При отложении НФЕ по семантическим группам существенная роль отводится ее словарной дефиниции, отчасти используются и вопросы, которые имеют категориальный признак (например: когда? с каких пор? - с временным значением; где, откуда? - с пространственным значением и т.п.).

На следующем этапе семантической классификации ФЕ исследуемых языков детализируются значения более узкого круга единиц на основе выделения менее абстрактной семы (макросемы) отдельно в каждом из установленных ранее ФСГ.

Таким образом, семантическая классификация ФЕ русского и узбекского языков строится по следующей схеме:

1) проводится граница между фразеологическими частями речи, вследствие чего устанавливается количественный состав ФЕ;

2) отграничиваются усилительные ФЕ, в результате чего в поле нашего исследования остаются только единицы, которые выражают вещественное значение;

3) последние путем выявления семного состава объединяются в 9 ФСГ на основе архисемы, которая на данном этапе обладает высокой степенью абстракции;

4) на второй ступени каждая ФСГ разграничивается на отдельные подгруппы на основе макросемы, обладающей поэтому большим количеством семантических признаков;

5) на третьей ступени внутри каждой подгруппы выделяются такие типы НФЕ, которые обладают общей семой вещественного значения (семой третьей ступени);

6) каждая сема третьей ступени, как правило, строится на противопоставлении значений двух конкретных сем вещественного значения (сем четвертой ступени);

7) в выделяемых на основе сем вещественного значения (сем-3 и сем-4) подгруппах устанавливаются ФЕ, находящиеся в синонимических и антонимических отношениях, определяются синонимико-антонимические ряды.

НФЕ, обладающие семой вещественного значения, были расклассифицированы практически по тем же семантическим разрядам, что и наречные лексемы. Исключение составляют лишь разряды со значением уступки и условия, которые нам не удалось обнаружить во фразеологической системах рассматриваемых языков. Самыми значительными в количественном отношении в обоих языках являются НФЕ с архисемами "время", "способ", а малочисленными - ФСГ, связанные с обозначением причинных и целевых отношений.

Как правило, выделяемые на основе интегральной семы микрогруппы, относясь к какой-нибудь макросеме, составляют одну оппозицию. При этом оппозиция проявляется ярче и четче в том случае, если НФЕ, относящиеся к двум противопоставленным микрогруппам, способны сочетаться с одним и тем же словом или, в крайнем случае, со словами, находящимися в одной семантической

области. При выполнении этих условий НФЕ находятся в состоянии оппозиции, могут легко вступать в антонимические отношения между собой. Кроме этого, имеются такие оппозиционные пары микрогрупп, в которых противопоставляются единицы или только русского языка, или, наоборот, только узбекского. Например: в узбекском языке оппозиция "повсюду" - "нигде" представлена обоими типами НФЕ, а в русском языке только микрогруппой с семой вещественного значения "повсюду", и, наоборот, в русском оппозиция "в начале" - "в конце" представлена полностью, а в узбекском только единицами с семой вещественного значения "в начале". Кроме этого, специфичными для русского языка являются следующие семы вещественного значения: "рядом", "наоборот", "опосредовано", "без затей", "вплотную". Для узбекского языка свойственны НФЕ с такими смыслоразличительными семами, как: "вольно", "молча", "бережно", "и недавно, и скоро".

Список литературы

1. Расулов И.И. Наречные фразеологизмы русского и узбекского языков, - Автореф. дис ... канд. филол. наук, Т., 1987,- 16 с.
2. Шанский Н.М. Современный русский язык. Л.,1988
- 3 Телия В.Н. Русская фразеология. М., 1996, С.48
4. Вендина Т.И. Введение в языкознание. М., 2001.
5. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография: Избранные труды. - М.: Наука, 1977. 312с.
6. Виноградов В. В. Русский язык. - М.: Наука, 1972. - 639с.

TRANSFORMATORLAR TUZILISHI VA ISHLASH PRINSIPI

Soyibnazarova Zulfizarxon Abduhamid qizi
Furqat tumani tuman kasb–hunar maktabi
Elektr stansiya elektr jihozlari o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchi dars jarayonida transformatorlar, uch fazali transformatorlar, o'lchash transformatorlar bo'yicha ma'lumot olishlari yozilgan.

Kalit so'zi: Transformatorlar, elektr energiyasi, generatorlar, yurg'izish toki, dvigatel, elektromagnit.

Transformatorlar haqida umumiy tushunchalar, uning tuzilishi va ishlash prinsipi Elektrotexnikaning asosiy vazifalaridan biri elektr energiyasini bir joydan ikkinchi joyga uzatishdir. Chunki elektr energiyasining iste'molchilari aksariyat hollarda yoqilg'i va gidroresurslar tabiiy joylashgan rayonlarga qurilgan elektr stansiyalaridan bir necha o'nlab va yuzlab kilometr masofalarda joylashadi. Elektr energiyasini uzatish liniyalarida esa quvvatning issiqlikka sarf bo'ladigan isrofi $\Delta P = I^2 R l$ va kuchlanishning pasayuvi $\Delta U = I R l$ doimo mavjuddir. Liniyaning uzunligi ortgan sari bu ko'rsatkichlar ham ortadi. Elektr tokining to'la quvvati ($S = I \cdot U$) ni o'zgartirmagan holda uni turli kuchlanish va tok bilan uzatish mumkin. Quvvat formulasidan ko'rinib turibdiki, uzatishda kuchlanish qanchalik yuqori bo'lsa $S = \text{const}$ tok kuchi shunchalik kichik bo'lib, u bilan bog'liq isroflar ham shunchalik kam bo'ladi.

Tok kuchini kamaytirish uzatish simining ko'ndalang kesimini kichik olishga va rangli metallarni tejashga imkon beradi. Transformatorning a) tuzilishi; b) shartli belgilanishlari bu yerda: V_p - Boshlang'ich kuchlanish bo'ladi (U_1) V_s - Chiqish kuchlanishi bo'ladi (U_2) N_p - Birlamchi o'ram simlarining soni (w_1) N_s - Ikkilamchi o'ram simlarining soni (w_2) Φ (ϕ) - Magnit oqimi bo'ladi. Hozirgi vaqtda o'zgaruvchan tokning 35, 110, 220, 500, 750 va 1150 kV kuchlanishli uzatish liniyalari mavjud. Ammo o'ta yuqori kuchlanishlarni bevosita generatorlardan olib bo'lmaydi. Odatda, elektr stansiyalaridagi generatorlarning nominal kuchlanishi ko'pi bilan 21 kV dan oshmaydi. Elektr energiyasining iste'molchilari esa bir fazali 220 V; va uch fazali 380 V nominal kuchlanishlarga mo'ljallangan. Shuning uchun generatorlar ishlab chiqaradigan elektr energiyasining nisbatan past kuchlanishli, ammo katta tok kuchiga ega bo'lgan quvvatini (hozirgi vaqtda 150, 300, 500, 800 va 1200 ming kVt li generatorlar ishlab chiqariladi) yuqori kuchlanishli va nisbatan kichik tok kuchiga ega bo'lgan quvvatga o'zgartirish kerak. Bu vazifa transformatorlar yordamida oddiygina hal etiladi. Transformatorning ixtirochisi rus olimi P.N. Yablochkov hisoblanadi. U 1876 yilda elektr yoy lampasi uchun manba sifatida ilk bor transformatoridan foydalangan. Elektr energiyasining bir pog'onada bo'lgan u1, il kuchlanish va tokini

boshqa pog'onadagi u_2 , i_2 kuchlanish va toka aylantirib beradigan statik (harakatlanuvchi qismlari bo'lmagan) elektromagnit apparati transformator deyiladi. Yoki bir xil chastotali o'zgaruvchan tok kuchlanishining qiymatini o'zgartirib beruvchi elektrostatik apparat transformator deyiladi. Transformatorlar energetik sistemalarda qo'llanilishidan tashqari, kuchsiz toklarda ishlovchi hisoblash mashinalari, avtomatika, telemexanika, aloqa, radiotexnika va televidenie qurilmalari zanjirlarida va umuman, elektr kuchlanishini o'zgartirib berish kerak bo'lgan barcha joylarda ishlatiladi. Transformatorlar bajaradigan vazifasiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi: - elektr energiyasini uzatish va taqsimlash uchun mo'ljallangan katta quvvatli (uch fazali) transformatorlar; - kerakli joylarda kuchlanishni keng doirada o'zgartirib berish va dvigatellarni ishga tushirish uchun mo'ljallangan avtotransformatorlar; - taqsimlash tarmoqlaridagi kuchlanishni rostlab turish uchun mo'ljallangan induksion rostlagichlar: - o'lchov asboblari va himoya vositalarini sxemalarga ulash uchun mo'ljallangan o'lchov transformatorlari; - payvandlash, qizdirish pechlari sinov, to'g'rilash va hokazolar uchun mo'ljallangan maxsus transformatorlar.

Transformator turlarining ko'p bo'lishiga qaramay, ularda bo'ladigan elektromagnit jarayonlar umumiy o'xshashlikka ega bo'lib, ularning ishlash prinsipi bir xildir. Transformator po'lat o'zak (magnit o'tkazgich) 1 dan va ikkita mis chulg'amlar 2 dan iborat. Po'lat o'zakning induksion toklar hisobiga qizib ketishini kamaytirish maqsadida u qalinligi 0,35, 0,5 mm bo'lgan elektrotexnika po'lat plastinalardan yig'iladi. Plastinalarning ikki tomoniga izolyatsion lok surtiladi yoki ular tegishlicha qizdiriladi. Po'lat o'zak plastinalarni yig'ish tartibi. Qatlam plastinalarining choklari ustma-ust tushmasligi kerak. Po'lat o'zak magnit zanjirini hosil qilish uchun xizmat qiladi va shu tufayli asosiy magnit oqimi Φ po'lat o'zak bo'ylab harakatlanadi. Po'lat o'zakning miss chulg'amlar o'ralgan qismi sterjen deyiladi. Shuning uchun birlamchi chulg'amga (zanjirga) oid kattaliklar 1 indeksiga ega, masalan, birlamchi chulg'amning o'ramlar soni w_1 qismlaridagi kuchlanish zanjirdagi tok i va h.k. shuningdek, ikkilamchi chulg'amga oid kattaliklar 2 indeksiga ega, masalan, w_2 , u_2 , i_2 va h.k.

Transformatorning birlamchi chulg'amiga berilgan sinusoidal kuchlanish ($u_1 = U_m \sin \omega t$) ta'sirida chulg'amdan o'zgaruvchan tok oqib o'tadi. Bu tok transformatorning po'lat o'zagida o'zgaruvchan magnit oqimi (Φ) ni hosil qiladi. Chulg'amlarning o'ramlarini kesib o'tayotgan bu asosiy magnit oqimi birlamchi chulg'amda o'zinduksiya, ikkilamchi chulg'amda esa o'zaro induksiya hodisasiga binoan tegishlicha e_1 va e_2 elektr yurituvchi kuchlarni induksiyalaydi. Mazkur EYuK larning ta'sir etuvchi qiymatlari: $E_1 = 4,44 \cdot f \cdot w_1 \cdot \Phi$ (4.1) $E_2 = 4,44 \cdot f \cdot w_2 \cdot \Phi$ (4.2) bu yerda f - o'zgaruvchan tokning chastotasi, G_s ; w_1 w_2 - birlamchi va ikkilamchi chulg'amlarning o'ramlari soni; Φ - asosiy magnit oqimi, V_b . Demak, (4.1) va (4.2) ifodalardan ko'rinadiki, chastota 1 va magnit oqimi Φ o'zgarimas bo'lganda

chulgʻamlarda induksiyalangan EYuK E1 va E2 lar ularning oʻramlari soniga proporsional ekan, yaʼni (4.3) Bu nisbat transformatorning transformatsiya koeffitsienti hisoblanadi, yaʼni (4.4) Mazkur koeffitsient transformatorga berilgan kuchlanishning necha marta oʻzgarishini koʻrsatadi. Agar $W_1 > W_2$ va $k > 1$ boʻlsa, transformator kuchlanishini pasaytirib beruvchi, agar $W_1 < W_2$ va $k < 1$ boʻladi. Nihoyat aktivsigʻim yuklamada $\cos\varphi_2$ 1 $K < 1$ $K = 0$ $K = 1$ 5. 1 Transformator qanday qismlardan tuzilgan? oʻzak va oʻtkazgichdan oʻzak va chulgʻamdan (birlamchi va ikkilamchi) Silindrik chulgʻam, oʻzak Konsentrik chulgʻam va oʻtkazgich 6. 1 Transformator qanday rejimlarda ishlaydi? Qisqa tutashuv, yuklamali, revers Asinxron, qisqa tutashuv, yuklamali Salt ishlash, qisqa tutashuv, yuklamali Salt ishlash, tashqi, sunʼiy 7. 1 Qisqa tutashuv rejimida ikkilamchi chulgʻam qanday holatda qoladi? Ikkilamchi chulgʻam qisqartiriladi Ochiq holatda Yuklamaga oʻlanadi Ampermetrga ulanadi 8. 1 Salt ishlash rejimida ikkilamchi chulgʻam qanday holatda qoladi? Ikkilamchi chulgʻamga ulanadi Ochiq holatda Yuklamaga ulanadi Ampermetrga ulanadi 9. 1 Transformator qisqa tutashuv sharoitda ishlaganda qanday qiymat olinadi? Transformatorning g toʻla quvvati. Transformatorning g oʻzagidagi quvvat isrofi. Nominal F.I.K. Transformator chulgʻamidagi miss quvvat isrofi. 10. 2 Transformatorning birlamchi chulgʻamidagi EYuK ning formulasini aniqlang. $C\Phi$ m 2 4.44 Φ m fW 1 4.44 Φ m fW I_0L 11. 2 Transformator salt ishlash sharoitida qanday qiymat olinadi? Transformatorning oʻzagidagi quvvat isrofi. Transformator chulgʻamidagi miss quvvat isrofi. Nominal f.i.k Transformatorning toʻla quvvati. 12. Transformatorning transformatsiyalash koeffitsientini aniqlang? 2 1 $K = E / E_2$ 1 $K = W / W_2$ 1 $K = U / U_2$ 2 $K = W / W_2$

Elektr stansiyasi — elektr energiyasi ishlab chiqarish uchun moʻljallangan uskunalar, jihozlar va apparatlar, buning uchun zarur inshootlar va binolar majmui; elektr energiyasi ishlab chiqaruvchi korxonalar hisoblanadi. Energiya manbalariga qarab, issiqlik elektr stansiyalari (IES, bugʻ turbinali, gaz turbinali, dizelli), gidroelektr stansiya, shamol elektr stansiyasi, gidroakkumulyatsiyalovchi elektr stansiyasi, koʻtarilish suv elektr stansiyasi va magnitogidrodinamik generatorli styalarga boʻlinadi. Atom elektr stansiyasi, geotermal (yer issiqligidan foydalanuvchi) elektr styalari va gelioenergetika st-yalari (qarang **Geliotexnsha**) issiqlik elektr st-yasi jumlasiga kiradi.

Geotermal Elektr stansiyasi yer ostidagi issiqlikni elektr energiyasiga aylantiradigan bugʻ turbinali Elektr stansiyasi dir. Vulkanli hududlarda 2000–3000 m yer ostidagi suvlarning temperaturasi 100° dan yuqori boʻladi (qarang **Geotermal resurslar**). Geotermal Elektr stansiyasida suvbugʻ aralashmasi yer sirtiga chiqarilib, separator qurilmasiga beriladi va suvdan bugʻ ajratiladi. Bugʻ turbinaga, issiq suv isteʼmolchilarga beriladi. Bunday st-yalar Rossiya, Italiya, Yangi Zelandiya, AQSH va Yaponiyada ishlatiladi.

Issiqlik Elektr stansiyasi elektr energetikaning asosi hisoblanadi. Birinchi qudratli elektr st-ya birlamchi energiya manbalari yaqiniga qurish va ishlab chiqarilgan elektr energiyasini uzoq iste'molchilarga faqat uch fazali o'zgaruvchan tok asosidagina uzatish mumkin. Shunday elektr st-yalarning birinchisi 1891-yil M. O. Dolivo-Dobrovolskiy tomonidan Laufen shahri (Germaniya)da qurilgan. U suv turbinasining quvvati 300 o.k.ga teng gidroelektr st-ya bo'lgan. O'zbekistonda 20asr 10-yillarida barcha elektr st-yalarning umumiy quvvati 3000 kVt dan oshiqroq edi. 1920—30-yillarda Toshkent, Buxoro, Samarqand va boshqalar shaharlarda yirik dizel elektr st-yalari qurildi. O'zbekistonda qurilgan birinchi gidroelektr st-ya — Bo'zsuv 1 1926-yil 1-mayda ishga tushirilgan. Keyinchalik birinchi GESlar va IES lari qurilgan.

O'zbekistonda 20 ta issiqlik va 27 ta gidroelektr st-yalari bor; ular yiliga 52 mlrd. kVt soat elektr energiyasi ishlab chiqaradi (2005).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev «Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib ,yangi bosqichga ko'taramiz»Toshkent- O'zbekiston -2018
2. A.Xonboboyev,N.Xalilov.»Umumiy elektronika va elektronika asoslari»Toshkent –O'zbekiston -2000.

Internet manbalari:

1. www.ziyonet.uz
2. <http://elekt.blogspot.com>

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONNING IQTISODIY, MA'NAVIY VA MADANIY TARAQQIYOTI

Xalilova Gulasal Bahodirjon qizi

Furqat tumani kasb- hunar maktabi Tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda ma'naviy va tarixiy merosning tiklanishi, madaniyat va san'at rivojlanishi xususida fikr bayon etilgan.

Kalitso'zlar: Mustaqillik, suverenitet, buyuk siymolar, ma'naviyat, madaniyat, qadriyatlar, urf-odatlar, san'at.

O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish bilan bir vaqtda ma'naviy merosimizni, madaniy qadriyatlarimizni tiklash va ularni xalqimizga etkazish borasida keng ko'lamda faoliyat olib borilmoqda. Respublika Prezidenti I.A. Karimov ta'kidlab o'tganidek, ma'naviyatning mohiyati shunchalik kengki, uni o'lchab ham, poyoniga etkazib ham bo'lmaydi. U inson uchun butun bir olamdir. Jamiyatimiz hayotida ma'naviy kamolotni tezlashtirish, milliy istiqloq mafkurasini shakllantirish, milliy qadriyatlarni o'rganish mustaqillikni mustahkamlashning asosiy vazifalaridan biridir.

Hayotimizda ma'naviy kamolotni rivojlantirish, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda-ajdodlarimizning bizgacha etib kelgan boy madaniy meroslarini o'rganish ham katta o'rin egallaydi. Shu sababli O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qadriyatlar, urf-odatlar, buyuk ota-bobolarimizning bizga qoldirgan meroslarini o'rganish va tarqib etish uchun keng yo'llar ochildi. Bu boradagi tadbirlar mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq amalga oshirila boshladi.

Madaniy-ma'rifiy ishlarning rivojlanishi uchun davlat tomonidan katta mablaqlar ajratildi. O'zbekistondagi barcha davlat teatrlari, madaniyat uylari, san'at oliy o'quv yurtlari, folklor-etnografik guruhlar madaniyat o'choqlariga aylanib qoldi. Teatr sahnalarida yangi zamonaviy spektakllar qo'yila boshlandi. MDO'dagi davlatlar bilan ijodiy hamkorlik yo'lga qo'yildi, turli xalqaro anjumanlar o'tkazildi. Badiiy adabiyotda partiyaviylik, sinfiylik nuqtai nazaridan yondoshishga chek qo'yildi. Bahovuddin Naqshband, Feruz, Xo'ja Ahror, Cho'lpon, Fitrat kabi allomalarning nomlari tiklanib, asarlari chop etildi. 1991 yili buyuk alloma, qazal mulkingning sultoni Alisher Navoiy yubileyini o'tkazish katta voqea bo'ldi. Bu tantanaga baqishlanib Respublikamizda shoirning asarlari nashrdan chiqarildi. 1994 yil Mirzo Uluqbek tavallud topgan kunining 600 yilligi keng ko'lamda, jahon miqyosida nishonlandi. YuNESKO ning Parijdagi qarorgohida yubileyga baqishlangan haftalik va unga ko'rgazma ochildi. Mustaqillik yillarida buyuk sohibqiron Amir Temurning 660 yilligi

bo`lib o`tdi. YuNESKO tomonidan 1996 yil «Amir Temur yili» deb e`lon qilindi. Shu yili YuNESKO ning Parijdagi qarorgohida «Temuriylar davri, fan, madaniyat va maorifning gullab yashnashi» mavzuida anjuman va unga baqishlangan ko`rgazma ochildi. Mamlakatimizda «Temuriylar tarixi davlat» muzeyi, Amir Temur nomi berilgan boqlar, ko`chalar barpo etildi.

Respublikamizda bizgacha etib kelgan boy meroslarni o`rganish, milliy o`zlikni anglash, ma`naviy qadriyatlarni rivojlantirishga katta e`tibor berilmoqda va ularga nisbatan xalqimizning chuqur hurmat va ehtiromi ko`rsatilmoqda. So`nggi yillarda tashkil etilgan «Oltin meros» jamqarmasi, Abdulla qodiriy nomidagi «Meros» nashriyotlari keng miqyosda ma`naviy-ma`rifiy ishlarni olib bormoqda.

Islom olamining allomalari Iso at-Termiziyning 1200 yilligi, Mahmudaz Zamahshariyning 920 yilligi, Najmiddin Kubroning 850 yilligi, Bohovuddin Naqshbandiyning 675 yilligi keng ko`lamda nishonlandi. Ularning boy asarlari nashrdan chiqarildi. Barcha viloyatlar va shaharlarda har yili Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Ogahiyarga baqishlanib kechalar o`tkazildi, Jaloliddin Manguberding 800 yillik tavalludiga, «Alpomish» dostonini yaratilishining 1000 yilligiga baqishlangan turli kechalar, bahslar tashkil etildi.

Ma`naviy hayotni takomillashtirish borasida 1994 yil O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ma`naviy qadriyatlarni o`rganish va uni takomillashtirish borasida «Ma`naviyat va ma`rifat» jamoatchilik markazini tuzish haqida farmon e`lon qilindi. Markaz tomonidan Imom al Buxoriyning yubileyiga baqishlab, qur`oni karimdan keyin ikkinchi o`rinda turadigan «Al-Jome`, as-Sahiyh» (Ishonarli to`plam), «Al-adab, as-mufrad» (Adab durdonalari) o`zbek tiliga tarjima qilinib, nashrdan

chiqarildi. 1998 yili Imom al Buxoriy tavalludining 1225 yilligi, Ahmad al Farqoniy tavalludining 1200 yilligi jahon miqyosida keng nishonlandi. Yubileylar munosabati bilan allomalar hayotiga baqishlangan ilmiy anjumanlar va badiiy ko`rgazmalar ochildi. Bularning barchasi O`zbekistonda chinakam milliy qadriyatlarni tiklash uchun yuritilayotgan katta ishlardan dalolat beradi.

Ayniqsa, al Buxoriy xalqaro jamqarmasining ochilishi katta voqea bo`ldi. Respublikamiz Prezidenti Imom al Buxoriyning, Ahmad al Farqoniyning mo`tabar nomlarini tiklash, xalqimiz, qolaversa, butun dunyo musulmonlariga qaratilgan shaxsiy tashabbusi bilan ul-zoti shariflar sha`niga uluqvor yodgorliklar va jamqarmalar tuzishga imkon yaratildi. Jamqarmaning maqsadi Imom al Buxoriyning hayoti, ilmiy merosi, u yashagan davr fani va madaniyatiga oid bo`lgan tarixiy manbalarni o`rganishdan iboratdir.

Islom olami buyuk namoyondalarining to`y-tantalari nishonlanishi butun dunyo xalqlarining diqqat-e`tiborida bo`ldi. Ma`naviy merosning tiklanishi uning bir bo`lagi bo`lgan diniy qadriyatlarga ham e`tiborni kuchaytirdi. 1992 yil Prezident farmoni bilan Ramazon va qurbon hayit kunlari umumxalq bayrami deb e`lon

qilindi.«Movarounnahr» diniy boshqarmasining ham faoliyati Respublikamiz ayotida o`z o`rnini egalladi.

Xalqimizning asrlar davomida nishonlanib kelingan bayramlaridan «Navro`z» umumxalq bayrami sifatida qayta tiklandi.Jamiyat taraqqiyotida ro`y berayotgan o`zgarishlarni tushunish, hurfikrlikka intilish uchun kishilarni yangi yo`ldan olib boruvchi g`oyaviy qarashlar ham hozirgi kunning asosiy vazifalaridan biri bo`lib qolmoqda.

O`rta Osiyo, xususan, O`zbekiston hududida qadimdan boshlab ayniqsa astronomiya, matematika, tibbiyot, kimyo, me`morchilik, ma`dashunoslik, falsafa, musiqa, tilshunoslik, adabiyotshunoslik rivojlangan. g`ozirgi kunda O`zbekiston olimlari ota-bobolari yaratib ketgan ilmiy merosni chuqurroq o`rganib yanada boyitdilar. O`zbekiston olimlari o`z ilmiy asarlari va kashfiyotlari bilan jahon ilm-fani va madaniyatiga munosib hissa qo`shdilar. Respublikamizda O`zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, qishloq xo`jalik fanlari akademiyasi, Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi, Bank-moliya akademiyasi, Markaziy Osiyo tadqiqotlari xalqaro instituti, Islom tadqiqotlari markazi va boshqalar faoliyat ko`rsatmoqda. Nukus va Samarqandda O`zbekiston Respublikasi FAning bo`limlari ochilgan. Ilmiy tadqiqot ishlari xalq xo`jaligining turli tarmoqlarida faoliyat ko`rsatadigan ilmiy tadqiqot institutlari, ilmiy ishlab chiqarish birlashmalari, ilmiy markazlari, shuningdek, universitetlar va boshqa oliy o`quv yurtlarida ham olib boriladi. Ilmiy kadrlar Fanlar akademiyalari tizimida ham, oliy o`quv yurtlari, xalq ta`limi tizimida ham tayyorlanadi. Faqat Oliy va O`rta maxsus ta`lim tizimidagi o`quv yurtlarida 600 dan ziyod fan doktorlari va deyarli 6 mingga yaqin fan nomzodlari o`qituvchilik va ilmiy faoliyat bilan shug`ullanadilar.O`zbekiston mustaqillikka erishganidan so`ng mamlakatda ilm-fanga alohida e`tibor berildi. Xalq xo`jaligi va madaniy hayotning tobora ortib borayotgan talablaridan orqada qolayotgan ilmiy tadqiqot institutlari tugatildi. Turmush taqozo etgan yangi institutlar ochildi. Respublikamiz Vazirlar Mahkamasining 1995 y. 3 aprelidagi qarori bilan O`zbekiston Respublikasi FAning yangi Nizomi tasdiqlandi.O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992 y. 8 iyuldagi farmoni hamda uni amalga oshirish yuzasidan O`zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining «Fanlar rivojlanishini davlat tomonidan qo`llab-quvvatlash tadbirlari va innovatsiya faoliyati haqida»gi qarori mamlakatda fanni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo`ldi. Respublika olimlarini xorijiy mamlakatlarga tajriba oshirishga yuborishga alohida e`tibor berildi. Ilmiy echimlarni ichki va tashqi bozorda targ`ib etish va tarqatish, maqsadida FA negizida «o`zFANT» Respublika ilmiy ishlanmalari innovatsiya tijorat markazi tashkil etildi.O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga binoan Respublika Vazirlar Mahkamasi huzurida Oliy attestatsiya komissiyasi tashkil etilishi munosabati bilan FAning mavqei ortdi.o`zbek olimlarining fan-texnika sohasidagi yutuqlari nafaqat O`zbekiston balki jahon hamjamiyatida ham

tan olini boshlandi va ko'pchilik olimlarimiz davlatimiz mukofotlariga sazovor bo'ldilar va xorijiy davlatlar akademiyalariga haqiqiy ham faxriy a'zolikka saylandilar. O'zbekiston Respublikasining Fanlar Akademiyasi al-Xorazmiy nomidagi, Zahiriddin Muhammad Bobir nomidagi oltin medallarni ta'sis etdi. 1993 yilda O'zbekiston Respublikasi FAning akademigi g'.F. Fozilov tabiiy va texnikaviy fanlar sohasida katta yutuqlarga erishgani uchun al-Xorazmiy nomidagi Oltin medalning birinchi sohibi bo'ldi. Zahiriddin Muhammad Bobir nomidagi Oltin medal birinchi bo'lib shu yili ijtimoiy va gumanitar fanlar sohasida katta yutuqlarga erishgani uchun filologiya fanlari doktori O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining muxbir a'zosi U.I. Karimovga nasib etdi.

Mustaqillik o'zbek badiiy adabiyoti rivojida, adabiyotshunoslik fani taraqqiyotida ham yangi bosqichni boshlab berdi. Asarlari zararli, o'zlari millatchi deb nohaq baholangan Cho'lpon, Otajon g'oshim, Vadud Mahmud, Munavvarqori singari millatparvar yozuvchi, ma'rifatparvarlar ijodi xolisona o'rganila boshlandi. Ularning asarlari chop etildi, sahna yuzini ko'rdi.

Jadidchilik harakatining asl mohiyatini, adabiy, madaniy, siyosiy hayotdagi o'rni ro'yi-rost ko'rsatish boshlandi. Bir vaqtlar diniy va saroy adabiyoti vakili deb nohaq qoralangan Ahmad Yassaviy, Boqirg'oniy, g'azzoliy, g'oja Ahror, Bahouddin Naqshband, g'usayn Boyqaro, Feruz singari buyuk shoir va mutafakkirlar hayoti va ijodi o'rganilib, asarlari xalqqa qaytarildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston tarixi –N.Jo'rayev, A.Zamonov
2. Shaxs va jamiyat-Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun darslik – Sh.Azizov.
3. <https://kun.uz>

MEANS OF CREATION SATIRICAL AND HUMOROUS EFFECTS IN POLITICAL DISCOURSE

Lobarbonu Zokirova

*2nd course of master degree in the department of foreign languages
Jizzakh state pedagogical university*

Annotation: Before we turn to the study of the means of creating humor in politics in our article, we will consider the concept of a comic that is part of the humor.

Keywords: humorous, comic, comedy, funny, humor, sharpness, irony, satire, sarcasm, wit, grotesque

According to B. Dzemidok, the comic is a very complex and diverse phenomenon. The cosmic can include both natural, unintentional events, objects, and relationships arising between them, as well as a special kind of creativity, which boils down to the deliberate creation of a certain system of phenomena or concepts, as well as a system of words to obtain a comic effect [1].

According to Dahl's dictionary, «Comedy is funny, in an event or the relations of people; humor, sharpness» [2]. The comic is considered a category of linguistic pragmatics with a socio-critical orientation, which is based on biopsychic, linguacultural, linguistic, and philosophical–aesthetic aspects. The comic is based on the discrepancy between the perceived information and the objective forecast of this information, built by a person. It is based on ambiguity, surprise, and opposites, and is often considered in connection with the language game [3].

The comic can manifest itself in a variety of ways: in the discrepancy between the newest and the old, content and form, goals and means, actions and events, and the real essence of a person, and his idea of himself. A kind of comic is considered, for example, an attempt by the disgusting, historically doomed, ruthless hypocritically to portray himself as beautiful, modern, and human. In this case, the funny causes furious laughter and a satirical, negative attitude [4].

The comic is embodied in various forms and forms. The main types or forms of comics are humor, irony, satire, sarcasm, wit, and grotesque.

Humor refers to the use of various linguistic means aimed at creating a humorous, comic effect [5]. According to M. V. Pivoev, humor in a good-natured form depicts various shortcomings and absurdities [6].

Humor or verbal humor (English humor – moral mood, from Latin. humor – liquid: according to the ancient doctrine of the ratio of the four bodily fluids, which determines the four temperaments, or characters), a special kind of comic; the attitude of consciousness to the object, to individual phenomena and the world as a whole,

combining an outwardly comic interpretation with inner seriousness. » Under the etymology of the word, humor is obviously «Wayward», «subjective», personally conditioned, marked by the imprint of the «strange» mindset of the «humorist» himself. Unlike the comic interpretation itself, humor, reflecting, sets up a more thoughtful, serious attitude to the subject of laughter, to comprehend its truth, despite the funny oddities – in this humor is the opposite of ridiculing, destructive types of laughter. Verbal humor is often based on rethinking the lexical meanings of phraseological units, proverbs, sayings, catchphrases, on wordplay, which creates an ambiguity in the utterance [7].

Wit is characterized as «The unexpected discovery of the similarities of the dissimilar. » The irony, according to M. V. Pivoev, serves for the imaginary praise of what, on the contrary, deserves censure [6]. Irony (from the Greek «Μικρονεσία», literally – pretense) is a kind of comic, expressing mockery or cunning allegory, when a word or utterance acquires in the context of speech a meaning opposite to the literal meaning or denying it, questioning it. The irony is a reproach and contradiction under the mask of approval and consent; the phenomenon has deliberately attributed a property that is not in it, but which should have been expected. The hint of pretense, the «solution» of irony is usually contained not in the expression itself, but in the context or intonation, and sometimes only in the situation of utterance. When an ironic mockery becomes an evil, caustic mockery, it is called sarcasm.

The following types of irony are distinguished:

- direct irony is a satirical way to belittle, to give a negative character to the described phenomenon;
 - anti-irony - the opposite of direct irony and allows you to present the object of anti-irony undervalued;
 - self-irony - irony directed at one's person. In self-irony and anti-irony, negative statements may imply a reverse (positive) subtext;
 - Socratic irony is a form of self-irony, constructed in such a way that the person to whom it is addressed, as if independently comes to logical conclusions and finds the hidden meaning of an ironic utterance, following the premises of a «truth less» subject;
 - an ironic worldview is a state of mind that allows you not to take on faith common statements and stereotypes, and not to take too seriously various «universally recognized values»;
 - post-irony is a term used to denote a state when sincerity becomes difficult to distinguish from irony [6].

Due to its intellectual conditioning and critical orientation, irony approaches satire; at the same time, a line is drawn between them, and irony is considered a transitional form between satire and humor. According to this provision, the object of

irony is mainly ignorance, while satire has a destructive character, and creates intolerance to the object of laughter, social injustice.

Grotesque refers to techniques that help the satirist to depict and ridicule all kinds of vices and shortcomings more vividly. In some works, the grotesque is also considered a stylistic device for creating a comic [5]. Pivoev characterizes sarcasm as a «malicious mockery», and satire as a «grotesque exaggeration of the exposed shortcomings» [6]. Sarcasm (from the Greek *sarkadzo* – to tear, to torment) is a special kind of comic, sarcastic mockery, the highest degree of irony when indignation is expressed quite openly. Sarcasm is a caustic mockery based not only on the enhanced contrast of the implied and the expressed but also on the immediate intentional exposure of the implied. Often sarcasm, if it has a political connotation, is transformed into a pamphlet. Unlike direct denunciation, sarcasm is carried out as a process of rethinking the subject. Ruthlessness and sharpness of exposure are distinctive features of sarcasm. Unlike irony, sarcasm expresses the highest degree of indignation and hatred. One of the ways of expressing sarcasm is an aphorism, presented as a complete thought, uttered or recorded in a concise, memorable form, and subsequently repeatedly reproduced by other people. Satire is a special kind of comic: ridiculing, exposing the negative aspects of life, depicting them in an absurd, caricatured form. Satire is a destructive reinterpretation of the object of the image, criticizing and resolving with laughter. It has a double plot, the first – in the form of a comic development of events, and the second – with dramatic or tragic collisions. It has a negative coloring, which distinguishes it from humor, which has a positive coloring.

The forms of the comic are:

- joke – a short text or phrase with humorous content;
- anecdote is a small funny story, characterized by an unexpected denouement; a genre of humorous discourse, a speech works stably in thematic, stylistic, and compositional plans, which compositionally includes three components – the exposition (introductory part), the main part, and the ending;
 - parody – imitation of something or someone famous to create a comic effect;
 - graphics – a special form of comic, different from its written and oral expression. The most common types of comic graphics are cartoons, comics;
 - black humor – humor with an admixture of cynicism, the comic effect of which consists in ridiculing death, suffering, violence, diseases, physical disabilities, etc.;
 - absurdity – (absurdity) is a sign of a special situation when something contradicts common sense [5].

N. M. Naer highlights the joke and humor. And refers to wit, irony, humor, parody, joke, and anecdote in the verbal forms of the comic. At the same time, humor, anecdote, jokes, and parody are based on the comic with a pragmatic effect – laughter, wit, and irony, and sarcasm is intellectual [8]. The comic is enhanced by individual

words with their different binding, their acquisition of additional comic coloring in the comic environment, with misunderstandings arising during dialogues and mutual replicas of characters.

Thus, the comic is a very complex and diverse phenomenon, which is based on the discrepancy between the perceived information and the objective forecast of this information, built by a person, and is based on ambiguity, surprise, and opposites. The comic is embodied in various forms and forms. The main types or forms of comics are humor, irony, satire, sarcasm, wit, and grotesque. Humor refers to the use of various linguistic means aimed at creating a humorous, comic effect. In the next section, we will take a closer look at the means of expressing various types of comics that are used in politics.

REFERENCES

1. Dzemidok B. O komicheskom [Tekst]: Per. s polsk. / [Poslesl. A. Zisya]. – M.: Progress, 1974. - 223 s.
2. Komizm [Elektronniy resurs] // Tolkoviy slovar Dalya onlayn. – Elektron. dan. – [B. m.], 2008-2017. – URL: <http://slovardalja.net> (data obrasheniya: 18.01.2018)
3. Sannikov V. Z. Russkiy yazik v zerkale yazikovoy igri / V. Z. Sannikov. - 2 - e izd., ispr. i dop. M.: Yaziki slavyanskoy kulturi, 2012. – 552 s.
4. Lyubimova, T. D. Komicheskoye, yego vidi i znaniye / T. D. Lyubimova. – M.: Nauka, 1990. – 32 s.
5. Koroleva Yu. P. Understanding English Humor / Yu. P. Koroyeva. – M.: Natsionalniy knijniy sentr, 2014. – 64 s.
6. Pivoyev V. M. Ironiya kak fenomen kulturi / V. M. Pivoyev. - Petrozavodsk: PetrGU, 2015. - 106 s.
7. Galperin I. R. Stilistika angliyskogo I. R. Galperin. M.: Libpocom, 2010. 336 s.
8. Nayer N. M. Stilistika nemetskogo yazika: ucheb. posobiye / N. M. Nayer. - M.: Visshaya shkola, 2006. – 271 s.
9. *Ataboyev, I. (2022). TANBEHNING LINGVISTIK CHEGARALARI HAQIDA VA TIL HODISASI SIFATIDA TANBEHGA LUG'AT TAMONDAN YONDASHUV. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ международный научный электронный журнал.*
10. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@gmail.com TILDA KOMPRESSIYA HODISASI: TILDA KOMPRESSIYA HODISASI. *Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).*
11. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@gmail.com YANGILIK SARLAVHALARINI TARJIMA QILISHNING LEKSIK XUSUSIYATLARI: YANGILIK SARLAVHALARINI TARJIMA QILISHNING LEKSIK XUSUSIYATLARI. *Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).*

12. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com YANGILIK SARLAVHALARDAGI QISQARTMALAR VA ULARNING TARJIMA XUSUSIYATLARI: YANGILIK SARLAVHALARDAGI QISQARTMALAR VA ULARNING TARJIMA XUSUSIYATLARI. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).
13. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com FRAZEOLOGIYANI O'RGANISHNING ETNOLINGVISTIK ASPEKTI: FRAZEOLOGIYANI O'RGANISHNING ETNOLINGVISTIK ASPEKTI. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).
14. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com MATNINI SIQISHNI O'RGANISH UCHUN NAZARIY SHARTLAR. MATNINI SIQISH: MATNINI SIQISHNI O'RGANISH UCHUN NAZARIY SHARTLAR. MATNINI SIQISH. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).
15. Turgunova, F. (2022). INGLIZ TILIDAGI MAQOLALAR SARLAVHALARINI LEKSIK VA GRAMMATIK JIHATDAN TARJIMA QILISHDA XATOLARNING SABABI (*Tarjima xatolarining ta'rifi va tasnifi*). ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ.
16. Turgunova, F. R. (2022). THE TITLE OF THE ARTICLE IN ENGLISH AS THE SUBJECT OF RESEARCH. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 10, 174-177.
17. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com FRAZEOLOGIK EVFEMIZMLARNING DISKURS TAHLILI: INGLIZ TILINI O'QITISHDA EKSPERIMENTAL MA'LUMOTLAR: FRAZEOLOGIK EVFEMIZMLARNING DISKURS TAHLILI: INGLIZ TILINI O'QITISHDA EKSPERIMENTAL MA'LUMOTLAR. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).
18. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com TANA-DASHNOM KONSEPTINING LINGVISTIK CHEGARALARI TO'G'RISIDA: TANA-DASHNOM KONSEPTINING LINGVISTIK CHEGARALARI TO'G'RISIDA. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).
19. Ataboyev, I. (2020). Funktsional semantik maydonlarning qiyosiy tahlil.
20. Ataboyev, I. (2022). FANTASTIK JANR ASARLARIDA XAYOLIY TILNING SIRLI VAZIFASI. ЧЕТ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШНИНГ ИННОВАЦИОН УСУЛЛАРИ, ТАРЖИМАШУНОСЛИК ВА ФИЛОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАРДА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВ.

ANTISOCIAL BEHAVIOR IN ADOLESCENTS AND ITS PREVENTION MEASURES

Reymov Mukhamedali Kengesbaevich,

4 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Artiqbaev Berdibay Quwanishbay uli

3 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Dosekeeva Aysanem Esmagambet qizi,

1 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Abdullaeva Umida Jenis qizi,

1 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Abstract: The article is devoted to the problem of antisocial behavior of young people - one of the most serious problems of modern society. The article reveals the etiology, genealogy and ontogenesis of the phenomenon under study, reveals the factors and causes of the desired definition, and explains the ways and methods of prevention and correction of the phenomenon under study.

Keywords: antisocial behavior, deviant behavior, delinquent behavior, prevention, correction.

Human behavior is influenced by the norms and laws of the society in which he lives. Legal, moral and moral foundations govern the actions, thinking and actions of a person. If a person ignores or deliberately violates generally accepted norms and demonstrates this to others (actively or passively), then his behavior is considered antisocial or deviant. It can manifest itself in people of any age, regardless of gender, material wealth, level of education and professional activity.

Asocial behavior is most commonly seen in adolescents. If at preschool age the child was not corrected accordingly, hid their misdeeds, allowed insults and violence towards family members and relatives, then by adolescence he will have a clear line of behavior that he will adhere to in life.

Often, these teens flaunt their antisocial behavior, take pride in their parents' impunity, and try to form and lead rebel groups. Having enlisted the support of their peers, they ensure their exclusivity, behave defiantly towards adults, are rude, and refuse to complete assignments at school and at home. In the future, the level of aggression increases, the teenager can run away from home, fight, steal, engage in sexual and homosexual relationships, join criminal groups.

Teens from wealthy families who have no problems with adaptation, academic performance and behavior can also become antisocial. The reasons for such changes are the influence of friends, the harshness of the parents, the romantic perception of the image of "evil" and the relationship with it (among girls), problems in the family. Other factors influencing adolescent antisocial behavior:

- personality degradation due to poverty, poor upbringing, bad example of parents;
- influence of youth subculture (punks, hippies, goths, emo)
- participation in religious worship (voodoo, satanism);
- musical or sports fanaticism, accompanied by a rebellious appearance and antisocial behavior;
- desire to assert themselves, inability to do this by demonstrating knowledge, skills, talent, material acquisitions;
- susceptibility to one of the types of psychological dependence;
- physical problems due to illness.

Often the attack directs the teenager towards himself, causing injuries, scratches, burns, cuts on various parts of the body. Suffering from physical pain, he tries to drown out emotional suffering, therefore, having noticed the characteristic wounds on the child's body, it is necessary to help him in time. The extreme manifestation of self-harm is suicidal tendencies.

A child of any age who has been sexually abused is in most cases prone to depression, personality disorders and increased sensitivity to stress.

Psychologists give several tips to help children form an appropriate attitude towards themselves and those around them:

1. Deserved praise. Children need support, but only when they really deserve it. If praise to a child is constantly heard for no reason, selfishness and narcissism develop, which in the future entails problems with adaptation and deviations in behavior.

2. Correction. Adults should not ignore negative character traits, bad habits, unseemly actions. It is necessary to consistently and calmly explain to children what behavior is unacceptable and why.

3. Open communication. The child must be sure that the family will understand him and always support him. The fear of punishment makes him deceitful, eccentric, withdrawn, so the problems of a son or daughter need to be discussed and resolved calmly, so that they learn to trust their parents.

For the prevention of behavioral disorders in schools, various educational programs are carried out aimed at promoting a healthy lifestyle, talk about the dangers of alcohol and drugs. Teachers encourage schoolchildren to realize themselves in sports, music, creativity, intellectual competitions, games, team competitions.

References

1. Belicheva, S.A. Fundamentals of Preventive Psychology [Text] / S.A. Belichev. - M.: Editorial and Publishing Center of the Consortium "Social Health of Russia", 1994. - 236 p.
2. Gillenbrand, K. Correctional pedagogy. Teaching Difficult Schoolchildren [Text] / K. Gil-Lenbrand. - M.: Academia, 2007. -- 237 p.
3. Zmanovskaya, E.V. Deviantology: psychology of deviant behavior [Text] / E.V. Zmanovskaya. - M.: Academy, 2008. -- 288 p.

TYPES, METHODS AND METHODS OF TEACHING VISUAL ACTIVITY KNOWLEDGE AND APPLICATION

Raxmatova Ikboxon Inomjonovna

Teacher of Termez State Pedagogical Institute

Xolyorova Nigora Xolmirzayevna

Student of Termez State Pedagogical Institute

Annotation: In this article, the task of pre-school education is to teach children the rich national, cultural historical heritage and spiritual and moral upbringing: national in children formation of patriotism, education in preschool children by forming the need, inclinations to study, and them regularly preparation for the educational process, development of children's thinking, their own opinion the aspects of formation of independent and free expression skills are highlighted

Keywords: preschool education, national, cultural historical heritage, spiritual and moral education, children, patriotism, knowledge, aspiration, education, thinking

INTRODUCTION

The task of pre-school education is to educate children in the nation's rich national, cultural historical heritage and spiritual and moral upbringing: national in children formation of patriotism, education in preschool children by forming the need, inclinations to study, and them regularly preparation for the educational process, development of children's thinking, their own opinion formation of independent and free expression skills, children's physical and is to ensure mental health. Another of the main goals is modern by identifying the abilities and possibilities of children through visual arts and them is the correct formation and exposure. Fine art is unique understanding its complexities and its subtleties to preschoolers the task of producing educators who can acquire the skill of sharing is standing. Children's use of visual activity in pre-school educational organizations the role of the teacher in the formation of aesthetic abilities is incomparable. He has deep knowledge and to have a high qualification, to regularly work on oneself, one's own should constantly raise its scientific theoretical level, rely on advanced experiences.

The national program of the state is to fundamentally reform the education system, adapting the content to the requirements of the times, the quality of education is continuous directed to improve.

Preschool in visual arts educational organization program and in the school visual arts program for children

In relation to the world, art is aesthetic in children attitude education creative ability and with a view to developing their descriptions holds Preschool education organization successful in educational activities, school which is necessary for them to study successfully tasks are solved. Painting, application, the idea of children in the process of clay works analysis, synthesis, repetition, concretization is formed.

Children are also part of the team during these processes to work, his movement of comrades they learn to obey the movement. Competence necessary for children in the process of visual activity in preschool education organization, educational activity builds skills. Visual activity of preschool educational organizations the primary direction is artistic and aesthetic education of preschool children is considered The effect of this direction is to use all means of aesthetic direction (theatre, music, fiction, drawing, appliqué, etc.) in a complex way only becomes clear when applied. Held in pre-school educational institutions

The processes of "visual activity" are the issues of aesthetic education given to children is of great importance in solving. Because visual activity is an artistic activity by its nature is considered All types of artistic activities bring beauty to children wide to know, to develop an emotional-aesthetic attitude to existence opens up possibilities.

In the processes of "visual activity":

1. Education of artistic taste;
2. Development of practical artistic activities and skills;
3. Development of fantasy, creative thinking and imagination, perception;
4. Precise movements of the hand and fine motor skills of the fingers development;

5. Like creating an opportunity for the manifestation of buds of professional artistic and creative activity educational and educational issues are resolved. Preschool educational organizations.

The structure of the improved "Ilk Kadam" base program developed for and from the analysis of the content, it is clear that, starting with small groups, most of the time is descriptive allocated to the activity.

If the types of visual activity

- painting (2 hours),
- application (0.5 hours),
- building constructions (0.5 hours)
- if we add plasticine and clay (1 hour), the total is 4 hours.

Figurative if we take into account that the weekly load is 12 hours activity is one third of all activities. So, figurative

The activity is the largest section that acquires integrative content and activity

It is carried out in a logical and didactic connection with other types.

REFERENCES

1. Inomjonovna, R. I. (2022). INTERACTIVE GAMES IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS.
2. Inomjonovna, R. I. (2022). CHARACTERISTICS OF UZBEK FOLK APPLIED ARTS AND THEIR PLACE IN SOCIETY. *World scientific research journal*, 2(1), 29-32.
3. Inomjonovna, R. I. (2022). FINE ACTIVITIES ARE THE MAIN TOOL OF AESTHETIC EDUCATION OF CHILDREN AND THE RELATIONSHIP WITH OTHER ACTIVITIES. *World scientific research journal*, 2(1), 25-28.

4. Inomjonovna, R. I. (2022). METHODS OF FORMATION OF IMAGINATION, THINKING AND CREATIVE THINKING IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS. *World scientific research journal*, 2(1), 58-62.
5. Inomjonovna, R. I. (2022). FINE ACTIVITIES IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION AS A DEPARTMENT OF INTEGRATIVE CONTENT. *World scientific research journal*, 2(1), 63-66.
6. Мурадов, Ш. К., Ташимов, Н. Э., & Рахматова, И. И. (2017). Сечение поверхностей 2-го порядка общего вида по эллипсу заданной площади. *Молодой ученый*, (50), 99-102.
7. MURADOV, S. K., TASHIMOV, N., RAXMATOVA, I., & KUKIEV, B. (2017). SECHENIE POVERXNOSTEY 2-GO PORYADKA OBshchEGO VIDA PO ELLIPSU ZADANNOY PLOshchADI. *Young Three*, 50(184), 99-101.
8. Inomjanovna, R. I., & Rozibaevna, H. N. (2021). THE GREAT SILK ROAD CULTURAL LIFE. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(01), 1-4.
9. Inomjanovna, R. I. (2021). CREATIVE OPPORTUNITIES TO TEACH CHILDREN THE ART OF DRAWING WITH THE HELP OF NON-TRADITIONAL OBJECTS AND TECHNIQUES IN THE FIELD OF ART. *Journal of Ethics and Diversity in International Communication*, 1(1), 19-22.
10. Рахматова, И. И. (2016). Причины, повышающие творческие способности студентов на занятиях по созданию портрета. *Учёный XXI века*, (7 (20)), 26-28.
11. Рахматова, И. И. (2016). Место и значение игры в процессе художественного воспитания. *Ученый XXI века*, 23.
12. **Practical Application of Prospects Rules in Drawing**
SAA Valiyev Azamjon, Ikbolkhon I. Rakhmatova
Eastern European Scientific Journal (ISSN 2199-7977), Germaniya, 82-86
13. Рахматова, И. И. (2022). ПРОБЛЕМА СТРЕССА В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА. *THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY*, 1(4), 108-111.
14. Рахматова, И. И. (2022). ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ ПЕДАГОГА В СФЕРЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ. *THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY*, 1(4), 104-107.
15. Inomjonovna, R. I., & Erkinovna, E. N. (2023). SOCIAL PEDAGOGICAL FACTORS FOR PREVENTING AGGRESSIVE SITUATIONS CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATION. *Journal of new century innovations*, 12(2), 29-34.
16. Inomjonovna, R. I. (2022). CHARACTERISTICS OF UZBEK FOLK APPLIED ARTS AND THEIR PLACE IN SOCIETY. *World scientific research journal*, 2(1), 29-32.

17. Inomjonovna, R. I. (2022). THE IMPORTANCE OF AESTHETIC EDUCATION IN PRESCHOOL CHILDREN. *Journal of new century innovations*, 11(2), 104-108.
18. Inomjonovna, R. I. (2022). CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATION. *Journal of new century innovations*, 11(7), 43-46.
19. Inomjonovna, R. I. (2022). INTERACTIVE GAMES IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS.
20. Inomjonovna, R. I., & Mahmataliyevna, D. C. (2022). DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGY OF USE OF ART THERAPY IN PRESCHOOL CHILDREN. *Journal of new century innovations*, 11(2), 125-130.
21. Inomjonovna, R. I. (2022). EFFECTIVENESS OF BUILDING-MAKING AND WORKING WITH CLAY TECHNOLOGY IN PRE-SCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION. *Journal of new century innovations*, 11(2), 118-124.
22. Inomjonovna, R. I., & Erkinovna, E. N. (2023). SOCIAL PEDAGOGICAL FACTORS FOR PREVENTING AGGRESSIVE SITUATIONS CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATION. *Journal of new century innovations*, 12(2), 29-34.
23. Inomjonovna, R. I. (2022). FACTORS OF FORMATION OF IMAGINATION IN PRESCHOOL CHILDREN. *Journal of new century innovations*, 11(7), 69-72.
24. Inomjonovna, R. I. (2022). FORMING AESTHETIC IDEAS OF PRE-SCHOOL CHILDREN BY TEACHING THEM TO DRAW. *Journal of new century innovations*, 11(2), 109-112.
25. Inomjonovna, R. I. (2022). IMAGINATION OF CHILDREN THROUGH GIVING UNDERSTANDINGS OF ART TYPES TO CHILDREN AND SHAPING THINKING. *Journal of new century innovations*, 11(7), 79-84.
26. Inomjonovna, R. I. (2022). INDICATORS OF ARTISTIC CREATIVE GROWTH AND DEVELOPMENT OF AESTHETIC SENSE OF CHILDREN. *Journal of new century innovations*, 11(7), 62-68.
29. Tagaynazarova, R., & Raxmatova, I. (2020, December). LANGUAGE AND EDUCATION INTEGRATION. In *Конференции*.
30. Inomjonovna, R. I. (2022). SENSORY FUNDAMENTALS OF CLAY AND PLASTICINE TOY MAKING IN CHILDREN'S CREATION. *Journal of new century innovations*, 11(7), 52-56.
31. Inomjonovna, R. I. (2022). SOCIAL SIGNIFICANCE OF THEORETICAL AND PRACTICAL BASIS OF PICTURE ACTIVITY IN PRE-SCHOOL EDUCATION. *Journal of new century innovations*, 11(7), 85-90.
32. Inomjonovna, R. I. (2022). SPECIFIC CHARACTERISTICS OF MAKING TOYS FROM CLAY AND PLASTICLINE IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION. *Journal of new century innovations*, 11(7), 47-51.

33. Inomjonovna, R. I., & Yuzboyevna, T. M. (2022). TEACHING CHILDREN TO MAKE CREATIVE MODELS FROM DIFFERENT PLANTS. *Journal of new century innovations*, 11(7), 57-61.
34. Inomjonovna, R. I. (2022). TEACHING SCULPTURE AND ITS CHARACTERISTICS TO CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATION PEDAGOGICAL FUNDAMENTALS. *Journal of new century innovations*, 11(7), 73-78.
35. Inomjonovna, R. I. (2022). THE IMPORTANCE OF AESTHETIC EDUCATION IN PRESCHOOL CHILDREN. *Journal of new century innovations*, 11(2), 104-108.
36. Inomjonovna, R. I. (2022). THE IMPORTANCE OF THE TECHNOLOGY OF WORKING WITH CLAY, PAPER AND MATERIALS IN INVOLVING CHILDREN IN WORK ACTIVITIES IN THE PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION. *Journal of new century innovations*, 11(2), 113-117.
37. Inomjonovna, R. I. (2022). THE IMPORTANCE OF THE TECHNOLOGY OF WORKING WITH CLAY, PAPER AND MATERIALS IN INVOLVING CHILDREN IN WORK ACTIVITIES IN THE PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION. *Journal of new century innovations*, 11(2), 113-117.
38. Рахматова, И. И. (2016). МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ИГРЫ В ПРОЦЕССЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ. *Учёный XXI века*, (7 (20)), 23-25.

ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ РИСОВАНИЮ ОСТРЫХ, НЕПРОХОДЯЩИХ, ПРЯМЫХ УГЛОВ С ПОМОЩЬЮ ПРОГРАММЫ AUTOCAD ЧЕРЕЗ НАУКУ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Шоқосимов Шаҳзод

*Магистр Термезского государственного
Педагогического института Сурхандарьинской области
shaxzodshoqosimov@gmail.com*

Аннотация: В статье приоритетным направлением является цель повышения эффективности обучения студентов с использованием современных технологий в обучении компьютерной графике. Этот предмет предоставляет учащимся информацию о том, как использовать возможности трехмерного рисования и моделирования программы AutoCAD и создать среду для анализа и изучения чертежей, нарисованных в трехмерном интерфейсе программы.

Ключевые слова: AutoCAD, чертеж, плоскость, аксонометрия, вырез детали, размер.

ВВЕДЕНИЕ

Процветание нашей страны, процветание нашего народа – одна из главных задач, возложенных на систему образования. Выполнение этой огромной задачи требует решения широкого круга вопросов. Одним из таких важных вопросов является подготовка высококвалифицированных специалистов, созревших во всех аспектах. Для этого необходимо провести соответствующую воспитательную и воспитательную работу, приравнять образовательный процесс к образовательному процессу, проводимому в развитых демократических странах, шире применять в образовательном процессе современные педагогические и информационные технологии. 21 век – это век разработки и организации новой техники и технологий, основанных на компьютерах. Процветание нашей страны напрямую зависит от деятельности студентов, обучающихся в области строительства зданий и сооружений. Поэтому молодые люди, получившие основательное образование в высших учебных заведениях, любящие свою профессию, всесторонне изучившие ее секреты, обладающие достаточными профессиональными навыками, смогут улучшить будущее нашей страны. Этот вопрос во многом зависит от условий, созданных для их воспитания, в том числе и от учебной литературы, созданной для молодежи. На сегодняшний день существует множество программ компьютерной графики, которые отличаются друг от друга в зависимости от области применения.

Специалисты в каждой области выбирают удобную для своей деятельности графическую программу. Ограничения программ также будут сосредоточены на конкретной области. Итак, при выборе графической программы необходимо учитывать ее возможности. В большинстве случаев перед использованием графической программы необходимо освоить другие программы или предметы. При этом графические программы становятся более сложными.

AutoCad (Automated Computer Aided Drafting and Design) переводится как «автоматизированное черчение и проектирование с помощью компьютера». Это САПР, предназначенная для подготовки технической документации, позволяющая создавать чертежи практически любой сложности. САПР AutoCad был «изобретен» американской компанией AutoDesk, мировым лидером в разработке САПР. AutoCad появился в начале 90-х годов. Начиная с версии 2004 года и до наших дней (2011 год) AutoCad использует одни и те же рабочие механизмы. Новые версии отличаются от предыдущих некоторыми дополнительными функциями, которые не меняют основных механизмов работы, а лишь дополняют и улучшают их. Однако имейте в виду, что более новые версии документации AutoCad могут не работать со старыми версиями (как и любое другое программное обеспечение). Однако при сохранении документов в более новых версиях их можно сохранить в формате, совместимом с более ранними версиями AutoCad.

Какой компьютер нужен для работы с AutoCad? Для комфортной работы нужен полноценный процессор Pentium или Athlon (чем больше ядер и выше частота, тем лучше); Оперативная память не менее 1 Гб (желательно 2 Гб); монитор хоть 17 дюймов, а лучше 19 дюймов, а если хотите "тяжело" работать с AutoCad, то берите 21 дюйм. Мой совет, если есть возможность - берите 24" - по цене они не дороже 21-22". Лично я купил себе 24-дюймовый SAMSUNG и считаю, что он не "большой" для AutoCad, что уж говорить о мониторах с меньшей диагональю. AutoCAD и AutoCAD LT очень похожи, но не идентичны. В сегодняшнем обзоре мы рассмотрим основные отличия этих версий, после чего у вас не останется сомнений, какой Автокад выбрать для своей компании:

3D возможности. Пожалуй, это одно из основных отличий LT-версии от полной версии AutoCAD. Если вы хотите заниматься дизайном в 3D, то вам подойдет только полная версия. Версия AutoCAD LT позволяет открывать и просматривать 3D-модели, созданные в полной версии AutoCAD. Но редактировать нельзя. Кстати, в LT-версии функция просмотра 3D-чертежей ограничена. В отличие от полной версии, где вы можете рассматривать модель с разных траекторий, вам будет доступно только несколько углов обзора.

Кастомизация (кастомизация). Полная версия AutoCAD поддерживает такие языки программирования, как LISP, VBA и .NET. С их помощью можно

увеличить функциональность программы, автоматизировать рабочие процессы, добавить различные приложения и расширения. Вариант программирования не поддерживается в версии LT.

Сетевая лицензия. Полная версия AutoCAD имеет возможность использования сетевой лицензии. Для проектной организации это означает, что вы можете приобрести 10 лицензий AutoCAD для 20 (или более) компьютеров в вашем офисе. AutoCAD установлен на всех компьютерах в офисе. В самой программе можно работать одновременно с 10 разными компьютерами. То есть программой можно пользоваться с любого компьютера, но по очереди. Можно даже купить одну сетевую лицензию на 20 компьютеров, доступ к ней с любого компьютера, только дизайнерам придется долго ждать своей очереди для работы в программе. AutoCAD LT не имеет сетевой лицензии. То есть программа работает только на том компьютере, где она изначально установлена.

Расходы. Безусловно, это один из важных критериев выбора для многих пользователей. Если вы создаете чертежи только в формате 2D и не планируете осваивать 3D-дизайн, вам стоит выбрать LT-версию, которая почти в 3 раза дешевле полной версии. Компании, которым требуется 3D-дизайн или другие функции полной версии AutoCAD для некоторых проектов, обычно используют комбинацию двух программ.

Сегодня мы поговорим об истории развития AutoCAD. За 30 лет работы она завоевала прочные позиции во всем мире и долгое время удерживает свое лидерство. Удерживать высокие позиции сложнее, чем их завоевывать. Уже один этот факт заслуживает лучшей истории программы.

Итак, в этой статье мы расскажем, как появилась программа AutoCAD, почему она получила такое название, как завоевала рынок и какие факторы помогают программе оставаться лидером долгое время.

«Миссия AutoCAD — воплощать идеи будущего в жизнь».

AutoCAD является бестселлером среди САПР. На сегодняшний день это одна из самых популярных программ в мире в своем сегменте. Он очень многофункционален: позволяет создавать не только рисунки, но и визуализацию и анимацию. Откуда произошло название Автокад? САПР: эта причудливая аббревиатура означает автоматизированное проектирование. У него есть аналог на английском языке, хотя и не такой красивый: CAD (Computer-aided design — автоматизированная разработка). Это вторая часть имени. Помимо функционального назначения, связанного с аббревиатурой САПР, у программы есть создатель и разработчик - который заботится о ее дальнейшем росте и развитии. Создатель программы будет рассмотрен ниже. Что касается «Гардиан», то это известная компания с мировым именем Autodesk. Так,

собственно, и появилось официальное название программы AutoCAD. Все четко, понятно и функционально. Компьютерные системы проектирования и, следовательно, AutoCAD облегчают жизнь инженерам, проектировщикам, архитекторам, промышленным дизайнерам и всем смежным специалистам. Сегодня сложно представить конструкторское бюро, не использующее САПР хотя бы для создания сложного промышленного изделия. Чертежные доски остались в далеком прошлом: неэффективно, дорого (автоматизация значительно сокращает штат специалистов, работающих над проектом) и долго. Бизнес САПР. Они не только снижают затраты, но и повышают качество, значительно сокращают время разработки и производства и даже упрощают процессы коммуникации между многими участниками проекта. Кстати, благодаря информационным технологиям и САПР теперь можно без каких-либо сложностей и дополнительных затрат (переезд специалиста и членов семьи, предоставление жилья, получение разрешения на работу для иностранца) привлекать технических специалистов со всего мира. граждан и др.).

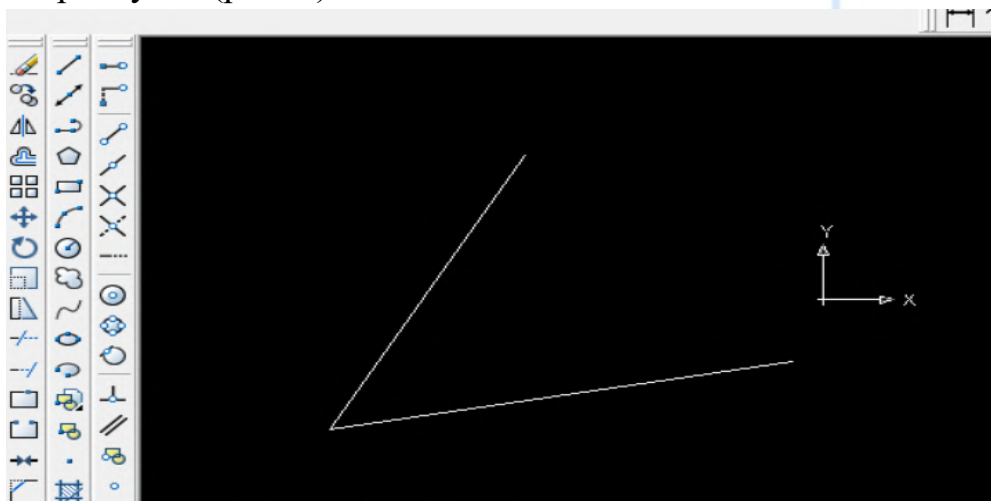
История создания программного комплекса AutoCAD тесно связана с развитием Autodesk. Трудно сказать, кто из них кого родил. Особенно учитывая, что Autodesk была монопродуктовой компанией на ранних этапах своего развития и активного выхода на рынок, так с чего же все начиналось? История Autodesk началась в 1982 году, в апреле, когда группа программистов выделила 60 000 долларов из личных сбережений на стартап, который начал разрабатывать несколько программ для персональных компьютеров. В результате компания получила название Desktop Solutions (первое рабочее название Autodesk). Первоначально группа из 13 программистов сосредоточила свои усилия на нескольких программных продуктах, включая MicroCAD, очень простую, но легкую в использовании систему автоматизированного проектирования. Но, тем не менее, основную ставку сооснователи сделали на Autodesk — офисную программу для персонального компьютера, включающую в себя календарь, электронный документооборот и прочее. В то время компьютеры стали активно проникать в офисы, и Autodesk пришлось избавить офисных работников от стопок бумаг, автоматизировав многие процессы. Что касается MicroCAD, то изначально он был разработан одним из основателей компании Майком Риддлом до создания Desktop Solutions. И только в мае 1982 года разработчик передал Autodesk все права на программу в обмен на будущие гонорары.

Общее представление о программе AutoCAD В настоящее время средства трехмерного компьютерного моделирования находятся в центре внимания пользователей, и это, безусловно, не случайно. Их использование позволяет качественно выполнять строительные и проектные работы и позволяет пользователю быстро, качественно, с высокой точностью распечатывать

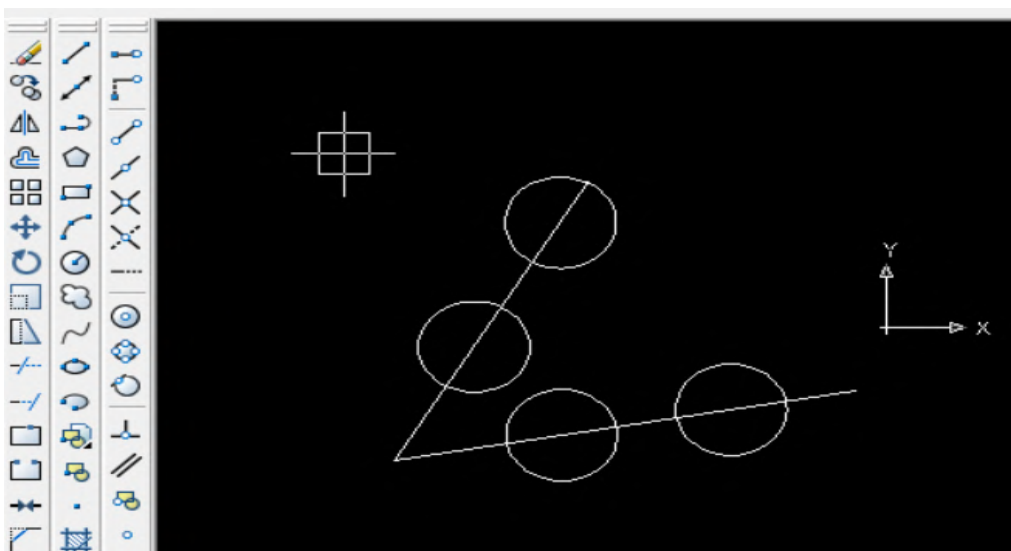
чертежи. Предложен метод использования AutoCAD, который состоит из универсальной графической системной среды для проектирования компьютерного моделирования этих задач. Эта система AutoCAD была разработана компанией Autodesk и предназначена для комфортного использования большим количеством пользователей в процессе проектирования. Сегодня программное обеспечение AutoCAD является флагманским продуктом компании и наиболее широко используемым пакетом систем автоматического черчения для персональных компьютеров. Наиболее важной особенностью любого программного обеспечения в настоящее время является возможность использовать его вместе с другим программным обеспечением. Благодаря этому система AutoCAD имеет большой потенциал и позволяет анимировать трехмерные модели путем экспорта вашего продукта в систему 3D Studio. Файлы AutoCAD совместимы с любыми продуктами Microsoft Office. Программное обеспечение AutoCAD может работать в автономном режиме или в локальной сети. Программному обеспечению AutoCAD требуются следующие ресурсы:

- Процессор Pentium 133
- 32 Мбайт оперативной памяти
- 400-750 Мбайт места на жестком диске
- Дисплей VGA 640 x 480

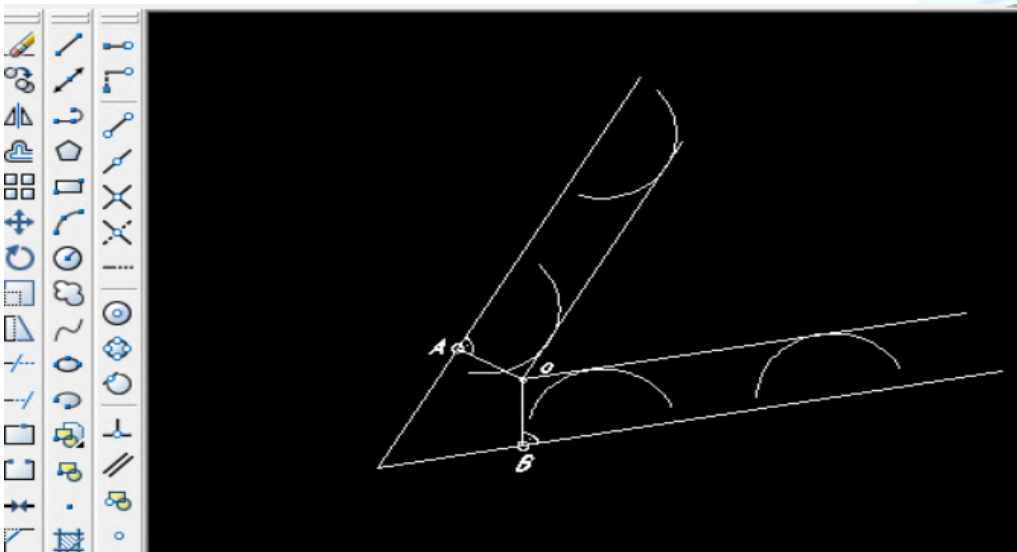
Команда "Линия" загружается из панели "Черчение" левой кнопкой мыши. Проводим две пересекающиеся друг с другом прямые линии, образующие острый угол (рис. 1).

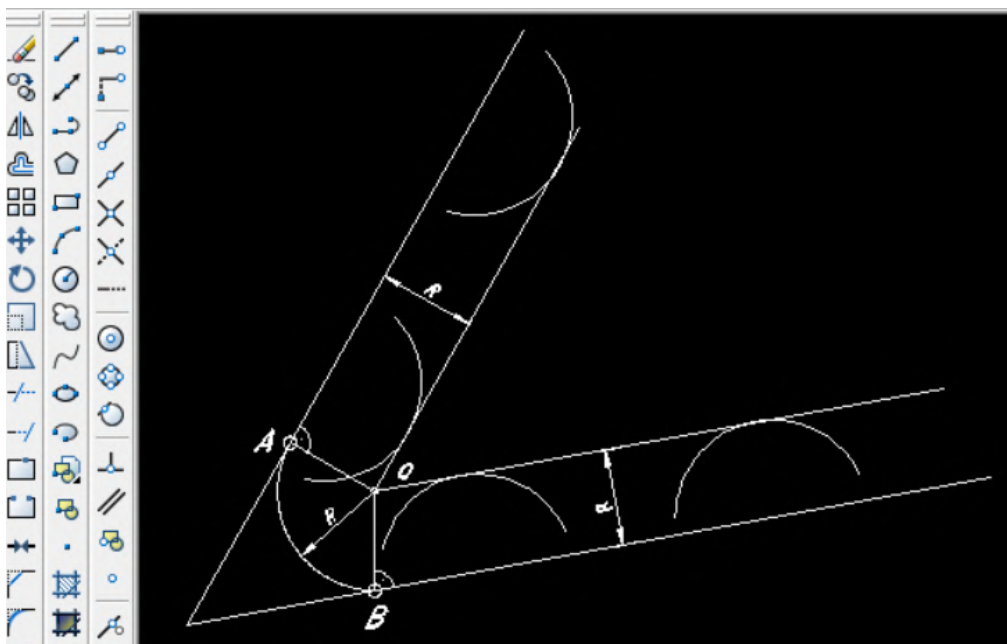
После этого с помощью левой кнопки мыши загружается команда «Окружность». Две прямые линии проводятся путем выбора произвольной точки. Начерчены 4 окружности радиусом 30 (рис. 2)

Команда «Линия» загружается левой кнопкой мыши. Для их скругления дугой окружности проводят параллельные им прямые на внутренних сторонах угла на расстоянии радиуса скругления R и пересекают их. Затем формируется точка соединения центра O . Из центральной точки O проводят перпендикуляр к сторонам угла под углом 90° и находят точки соединения A и V (рис. 3).

После этого с помощью левой кнопки мыши загружается команда «Окружность». Угол закругляется через центральную точку O (рисунок 4).

Скругление непроходимых и прямых углов выполняется поэтапно в программе AutoCAD. В современном образовании учащиеся должны уметь правильно пользоваться программой AutoCAD. Очень полезно изучить и использовать панели и удобства программы для быстрого рисования рисунков.

Используемая литература

1. Майк Риддл и редактор чертежей MicroCAD.
2. Риксибоев Т. Компьютерная графика.-Т.:2006, 168 с.
3. А. Федоринков, А. Кимаев. Автокад 2002, М.: "ДЕСС СОМ", 2002.
4. Романичева Е.Т. AutoCAD версии 12,13,14. М.: - 1997.
5. Кучкарова Д.Ф., Пулатова Х.А., Хаитов Б.Ю. "Компьютерная графика". Методическая инструкция. Т.: 2009.
6. Соколова Т.Ю. AutoCAD 2009. Учебный курс(+CD).-СП.:Питер, 2008.- 576 с.
7. Вахидов М.М., Мирзаев Ш.Р. Конструкции зданий и сооружений. Т. 2003 г.
8. Вахидов М.М. Компьютерная разработка строительных проектов с использованием программы "AutoCad" из науки о промышленных конструкциях. Бухара, 2005, 104 страницы.
9. Климачева Т.Н. AutoCAD 2008 для студентов.- М.: ДМК Пресс. 2008.- 440 с.
10. Рахматова, И. И. (2016). Причины, повышающие творческие способности студентов на занятиях по созданию портрета. *Учёный XXI века*, (7 (20)), 26-28.
11. Рахматова, И. И. (2016). Место и значение игры в процессе художественного воспитания. *Ученый XXI века*, 23.
12. [Practical Application of Prospects Rules in Drawing](#)
SAA Valiyev Azamjon, Ikbolkhon I. Rakhmatova
Eastern European Scientific Journal (ISSN 2199-7977), Germaniya, 82-86

13. Мурадов, Ш. К., Ташимов, Н. Э., & Рахматова, И. И. (2017). Сечение поверхностей 2-го порядка общего вида по эллипсу заданной площади. *Молодой ученый*, (50), 99-102.

14. MURADOV, S. K., TASHIMOV, N., RAXMATOVA, I., & KUKIEV, B. (2017). SECHENIE POVERXNOSTEY 2-GO PORYADKA OBshchEGO VIDA PO ELLIPSU ZADANNOY PLOshchADI. *Young Three*, 50(184), 99-101.

15. Inomjanovna, R. I., & Rozibaevna, H. N. (2021). THE GREAT SILK ROAD CULTURAL LIFE. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(01), 1-4.

МАКТАБДА KИЧИК GУРУHLAR DOIRASIDAGI O'QUVCHILARGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

*Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti,
Psixologiya yo'nalishi 1-bosqich magistranti
Buxoro pedagogika kolleji o'qituvchisi: Jo'raqulova.M.X.*

Anotatsiya: Mazkur maqolada maktabda kichik guruhlar doirasidagi o'quvchilarga psixologik xizmat ko'rsatishda turli usul va vositalardan foydalanish muhim natijalarga erishishda asosiy zamin bo'lib xizmat qiladi. Kichik guruhlar va ularning liderlarini aniqlash ular bilan ko'prik sifatida pedagogik psixologik ta'sir etish guruh o'quvchilariga ijobiy ta'sir eta olishini uqtirgan.

Kalit so'z: Sosiometriya metodi, lider, kichik guruhlar, real guruh, noreal guruhlar.

Bugungi kun nafaqat maktab psixologi balki har bir pedagog o'quvchi shaxsi bilan ishlar ekan o'quvchilar qaziqishi gurudagi kichik guruhchalar va ularning liderlarini bilishi va ular bilan tarbiyaviy va psixologik ishlarni olib borishni taqazo etadi. Buning uchun har bir pedagog va psixolog Djan Marenoning "sosiometriya" metodi yordamida guruhdagi kichik guruhchalarni aniqlaydi va kichik guruh liderlari bilan ishlasa guruhga samarali ta'sir eta oladi.

Amerikalik psixolog, mikrosotsiolog J.Moreno guruhlarda shaxslararo munosabatlarni o'rganish uchun shaxslarning bir birini saylashini (tanlashi, afzal qurishlarni) aniqlash usulini va hissiy afzal qurishlarni qayd qilish texnikasini taklif etdi. Buni u sotsiometriya deb ataldi.

Sotsiometriya metodi kichik guruhlariga taalluqli bo'lgan shaxslararo munosabatlarni o'rganish va o'lchashning metodi sifatida taklif qilingan. Sotsiometriya yordamida shaxslararo birgalikdagi harakat jarayonida guruh a'zolarida nomoyon bo'ladigan afzal ko'rinishni, befarqlik yoki xush ko'rmaslikni miqdoriy m'yorini aniqlash mumkin. Sotsiometriya guruh a'zolarining bir - birlarini xush qurishi yoki xush ko'rmasligini aniqlashda keng qo'llanadi. Guruh a'zolarining o'zlari bunday munosabatlarni anglab ola olmasliklari va ularning mavjudligi yoki mavjud emasligi haqida o'zlariga hisob bermasliklari mumkin. Sotsiometriya metodi juda ham tezkor bo'lib, uning natijalari matematik usul bilan qayta ishlanishi va yozma shaklda ifoda etilishi mumkin.

Guruh - bu muayyan belgiga, masalan, sinfiy mansublikka, birgalikda faoliyat ko'rsatishning mumkinligiga va uning xarakteriga, tashkil topish xususiyatlari va shu kabilar asosida ajralib turadigan umumiylikdir. Guruhlarning klassifikatsiyasi ham

shunga muvofiq tarzda bo`lib, kichik va katta guruhlarga bo`linadi - o`z navbatida ular ham real (bog`langanlik), shartli formal (rasmiy) hamda noformal (norasmiy) guruhlarga, rivojlanish darajasi turlicha bo`lgan, ya`ni rivojlangan (jamoalar) va yetarli darajada rivojlanmagan yoki kam rivojlangan guruhlarga (uyushmalarga, birlashmalarga, aralash guruhlarga) bo`linadi.

Kichik guruhlar - hamisha bog`langan umumiylik bo`lib, unga kiruvchi shaxslarning o`zaro birgalikdagi real harakati va ular o`rtasidagi real harakati va ular o`rtasidagi real o`zaro munosabatlar bilan bog`langandir. Bu guruhlar rasmiy (formal) bo`lishi, ya`ni yuridik jihatdan qayd etilgan huquq va burchlarga, normativ asosida o`rnatilgan strukturaga, tayinlab yoki saylab qo`yilgan rahbarlikka ega bo`lishi mumkin.

Rasmiy va norasmiy guruhlar o`rtasidagi chegaralar shartli va nisbiydir. O`quvchilarning bu xildagi norasmiy guruhlarini shakllantirish o`qituvchi olib borishi lozim bo`lgan tarbiyaviy ishning muhim vazifasi hisoblanadi. Har qanday guruh tuzilishiga ko`ra guruh a`zolari nufuzi va statusining o`ziga xos darajasini aks ettiradi. Uning yuqorisida referentometrik va sotsiometrik tarzda tanlanadigan shaxslar o`rin oladi, eng orqada esa noreferent va sotsiometrik jihatdan siqib chiqarilgan individlar turishadi. Mazkur ierarxiya zinapoyasining eng yuqori bosqichida guruhning lideri joylashadi.

Lider - bu shunday shaxsdirki, guruhning qolgan barcha a`zolari uchun o`zlarining manfaatlariga daxldor bo`lgan hamda butun guruh faoliyatining yo`llanishini va xarakterini belgilab beradigan eng ma`suliyatli yechimlarni qabul qilishga haqli deb hisoblaydilar. Lider rasman guruhning rahbari bo`lishi ham va, aksincha, bo`lmasligi ham mumkin. Lider bilan rahbarlikning yagona bitta shaxsga kelishi makbul hodisa hisoblanadi. Bordi-yu, agar bunday muvofqlik bo`lmasa, u holda guruh faoliyatining samaradorligi rasmiy rahbar (masalan, sinf boshi) bilan norasmiy lider yoki liderlar o`rtasidagi munosabatlar qay tarzda yuz berishiga bog`liq bo`ladi.

Rasmiy rahbar va guruh lideri turli shaxslardan iborat bo`lsa, ular o`rtasidagi kelishmovchilik ko`pgina xodimlar tomonidan ijtimoiy adolatning buzilishi sifatida idrok etiladi. Lider bilan munosabatni rivojlantirish esa aksincha, guruhdagi kuchlarni tan olish, oqillik yo`lini tanlash deb baholanadi. Rahbar sezgir shaxs sifatida nafaqat liderga, balki bunday xislatga ega bo`lgan har bir guruh a`zosiga alohida diqqat ajrata olishi lozim. Alohida olingan lider bilan mavjud munosabatni rivojlantirish orqali guruhning boshqa a`zolari bilan o`zaro ijobiy hislarni shakllantirish imkoniyati tug`iladi. Shu ma`noda tahlil etilganda, guruhda norasmiy liderning mavjudligi rasmiy rahbar uchun guruh a`zolari bilan iliq munosabatni qurishdagi qo`shimcha ko`prikdir. Lekin hayotda hamma narsa ham o`ylanganday silliq ketavermaydi va rasmiy rahbar bilan norasmiy lider manfaatining zidligi, rahbarning iltifotli qadamiga qaramay

norasmiy liderning qaysarligi to'qnash kelishi mumkin. Bu esa jamoadagi nizo bilan ifodalanadi va bunday hollarni hal etish yo'l-yo'riqlari haqida jamoadagi nizolar mavzusida batafsil gapirib o'tiladi. Guruhda quyidagi ijtimoiy psixologik hodisalar mavjud: ijtimoiy fikr, taqlid, ta'siriga berilish, konformizm. Ijtimoiy - psixologik muhit ko'p jihatdan jamoa a'zolarining sig'ishuvchanligiga bog'liqdir.

Guruhiy psixologik mos kelish psixomotor, emotsional - irodaviy xususiyatlariga diqqat va tafakkurdagi farqlariga bog'liqdir. Lekin hammadan ko'ra ko'proq guruh tarkibiga kiruvchi har bir kishining shaxsiy xarakteri xususiyatiga bog'liq bo'lmasligi, ammo, albatta, sig'ishuvchan bo'lishi kerak.

Psixologik muhit vujudga keltirishda aksari guruhga mos kelishga bog'liq bo'lgan ijtimoiy kayfiyat katta ahamiyatga ega. U guruhda bevosita ijobiy yoki salbiy psixologik muhit vujudga keltiradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, Ijtimoiy psixologik muhit deganda, o'sha guruhning a'zolari fikrlari, hissiyotlari, dunyoqarashi, ustanovkalar va o'zaro munosabatlaridan iborat bo'lgan emotsional - intellektual holatni tushunamiz. Bu o'rindagi asosiy omil a'zolarining o'zaro munosabatlaridir. Ma'lumki, o'zaro munosabatlar o'qish va ish yuzasidan, faoliyat maqsadlari va mazmuni bilan hamda bevosita bir - birlarini yoqtirish – yoqtirmaslikka asoslangan insoniy emotsional hissiyotlar ko'rinishida bo'lishi mumkin. Professional faoliyatni bajarish jarayonida birinchi tipli munosabatlar ustun bo'lib, ikkinchilarining xarakterlari birinchisidan kelib chiqadi. Do'stlar to'plangan davradagi muhit esa bevosita simpatiyalarga tayanadi. Jamiyatdagi barcha nizolar, muammolarning echish usullaridan biri insonlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish va shunga ko'ra jamiyatdagi o'zgarishlarni amalga oshirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimova V. M. "Ijtimoiy psixologiya asoslari". - T., 1994
2. Karimova V. M. Psixologiya. - T., 2002
3. Karimova V. M., Akramova F. Psixologiya. Ma'ruzalar matni - T., 2000
4. Kovalev V. I. Motivi povedeniya i deyatelnosti. - M., 1988
5. Mayers D. Sosialnaya psixologiya. - SPb., 1997
6. Morgunov E. B. Lichnost i organizatsiya. - M., 1996
7. Muzdibaev K. Psixologiya otvetstvennosti. - M., 1983
8. Umumiy psixologiya. A. V. Petrovskiy tahriri ostida. T.1992.
9. Yadov V. A. Sosialnaya identichnost lichnosti. - M., 1994

X.DAULETNAZAROV ASARLARIDA FORS-TOJIK TILIDAN O'ZLASHGAN SO'ZLARNING ISHLATILISHI

Arephaeva Nazigul Kenesbaevna

Qoraqalpoq davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada taniqli qoraqalpoq shoiri X.Dauletnazarov-ning asarlarida qo'llanilgan fors-tojikcha so'zlar va ularning tahlili bayon qilingan.

Kalit so'zlar: *lug'at, fors-tojik tili, iqtisodiy va madaniy aloqalar, so'z o'zlashishi, adabiy aloqalar.*

Qoraqalpoq tilining lug'at tarkibi o'zining ko'p asrlik tarixida shakllangan va hozirgi kunda ham rivojlanib kelmoqda. Uning lug'at tarkibi bir tomondan qoraqalpoq tilining o'z ichki qonuniyatlari asosida boyib borsa, ikkinchidan boshqa tillardan so'zlarni o'zlashtirish orqali boyimoqda. Qoraqalpoq xalqi o'zining tarixiy kechmishida hududiy-geografik jihatdan turli hududda, ma'lum bir tarixiy holatlarga bog'liq ravishda boshqa xalqlar bilan turli xil aloqada va munosabatda bo'lib keldi. Bu tarixiy jarayonlar qoraqalpoq tiliga ham o'zining ta'sirini tekkizdi, yaqin joylashgan va o'zaro munosabat o'rnatgan xalqlarning tilidan bizning tilimizga siyosiy, madaniy va iqtisodiy sohalarga dahldor ko'plab so'zlar kirib keldi. X.Dauletnazarov asarlarining lug'at tarkibida asl turkiycha so'zlar bilan bir qatorda fors-tojik tillaridan o'zlashtirilgan so'zlar ham ma'lum o'rin egallaydi. [1]

Fors tilidan o'zlashgan so'zlar ham umumiy olib qaraganda, og'zaki va yozma turda tilimizning lug'at tarkibidan o'rin olgan. Ularning qoraqalpoq tiliga o'zlashtirilishi bevosita va qo'shnii xalqlarning tillari, jumladan, o'zbek, turkman tillari asosida ko'proq amalga oshgan. Qoraqalpoq mumtoz adabiyotida o'sha davrdagi yozma adabiy tillar ta'sirining bo'lishi badiiy so'z ustalari tomonidan o'z asarlari orqali fors tilidan tilimizning lug'at tarkibiga ba'zi leksik birliklarning olib keltirilishiga sababchi bo'ldi. Buning ustiga so'nggi davrlarda qoraqalpoq xalqining tojik xalqi bilan yaqin qo'shni bo'lishi, qoraqalpoq va tojik xalqlari orasidagi iqtisodiy va madaniy munosabatlar tojik va qoraqalpoq tillari o'rtasidagi aloqaning rivojlanishiga sabab bo'lmoqda.

Mana bularning barchasi qoraqalpoq tiliga fors-tojikcha so'zlarning kirib kelishiga olib kelmoqda. Ularning asosiy ko'pchiligining tilimizga oldingi davrlardan oq o'zlashtirilishi va kundalik turmushda keng qo'llanilishi bunday so'zlarni ham lug'at birliklari darajasiga ko'tardi.[2]

Jumladan: X.Dauletnazarovning «Bizdi qiyin halga barg'iz ba» nomli she'rida ushbu satrlarda forscha so'zlarning qo'llanganligini ko'rishimiz mumkin:

Dushpanga insap ber, dosqa diyanat,

*Kewilge jaqsılıq qusın uyalat.
Hesh keshirilip bolmas elge qıyanat,
Qıńır iske, qıysıq jolǵa barǵız ba.*

Bu satrlarda **dushpan** so'zi fors tilidan o'zlashtirilgan so'z bo'lib hisoblanadi. Shuningdek, «Qaraqalpaq táriypi» she'rida:

*Qızǵıstıay qorılar Jer hám Aspanı,
Kón'li shegarasız, oylamas saqlıq.
Tán almaydı yaratqannan basqanı,
Ǵaybar minezi bar Qaraqalpaqtın'.[5]*

Bu satrlarda **yaratqan** so'zi fors tilidan o'zlashtirilgan so'z bo'lib hisoblanadi. «Taǵdırge tólem hám qaytım kóp boldı» she'rida:

*Táshwishtiń tikenli gúllerin terip,
Kelermen úmittiń izine erip.
Jılıslap hárkimge ornımdı berip,
Esik bette qalǵan paytım kóp boldı.*

Bu satrlarda **gul** so'zi fors tilidan o'zlashtirilgan so'z bo'lib hisoblanadi. Yana «Kózime tústi» qosıǵında:

*Boyları naz-jılwa menen bezengen,
Qálbınen ushıǵa sezim elengen.
Kırpikler niginde ishqi gezengen,
Kúydirgi kózleri kózime tústi.*

Bu satrlarda **naz** so'zi fors tilidan o'zlashtirilgan so'z bo'lib hisoblanadi.

Shu jumladan, X.Dauletnazarov asarlarida *hár, hámme, hesh* olmoshlar, *eger, hám, ya, na, biy* kabi ko'makchi so'zlar juda ko'p ishlatilgan: Masalan, «Qáyteyin» she'rida:

*Oq jaysız atılmısh muhabbat oǵı,
Otsiz jalınsız aq kúydirgi shoǵı.
Hár jıllı lebizıń kewlimniń toǵı,
Húsnıne qaratpay qoymas qáyteyin.*

Fors tilidan o'zlashtirilgan so'zlarning bir guruhi eron xalqlari bilan iqtisodiy aloqalar natijasida kirib kelgan narsa-buyumlarning atamasini bildirsa, ikkinchi bir guruhi qoraqalpoq tilida mavjud mahalliy turkiy so'zlar bilan birgalikda qo'llanilgan sinonim so'zlar bo'lib hisoblanadi.[4]

Shu jumladan, X.Dauletnazarov asarlarida *hár, hámme, hesh* olmoshlari, *eger, hám, ya, na, biy* kabi ko'makchi so'zlar ko'p ishlatilgan:

*Húrden aǵla qáddi-qáwmetiń,
Buringıday kúlip kiyatsań.
Inam eger edim, hámmezin,
Bul dúnyada neni unatsań.*

X.Dauletnazarov asarlari leksikasida fors tilidan o'zlashtirilgan *biy, na* prefiksleri ónimli qollanilgan. Misali, *námárt, biygúna, nadan, biyopa, biyúmit, biypárwa* va h.k.z. Uning «Meniń dártli Ámiwdáryamsan'» nomli she'rida mana shunday satrlarni uchratishimiz mumkin:

*Talay jol o'zgartip kesip tawlardi,
Tawbege keltirip menmen jawlardi.
Basin'nan dumanday ketpes tawlardi,
Seyiltip, **namartler** qolin baylarsan'.[5]*

Bu satrlarda *námárt* so'zi fors tilidan o'zlashgan so'z bo'lib hisoblanadi. «Dunyani balalarg'a tapsiriw kerek!» nomli she'rida bo'lsa:

***Biyparwa, biyumit** ereseq janlar,
Dunyag'a, zamang'a qol silter nalip.
Jer degen kemeni duktirer jarg'a,
Biyiklikti olardan qoymasa alip.*

Bu satrlarda *biyparwa, biyumit* so'zlari fors tilidan o'zlashtirilgan so'zlar bo'lib hisoblanadi.

Hozirgi zamon qoraqalpoq tilining lug'at tarkibidagi fors-tojikcha so'zlar ishlatilish jihatdan ham, miqdor jihatdan ham arab tilidan o'zlashgan so'zlar bilan bir qatorda turadi. Aniqrog'i, fors va arab tillaridan o'zlashgan so'zlarning o'zlashish tartibi va yo'nalishi deyarli bir-biriga yaqin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dáwletov A., Paxratdinov Q. Qaraqalpaq til bilimi. Nukus, Bilim, 2008.
2. Orazımbetov Q. Házirgi qaraqalpaq lirikasında kórkem formalar-dıng evolyuciyası hám tipologiyası. – Nukus: «Bilim». 2004.
3. Berdimuratov E. Házirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya. Nukus, Bilim, 1994.
4. Abdinazimov Sh. Sózlerim merwertdur aytilg'an hár bir. – Nukus: «Bilim», 1997.
5. Paxratdinov Q., Ótemisov A. Qarakalpak tilindegi shıg'ısı arabsha sózler. Nukus, Qaraqalpaqstan, 2015.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ РЕНТГЕНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В СТОМАТОЛОГИИ

Кодиркулов Бекмурод, Собиржонов Самандар, Суннатов Ходжиакбар

Студенты стоматологического факультета ТГСИ

*Научный руководитель: Сиддиқов Нурали Нишоналиевич, старший преподаватель кафедры общественных наук с курсом биоэтики
Ташкентский Государственный стоматологический институт
Узбекистан, Ташкент*

В данной статье освещаются общие понятия об использовании современных рентгеновских аппаратов в стоматологии их виды, преимущества, недостатки, а также их влияние на здоровье человека.

Ключевые слова: рентген, лучевая диагностика, радиовизиография, КЛКТ, радиация.

This article highlights the general concepts of the use of modern x-ray machines in dentistry, their types, advantages, disadvantages, as well as their impact on human health

Key words: x-ray, radiation diagnostics, radiovisiography, CBCT, radiation.

В наше время очень сложно представить работу врача стоматолога без рентгенологического исследования, так как это наиболее информативный, простой, дешевый, и не мало важно быстрый способ диагностики. Благодаря этим свойствам этот метод диагностики используется в практике терапевтической стоматологии для выявления заболеваний кариеса, пери- и пародонта; в ортопедической стоматологии для оценки состояния сохранившихся зубов, периапикальных тканей, что определяет выбор ортопедических мероприятий; в хирургической стоматологии в диагностике воспалительных заболеваний, травматических повреждений, кист и других патологических состояний. К современным методам рентгенологических исследований относятся:

Панорамная рентгенография

Трехмерная дентальная компьютерная томография (3D КТ).

Радиовизиография

Компьютерная томография

Панорамная рентгенография — это метод внеротовой рентгенографии, который позволяет получить двумерную информацию о зубах и челюстно-лицевой части скелета. Это ценное дополнение к диагностике и планированию лечения, поскольку оно облегчает однократную визуализацию всех зубов,

нижней челюсти, частей верхней челюсти, включая большую часть верхнечелюстной пазухи, твердого неба и височно-нижнечелюстных суставов (ВНЧС).

Преимущества метода

скорость и простота;

безболезненность и безопасность;

минимальная лучевая нагрузка на организм человека;

возможность увеличить и детально изучить снимок;

Трехмерная дентальная компьютерная томография — дает стоматологам трехмерную модель рта их пациентов, что позволяет более тщательно и полностью оценить работу, которую необходимо выполнить. Оно использует тип лучевого излучения, который позволяет быстро захватывать сотни изображений за одно сканирование, вместо того, чтобы перенастраивать машину для каждого изображения.

Преимущества метода

Трехмерная реконструкция без искажения и артефактов.

Цифровой формат информации

Полная диагностическая информация

Широкий спектр назначений

Радиовизиография — быстрая низко дозовая цифровая система визуализации с использованием небольшого внутриротового датчика вместо рентгенографической пленки, усиливающего экрана и устройства с зарядовой связью. Он дает возможность уменьшить облучение пациента и минимизировать искажения, хотя разрешение и широта уступают стандартной стоматологической рентгенографии.

По сравнению с другими видами рентген-диагностики, диагностика с помощью визиографа имеет значительное количество преимуществ:

Высокая скорость обследования;

Высокое качество диагностики;

Низкая лучевая нагрузка – благодаря своей высокой чувствительности, визиограф дает на 90% меньшее рентген-излучение;

Рентген-диагностика проводится непосредственно в стоматологическом кресле;

Влияние на здоровье человека рентгеновских аппаратов

При правильном использовании диагностические преимущества рентгеновского сканирования значительно перевешивают риски. Рентгеновское сканирование может диагностировать потенциально опасные для жизни состояния, такие как закупорка кровеносных сосудов, рак костей и инфекции. Однако рентгеновские лучи производят ионизирующее излучение — форму излучения, которая может повредить живые ткани. Это риск, который увеличивается с увеличением

количества воздействий в течение жизни человека. Однако риск развития рака в результате радиационного облучения, как правило, невелик.

Рентгенологическое исследование беременной женщины не представляет известного риска для ребенка, если исследуемая область тела не является брюшной полостью или тазом. Как правило, если требуется визуализация брюшной полости и таза, врачи предпочитают использовать обследования, не использующие радиацию, такие как магнитно-резонансная томография (МРТ) или ультразвук. Однако, если ни один из них не может дать необходимых ответов, или существует экстренная ситуация или другие временные ограничения, приемлемым альтернативным вариантом визуализации может быть рентген.

Таким образом, использование современных высококачественных аппаратов в амбулатории и стационаре повышает эффективность лечения заболеваний, снижает вероятность возникновения у пациентов рецидивов и возможных осложнений.

Литература

1. Рентгенология в стоматологии: - Аржанцев А.П. 2021 год
2. Общие требования для проведения интраоральной рентген-диагностики - Антонова И.Н., Климов А.Г., Чертков А.Б. 2015 год
3. www.healthline.com

ПОСТРОЕНИЕ МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ РАЗНОСТЬЮ ТЕМПЕРАТУРЫ МЕЖДУ ТЕПЛОНОСИТЕЛЕМ В ГОРЯЧИХ НИТКАХ ПЕТЕЛЬ И КОМПЕНСАТОРЕ ДАВЛЕНИЯ В РЕЖИМЕ ПОЛНОГО РАСХОЛАЖИВАНИЯ ВВЭР-1000

Авезов Исмоил Ёшузок ўгли

*Бухарский государственный университет,
преподаватель физики*

Email: ismoil.avezov.yoshuzoqovich@gmail.com

Собирова Маржона Олим қизи

Студент физического факультета

Бухарского государственного университета

Email: sobirovamarjona28@gmail.com

Сафарова Маржона Файзиддин қизи

Студент физического факультета

Бухарского государственного университета

Общие сведения при описании аналитических моделей ОУ.

Чтобы разработать математическую модель, необходимо установить условия баланса системы, анализировать развитие и взаимодействие физических явлений.

Система, это совокупность компонентов, упорядоченных определенным образом, которые действуют вместе для достижения конкретной цели. Еще больше систем могут характеризовать акушерское или реальное физическое явление природы.

Для того, чтобы установить соответствующую модель, которая представляет изучаемую систему. Априори можно узнать, динамическая или статическая система. Статические системы претерпевают постоянные изменения в зависимости от изменения входных переменных, а динамическая система изменяется, если она не находится в равновесии.

Это исследование модели для рассмотрения, чтобы представить физические явления и взаимодействия переменных в объекте управления, имеет динамические характеристики.

Установить исходную математическую модель, следует рассмотреть следующие аспекты.

- предложить упрощенную модель;
- рассмотреть влияние большего влияния на систему;
- поддерживать баланс в соответствии с поставленными целями, между точностью и простотой системы.

Поэтому необходимо построить систему дифференциальных уравнений, которые отражают изменения системы в зависимости от времени. Таким образом, что последствия изменения каждой переменной в системе способствуют изменению системы в зависимости от степени помех. Такие уравнения могут быть представлены в виде линейной комбинации переменных, рассматриваемых в системе.

Принципиальная схема и физические процессы на участке ОУ

Регулятор YPC04 поддерживает заданную разность температур между компенсатором давления и горячими нитками петель в режимах разогрева и расхолаживания реакторной установки. Заданное значение разности температур (55°C) поддерживается за счет изменения температуры теплоносителя в КД путем впрыска теплоносителя из холодной нитки первой петли. Закон регулирования – пропорционально-интегральный. Входными сигналами являются сигнал задающего устройства, максимальная температура горячих ниток петель, температура теплоносителя в КД. Управляющее воздействие – изменение расхода воды на впрыск в КД регулирующим клапаном YP13S02.

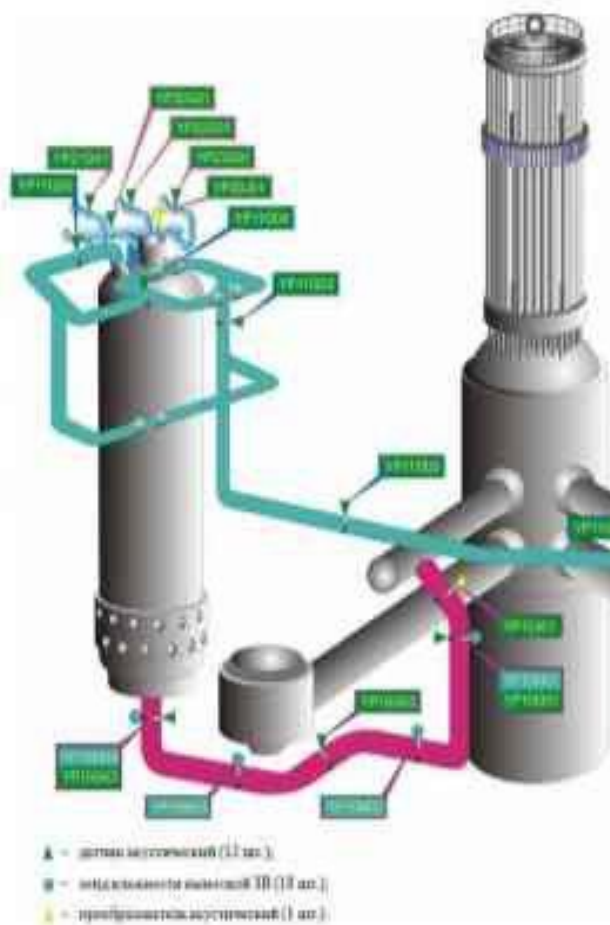
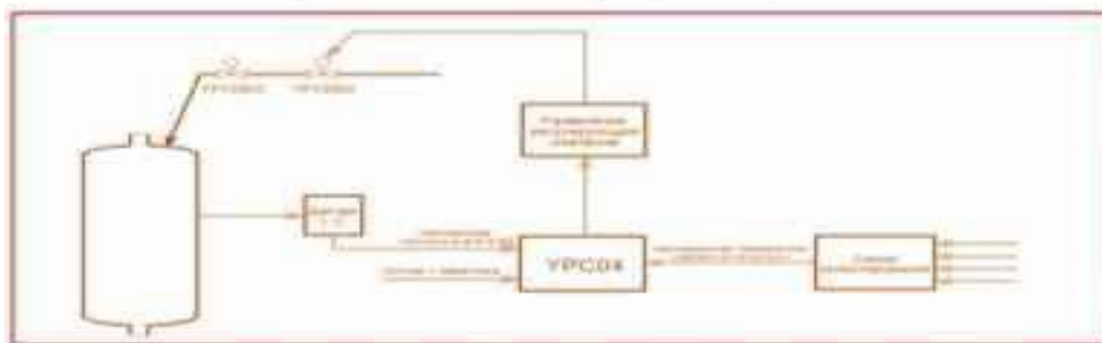

Рисунок 1. Схема регулятора YPC04

Условия и ограничения математической модели ОУ

Для разработки уравнения относительно исследуемой системы и достижения цели представления объекта управления с помощью математической модели необходимо ввести следующие условия.

Особенность моделирования работы компенсатора объема КО (давления) заключается в том, что в различных режимах пар и вода в нем могут находиться как в равновесном, так и неравновесном состоянии. В установившемся режиме пар и вода находятся в равновесии, т.е. температура и давление в указанных средах одинаковы и соответствуют их значениям на линии насыщения.

При аварийной ситуации, когда холодный теплоноситель поступает в КО, наступает неравновесный режим, при этом за счет работы нагревателей вода постепенно нагревается и достигает температуры насыщения. При пуске реакторной установки сначала создается азотная подушка, которая затем постепенно вытесняется паром. Таким образом, следует рассматривать четыре комбинации состояния пара и воды:

перегретый пар -насыщенная вода, перегретый пар ненасыщенный пар табл. 11.1, сводятся к определению температуры смешения воды с учетом тепла, подводимого от электронагревателей при их включении, параметров пара на линии насыщения при изменении его объема, равновесных параметров двухфазной смеси при изменении ее объема, массы и внутренней энергии.

Всевозможные расчетные случаи протекания процессов в компенсаторе объема

Возмущение	Изменение давления Состояние впрыска, Электронагревателей,	Состояние впрыска, Электронагревателей, подпитки	Особенности расчетной модели процессов в компенсаторе
Отрицательное	Падает	$G_{\text{впр}}=0$ Работают электронагреватели и подпитка	Равновесная пароводяная смесь во всем объеме компенсатора
Положительное	Растет	$G_{\text{впр}}=0$ Электронагреватели и подпитка не работают	Сжатие паровой подушки по линии насыщения
Положительное	Растет	Включен впрыск	Равновесная пароводяная смесь в паровом объеме; смешение потоков воды разной температуры в паровом объеме;

Положительное Или отрицательное	В компенсаторе объема падает больше давления упругости паров воды, заполняющей компенсатор объема	То же	Равновесная пароводяная смесь в паровом объеме; смещение потоков воды разной температуры в водяном объеме
Отрицательное	То же	Впрыск работает	То же

Допущения и ограничения к математической модели

Составление математической модели ОУ

При разработке математической модели принимаем следующие допущения:

- давление в КО принимается равным сумме парциальных давлений пара и азота;
- объемы, на которые разбивается КО, рассматриваются как объемы с осредоточенными параметрами;
- давление во всех точках КО одинаково;
- процесс расширения пароводяной смеси считается равновесным;
- процесс сжатия считается неравновесным;
- сжатие пара происходит по линии насыщения, а температура воды в КО снижается за счет перемешивания с поступающей из контура холодной водой;
- конденсация пара, нагрев впрыснутой воды и испарение ее происходят мгновенно.

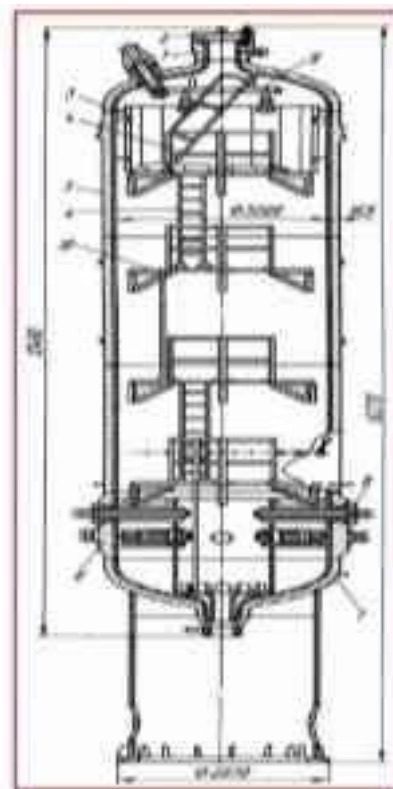
Система уравнений математической модели компенсатора объема Контролируемые параметры в модели: давление в КО, уровень в КО, температура пара в КО, температура воды в КО.

В приведенных ниже выражениях приняты следующие обозначения индексы:

<p>G- расход, $\frac{m^3}{c}$</p> <p>P - плотность, kg/m^3</p> <p>τ- время, с;</p> <p>c - удельная теплоемкость, $kJ/(kg \cdot ^\circ C)$;</p> <p>i-энтальпия, kJ/kg;</p> <p>t-температура, $^\circ C$; H-уровень, м;</p> <p>T- постоянная времени, с;</p> <p>M-масса</p>	<p>Q- скорость выделения тепла, kJ/c;</p> <p>S- площадь поперечного сечения, m^2;</p> <p>ϵ - коэффициент гидравлического сопротивления;</p> <p>θ - степень открытия клапана;</p> <p>P- давление, МПа;</p> <p>R- газовая постоянная, $kJ/(kg \cdot ^\circ C)$;</p> <p>G_t- изменение объема воды за счет теплового расширения, m^3/c;</p> <p>V- объем, m^3</p>
--	---

1 - горловина; 2 - крышка; 3,7- днища; 4 -лестница;
5 - обечайки корпуса; 6 - обечайка блоков ТЭН; 8 - блоки ТЭН;
9 - коллектор; 10 - площадка

Индексы: в-вода; а-азот; п-пар; течь-течь нз
первого контура; ку-конденсация пара или
нспаренне
воды; пк - предохранительный клапан (в
барботер);
впр - впрыск через регулятор; гс - газовые
сдувкн; наг
- нагреват ко - компенсатор объема; бб -
барботажный
бак; в ко -вода КО; гн, хн - горячая, холодная
нитка;
ср- средняя.

$$Q_{\text{общ}} = Q_{\text{наг}} - Q_{\text{впр}} - \Delta Q_R$$

$$(V_B C_B \rho_B + V_n C_n \rho_n) \frac{dt_{\text{ко}}}{d\tau} = Q_{\text{наг}} - G_{\text{впр}} \rho_{\text{хн}} t_{\text{хн}} - G_t \rho_B C_B (t_{\text{ко}} - t_{\text{гн}})$$

$$*dx = d(x+a) \Rightarrow \frac{dt_{\text{ко}}}{d\tau} = \frac{d(t_{\text{ко}} - t_{\text{гн}})}{d\tau}$$

$$(V_B C_B \rho_B + V_n C_n \rho_n) \frac{d(t_{\text{ко}} - t_{\text{гн}})}{d\tau} = Q_{\text{наг}} - G_{\text{впр}} \rho_{\text{хн}} t_{\text{хн}} - G_t \rho_B C_B (t_{\text{ко}} - t_{\text{гн}})$$

$$\Delta Q_{\text{наг}} = 0 \Rightarrow \frac{dQ_{\text{наг}}}{d\tau} = 0 \Rightarrow Q_{\text{наг}} = \text{const}$$

$$(V_B C_B \rho_B + V_n C_n \rho_n) \frac{d(t_{\text{ко}} - t_{\text{гн}})}{d\tau} = - G_{\text{впр}} \rho_{\text{хн}} t_{\text{хн}} - G_t \rho_B C_B (t_{\text{ко}} - t_{\text{гн}})$$

$$\frac{d}{d\tau} = s; \quad t_{\text{ко}} - t_{\text{гн}} = \Delta t; \quad V_B C_B \rho_B + V_n C_n \rho_n = A$$

$$\rho_{\text{хн}} t_{\text{хн}} = B; \quad G_t \rho_B C_B = C$$

$$A \cdot s \Delta t = B \cdot G_{\text{впр}} - C \Delta t$$

$$(A \cdot s + C) \cdot \Delta t = B \cdot G_{\text{впр}}$$

$$\left(\frac{A}{C} s + 1\right) \cdot \Delta t = \frac{B}{C} G_{\text{впр}}$$

$$\frac{A}{C} = T; \quad \frac{B}{C} = K$$

$$(T s + 1) \cdot \Delta t = K \cdot G_{\text{впр}}$$

$$W(s) = \frac{\Delta t}{G_{\text{впр}}} = \frac{K}{Ts + 1}$$

$$\frac{A}{C} = 255.33; \quad \frac{B}{C} = 0.5$$

$$W(s) = \frac{0.5}{255.3s + 1}$$

В результате приведенной выше последовательности формул была разработана необходимая математическая модель. Мы можем управлять процессом внутри устройства, используя математическую модель, описанную выше. Регулятор YPC04 поддерживает заданную разность температур между компенсатором давления и горячими нитками петель в режимах разогрева и расхолаживания реакторной установки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зверков, В. Автоматизированная система управления технологическими процессами АЭС. – Москва: Национальный исследовательский ядерный университет «МИФИ», 2013. – 558с.
2. Зорин В.М. Атомные электростанции - учебное пособие. – Москва: Издательский дом МЭИ, 2012. – 672с.
3. Маргулова Т.Х. Подушко Л.А. Атомные электрические станции - Учебник для техникумов. – Москва: Энергоиздат, 1982. – 264с.
4. Денисов В.П. Драгунов Ю.Г. Реакторные установки ВВЭР для атомных электростанций. – Москва: ИздАТ, 2002. – 480с.
5. Авезов Исмоил Ёшузок ўғли. ОСНОВНЫЕ ФИЗИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ ЭНЕРГОВЫДЕЛЕНИЯ В РЕАКТОРАХ.//THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH. International scientific-online conference: Part 1, Issue 5: MAY 31st 2022// <https://doi.org/10.5281/zenodo.6598661>
6. Авезов Исмоил Ёшузок ўғли. ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АТОМНЫХ ЭЛЕКТРОСТАНЦИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОТРЕБНОСТИ В ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ.//GOSPODARKA I INNOWACJE. Volume: 24 | 2022.ISSN: 2545-0573
7. Avezov Ismoil Yoshuzoq o'g'li. ENERGIYAGA ENTIYOJNI QOPLASHDA AES DAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI.// “ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР: ДАВРИЙ АНЖУМАНЛАР:”. Май 2022 16-қисм
8. Avezov Ismoil Yoshuzoq o'g'li. RESPUBLIKAMIZDA AES DAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI.//”Involta” Ilmiy Jurnal. Vol. 1 No.6 (2022). Vebsayt: <https://involta.uz/>
9. Авезов Исмоил Ёшузок ўғли. ДОБЫЧА И ПЕРЕРАБОТКА ЯДЕРНОЙ ТОПЛИВА ДЛЯ АЭС.// GOSPODARKA I INNOWACJE.

ONA TILINI O`QITISHNING UMUMDIDAKTIK VA O`ZIGA XOS PRINSIPLARI

Lolayeva Muhabbat Bekpo'latovna

Surxondaryo viloyati Denov tumani 10-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

O'quvchilarning o'zaro hamkorligi asosida dars samaradorligini oshirishi, mustaqil fikrlash, fikr-mulohaza yuritish, munosabat bildirish ko'nikmasini shakllantirish, ya'ni interfaol tushunchasini yuzaga keltirishi kerak. Bu usulda o'quvchi o'zi faol ishtirok etgan holda, yakka juftlikda, guruhlarda muammo va savollarga javob topishga harakat qiladi, fikrlaydi, baholaydi, yozadi, so'zga chiqadi, dalil hamda asoslar orqali qo'yilgan masalani yoritib berishga harakat qiladi. Bu esa o'quvchilarning xotirasida uzoq saqlanadi. Yangi mavzuni o'zlashtirishda tanqidiy, tahliliy yondosha oladi. O'qituvchi faqat yorug' ko'rsatuvchi, kuzatuvchi vazifasini bajaradi, xolos.

Kalit so'zlar: ona tili, ta'lim, prinsip, tarbiyaviy

Modomiki, maktab ta'limida ona tili eng asosiy va etakchi o'quv fanlardan ekan, oily ta'limning bakalavr tizimida "Ona tili o'qitish metodikasi" ham huddi shunday mavqega ega.

Ta'lim prinsiplari jamiyatimizning maktab oldiga qo'ygan talablaridan kelib chiqadi. Shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish, o'qitish prinsiplarini amalda qo'llash bilan chambarchas bog'langan.

O'qitish prinsipi nima? "Prinsip" lotincha so'z bo'lib, asos, qoida, talab singari ma'nolarni ifodalaydi. "O'qitish prinsipi" deganda dars samaradorligini ta'minlash, qoidalar tushuniladi. O'qituvchi ta'lim ishini tashkil etar ekan, ana shu qoida va talablardan kelib chiqadi va ular o'rtasidagi uzviy bo'g'liqlikni ta'minlagan holda amalda tadbiq etish orqali ko'zlangan maqsadga erishadi.

Ta'lim jarayonida darsni tashkil etish, boshqarish, nazorat qilishda o'quvchi va o'qituvchi faoliyatiga qo'yiladigan talablar, didaktik qoidalar ta'lim prinsiplaridir.

Mazkur prinsiplar har bir o'quv predmetida o'ziga xos tatbiq etiladi.

Ta'limning tarbiyaviyligi prinsipi.

Ta'limning tarbiyaviyligi prinsipi yosh avlodni har tomonlama kamolotga etkazishni nazarda tutadi. Ona tilini o'rganish jarayonida o'quvchilarga milliy g'oya, ona Vatanga sadoqat, tabiatga muhabbat, kishilarga hurmat, ehtirom, yaxshilik, adolatli bo'lish kabi ijobiy xususiyatlar singdiriladi.

Ona tili darslarida yoshlarni tarbiyalash yo'llari ko'p:

- har bir mavzu va bo`limning ta`limiy imkoniyatlarini to`la ishga solish;
- tanlangan matnlarning o`rganilayotgan til hodisasiga va sharqona tarbiya yunalishlariga to`la moslashtirish;
- darslikda berilayotgan ma`rifiy matnlar ham tarbiyaviy ahamiyatga ega bo`lishini ta`minlash shular jumlasidandir.

Ona tilini o`qitishda ta`lim, tarbiya va rivojlantirishning uyg`unligi prinsipi.

Maktabda o`quvchilar ona tilining fonetikasi, leksikasi va grammatikasi yuzasidan o`ta zarur bo`lgan ilmiy bilimlar silsilasi bilan qurollantiriladi. Ular ona tili imlosi, talaffo`zi, yozma nutqda tinish belgilarni to`g`ri ishlatish yuzasidan zarur ko`nikma va malakalar bilan taminlanadi. Ayni vaqtda ona tili mashg`ulotlari o`quvchi shaxsini tarbiyalash va uni rivojlantirish vositasi hamdir.

Ona tilini o`qitishda ilmiylik va tushunarlik prinsipi. Ta`limning ilmiyligini va bolalar uchun tushunarli bo`lishi prinsiplari o`zaro bog`langan, bir-birini to`ldiradigan didaktik kategoriyalardir.

Ona tilini o`qitishda sistemativiylik va izchillik prinsipi. Ma`lumki, ona tili o`quv predmeti sifatida ma`lum sistemadan iborat. Bu sistema o`zbek tilining fonetik, leksik, grammatik, tomonlarini o`z ichiga oladi. Ana shu til tizimini tashkil qilgan unsurlarning har bir o`ziga xos xususiyatlarga ega bo`lishi bilan bir qatorda, ular bir-biri bilan uzviy va chambarchas bog`langan. Maktabda tilning fonetikasini o`rganmasdan uning grammatikasini o`rganish mumkin emasligi isbot talab qilmaydigan haqiqatdir. Fonetika va grafikani etarli darajada o`zlashtirgan o`quvchigina leksikani puxta o`zlashtiradi. Leksika puxta o`rganilgach, so`z turkumlarini o`rganish osonlashadi. Shuning uchun til hodisalarini o`zaro uzviy aloqadorlikda o`rganish uning samaradorligini ta`minlovchi asosiy vosita sanaladi.

Ta`limda izchillik prinsipi sistemalilik prinsipi bilan uzviy bog`lanan. Kishining kundalik faoliyatida ham, o`quv ishlarida ham mustaqillik muntazamlilik bo`lishi shart. Akademik I.T. Pavlov: "Ishning boshlanishidayoq o`zingizni fan asoslarini izchil egallashga o`rgating. Fanning eng yuksak cho`qqilarini egallashdan oldin uning ibtidosini o`rganing. Oldingilarini o`zlashtirmasdan turib, keyingilarini o`rganishga utmang", -deb o`quvchilarga maslahat beradi.

Ona tilini oqitishda nazariyani amaliyot bilan bog`lash prinsipi. Ona tili o`qitishda nazariyani amaliyotga bog`lash daganda o`quvchilardan tildan egallayotgan ilmiy-nazariy bilimlarini amalda qo`llashini ta`minlash, ularni mustaqil turmush uchun zarur bo`lgan amaliy ko`nikmalar bilan qurollantirishni tushunamiz. Nazariyani amaliyotga bog`lash ona tilini o`qitishni foydali maqsadlarga burish. Urganilayotgan til hodisalarini o`quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishga buysundirish, til ta`limini hayot bilan, kundalik turmush bilan, odamlarning mehnat faoliyati bilan bog`lash demakdir.

Ona tilini o`qitishda onglilik, faollik va mustaqillik prinsiplari. Didaktik adabiyotlarda onglilik deganda o`rganilayotgan mavzuga oid axborot mazmunini asosli egallash, xulosa va umumlashmalarni chuqur va atroflicha fahmlash, mavzu yuzasidan bilimlarni sistemali va to`g`ri bayon qilish, egallangan bilimlarning ishonch va e`tiqodga aylanishi, o`rganilgan bilimlardan turmushda mustaqil foydalana olish tushuniladi. Bu prinsip til hodisalarining mohiyatini anglab, tushunish, ongli o`zlashtirishni talab qiladi.

Onglilik prinsipi. Onglilik bilimlarni ongli o`zlashtirishga yo`naltirilgan prinsipdir. U quyidagi xususiyatlarga ega:

- ta`limning asosiy maqsadi, hayot uchun zaruriyligini aniglash;
- daliliy materiallarni ongli egallash va o`zaro farqlay olish;
- bilimlarni o`rganish, mustahkamlash, takrorlash;
- egallangan va o`zi erishgan natijalarni baholay bilish xususiyatlarini tarbiyalaydi.

Demak, ona tilini o`qitish metodikasida onglilik prinsipiga asoslanish ma`no va mazmuni anglab, amaliy vazifalar – so`rash, tinglash, o`qish, yozish kabilarni bajarishda o`zlashtirilgan ko`nikma va malakaga, ijodiy tashabbuskorlikka, mustaqillikni oshirishga imkon beradi.

Ona tili ta`limi ongliligi quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

1. So`z boyligini oshirish va ma`naviy guruhlar ustida ishlash.
2. Fikr bildirishda mantiqiy izchillikni ta`minlash.
3. Tilning ifoda imkoniyatlaridan to`g`ri va o`rinli, nutqiy vaziyatlardan mos ravishda foydalana olish.
4. Mustaqil va ijodiy mushohada malakalarini shakllantirish. Ijodiy tafakkur kurtaklarini rivojlantirish.
5. Kommunikativ savodxonlik, zamonaviy texnik vositalardan tik o`rganish jarayonida unumli foydalanishning turli usul va vositalarini bilish.

Lingvopsixologik o`quv topshiriqlari tizimini ona tili ta`limiga joriy etish, o`quvchi ongida mustaqil mushohada yuritish, so`z tanlash va fikr bildirish ehtiyojini hoil qilishga, ko`nikma va malakalarini shakllantirishga, nutqiy faoliyat ko`lamini kengaytirishga xizmat qiladi.

O`quvchi - ta`lim – o`qituvchi tizimida o`zaro munosabatlar tasnifi quyidagicha: DTS talabiga ko`ra o`quvchi ta`lim jarayonining faol sub`ekti sifatida o`zi izlanishi, til hodisalarini kuzatish, farqlashi, tahlil va tasnif qilishi, xulosalashi lozim. Shunday usullar bilan ishlash orqaligina biz o`quvchilarda mustaqil va ijodiy tafakkurni shakllantirishimiz, rivojlantirishimiz mumkin.

Yangilangan ta`limning mazmuni, mohiyati, tarkibiy shakllanishi asoslarini quyidagicha belgilasa bo`ladi:

1. Anglash, baholash, amaliy qo`llay olish zarur bo`lgan til vositalari, imkoniyat va me`yorlarning izchil tizimini dars jarayoniga tatbiq etish.

2. Nutqiy faoliyatni bosqichma-bosqich shallantirishda og`zaki va yozma nutq malakalarini hosil qilish va rivojlantirish.

Shundagina o`quvchi fikr bildirishga shoshmaslikka, mustaqil mushohada yuritishga, so`zlashdan oldin har bir so`zni o`ylab ko`rishga, sharoitga mos so`z tanlash va o`z nutqida o`rinli ishlatishga o`rganadi. Unda so`zga mas`ullik hissi paydo bo`ladi, ixcham, ravon va raso so`zlashga odatlanadi.

Mustaqillik va faollik prinsipi.

Mustaqillik va faollik orqaligina o`quvchi ta`limining faol sub`ektiga aylanadi. Mustaqillik faollik uchun sharoit yaratsa, faollik mustaqillikni tarbiyalashga asos bo`ladi.

“Agar bolalar erkin fikrlashni o`rganmasa, berilgan ta`lim samarasi past bo`lishi muqarrar. Albatta bilim kerak. Ammo bilim o`z yo`liga. Mustaqil fikrlash ham katta boylik”, - deb ta`kidlaydi. Prezidentimiz I.A.Karimov.

Kishining mustaqil aqliy faoliyat ko`rsatishi mustaqil fikrlashi orqaligina amalga oshirilishi hech kimga sir emas. A.Disterverg aytganidek: “Mustaqil faoliyatga etaklovchi ta`lim haqiqatga, go`zallikka, ezgulikka xizmat qiladi, xarakter va ishonchli tarbiyalaydi”.

Mashg`ulotlarda mustaqil ishlarni tashkil etish, qo`yilgan muammo, savol, topshiriqlar mohiyatidan kelib chiqib, o`quv jarayonini boshqaradi, yosh avlodda mustaqillik va faollikni tarbiyalaydi. Bu esa:

- o`zlashtirilgan bilimlardan amaliyotda foydalanish ko`nikmalarini shakllantiradi va o`stiradi;

- o`quvchilar o`z kuchiga, o`z bilim imkoniyatlariga ishonchni mustahkamlaydi;

- bilim, hissiy aniq tasavvur hosil qilish bilan birga ta`rifu-tasniflarning mohiyatini anglashga, tasavvurni tushuncha darajasida o`zlashtirishga olib boradi.

Ona tili mashg`ulotlarida asosiy e`tibor o`quvchilardagi ijodiy fikr mahsulini mustaqil va izchil bayon etishga, so`z boyligini oshirishga qaratilishi lozim.

O`quvchi har bir mashg`ulotda mustaqil va ijodiy ishlashi, tilning mavjud imkoniyatlaridan unumli foydalanishi, so`z boyligini oshirishi, so`zning ma`nosi, urg`usi mohiyatiga qarab o`z nutqida qo`llashi, ravon va tiniq so`zlash malakasini egallashi darkor.

Masalan: 1-topshiriq ...il, ...ul, ...ol so`zlari oldiga bir undosh qo`shib, yangi so`zlar yasang.

Bil, dil, jil, zil, yil, nil, sil...

Bul, gul, kul, pul, tul, shul, kul...

Bol, lol, mol, tol, fol, pol, hol, kol...

2-topshiriq hosil bo`lgan so`zlarning ma`nodosh va uyadoshlarini toping.

Namuna: bil-o`rgan..., bul, shul, ushal, bol-asal.

Ularning ma`nolarini sharhlash orqali o`quvchining nutqiy malakasini shakllantiradi.

3-topshiriq o`quvchilar o`zlari topgan so`zlar ishtirokida so`z birikmalari hosil qiladilar, matn yaratadilar.

Til mashg`ulotlarida bunday o`yin – topshiriqlardan foydalanish yoshlarni mustaqil fikrlashga, darsda faol qatnashishga undaydi. Mustaqillik va faollik prinsiplarini amalda qo`llash ta`lim tizimini takomillashtirishda, o`quvchilarning bilish faoliyatini, mustaqilligini tarbiyalashda yaxshi natija beradi.

O`quvchilarni yoshi va shaxsiy xususiyatlari hamda o`quv imkoniyatlarini hisobga olish prinsipi. Ta`lim jarayonida o`quvchilarning yoshi va shaxsiy xususiyatlari hamda o`quv imkoniyatlarini hisobga olish didaktikaning eng muhim prinsilaridan biri bo`lib, u ona tili o`qitish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu prinsipga amal qilmay turib, til hodisalarini puxta va ongli o`zlashtirishga erishib bo`lmaydi.

Masalan: “Ko`chirma va o`zlashtirma gap” mavzusini o`rganishda quyidagi tarbiyaviy mantdan foydalansa bo`ladi.

O`g`ri.

Bir boyning tillasi yuqolibdi. U qoziga borib arz qilibdi. Qozi da`vogarning uyidagi hamma xizmatkorlarni to`plab, har biriga bittadan tayoq beribdi. Qozi da`vogarning uyidagi hamma xizmatkorlarni to`plab, har bittadan tayoq beribdi. Ularga: “Kimda kim pul o`g`irlagan bo`lsa, uning tayog`i ertaga bir enli uzayib qoladi: -debdi.

Hamma tarqalib o`z ishi bilan mashg`ul bo`libdi. Lekin o`g`ri vahimaga tushibdi: tayog`i uzayib, siri ochilib qolishdan qo`rqibdi. Natijada u tayog`idan bir enlikcha yerini qirqib tashlabdi.

Topshiriq. 1. Matnni tugating. Boshqa sarlavha toping.

2. 1-2 gaplar shaklini o`zgartiring.

3. Qozi aytgan gapning mazmuniga e`tibor bering. Uni o`z so`zingiz bilan ayting.

4. Tilla, pul, qozi so`zlariga ma`nodoshlar toping.

Masalan: “Gapning uyushiq bo`laklari” mavzusini o`rganishda Mahmud Qoshg`ariyning “Devonu lug`atit turk” asaridan keltirilgan matndan foydalanish mumkin. “Men turklar, turkmanlar, ug`izlar, chigillar, yag`molar, qirg`izlarning shaharlarini, qishloq va yaylovlarini ko`p yillar kezib chiqdim, lug`atlarni to`pladim, turli so`z xususiyatlarini o`rganib, aniqlab chiqdim. Men bu ishlarni til bilmaganligim uchun emas, balki bu tillardagi har bir kichik fikrni ham aniqlash uchun qildim. Ularga shunchalik diqqat qildimki, bu tillar butunlay dilimga jo bo`ldi. Ularni har tomonlama puxta, bir asosda tartibga soldim”.

Topshiriq. 1. Matnni diqqat bilan o`qing va sarlavha toping.

2. Men bu ishlarni mazkur tillardagi har bir kichik farqlarni ham aniqlash uchun qildim”,- degan gapning mazmuniga diqqat qiling.

3. Gap shakllarini o`zgartirib, o`z so`zingiz bilan ayting.

Ona tili darsligi uchun tanlangan mantlar ta`limiy va tarbiyaviy yo`nalishda, rangbarang mavzularda, shaklan va mazmunan mukammal, mantiqan to`g`ri, tili soda va ravon, o`qituvchi uchun tushunarli bo`lishi maqsadga muvoviqdır. Ana shundagina matn, matn yaratish tizimi va matn tahlili o`quvchi uchun zarur bo`lgan natijani beradi – kommunikativ savodxonlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Metodikada ilmiylik prinsipi – o`quv predmetlarini hozirgi fan yutuqlari zaminida bayon qilishi talab etsa, tushunarlik prinsipi o`quv predmetlarini bolalarning yoshi, shaxsiy xususiyatlari, hayotiy tajribalari, tayyorgarlik darajasiga moslashtirishni, ya`ni oddiydan murakkabga, xususiydan umumiyga borishni taqozo qiladi.

Ona tili o`qitish metodikasida ilmiylik va tushunarlik prinsiplariga bir-birini to`ldiradigan va dars samaradorligini ta`minlaydigan yagona prinsip sifatida qaraladi. Bu ikki prinsipni parallel ravishda amalga oshirishda.

- til fanidagi tushuncha va atamalarning ma`nosini sharhlash, atroflicha, atroflicha tahlil qilish, puxta o`zlashtirishni ta`minlash;

- til sathlarini o`zaro aloqadorlikka o`rganish;

- til va nutqni farqlab o`rganish usul va vositalarini topish va amaliyotda qo`llash.

- o`quvchilarning yosh imkoniyatlarini, zehni, iqtidorlarini hisobga olish, mustaqil ijodiy fikrlash, uning mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og`zaki va yozma tarzda to`g`ri, soda, ravon ifodalash ko`nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga yo`naltirilgan lingvopsixologik o`yin-topshiriqlardan foydalanish ko`zda tutiladi.

Masalan: kecha va kunduz so`zlarining uxshash va farqli tomonlarini aniqlang va sharhlang.

1. Uxshashlik: berilgan kucha va kecha so`zlar:

- harflar sonining tengligi;

- bir xil undosh bilan boshlanishi;

- talaffuz ohangidagi yaqinlik;

- oxirgi bug`unning – cha bilan tugallanishiga ko`ra bir-biriga yaqin talaffuz qilinadi.

2. Farqi: birinchi bug`undagi ikki xilligi;

- lug`aviy ma`nosi; kecha-tun, oqshom; kucha-aholi yashaydigan joylarda yulovchilar o`tib turadigan, transport qatnaydigan yo`l.

Izchillik prinsipi.

Ta`lim izchilligi uchun tizimlilik o`lchov hisoblanadi. Bu haqda Ya.A.Komenskiy aytadi: “Mashg`ulotlarni shunday o`tkazish kerakki, unda keyin

o`rganiladigan hodisa o`rganilganlarga asoslansin, hozirgisi keyingilarini o`rganishda mustahkamlansin”.

Haqiqatdan ham, o`quvchilarning nutqiy tayyorgarligiga tayanish, ularning oldingi sinflarda hosil qilgan bilimlarini hisobga olish, o`rganilgan va o`rganiladigan bilimlar urtasida aloqadorlikni ta`minlashga izchillik prinsipi orqali erishiladi.

Masalan: ot, uning ma`nosi, suroklari, birlik va ko`plikda, kelishik, egalik qo`shimchalari bilan qo`llanishi kabi boshlang`ich ma`lumotlarga tayanib, o`quvchilar ot so`z turkumi vositasida so`z birikmalari va gaplar kurishni o`rganishi tizimli va izchil bilim olishga zamin hozirlaydi.

Ko`rsatmalilik va onglilik prinsiplari.

Ta`limda ko`rsatmalilikdan foydalanish o`tiladigan mavzuni zoxiriy ifodalash va egallangan bilimlarni takrorlash va mustahkamlash yuzasidan belgilanadi. Boshlang`ich sinflarda uyunchoqlar, rasmlar, narsa buyumlarni bevosita kuzatish, ushlar va ularning mantiq-mohiyatini chuqurroq anglashga, qurilganlarni og`zaki ifodalash ehtiyoji esa o`quvchida boyitish, mustaqil mushohada ko`nikmasini rivojlantirishga, birlamchi nutqiy malakalar hosil bo`lishiga yordam beradi.

Yuqori sinflarda xususan, akademik litsey va kasb-hunar kollejarida ko`rgazmalilikni yanada kengroq qamrovda tashkil qilish maqsadga muvofiq. Turli timsoliy belgilar, rangli jadvallar, lingafon, magnitafon, diktafon, radio va televideniya ko`rsatuvlari, o`quv – o`rgatuv texnikasining so`ngi yutug`lari: kopmyuter, multimediya, kolidoskop, vodeoglaz singarilardan unumli va samarali foydalanish o`quvchining ijodiy va nutqiy barkamolligini tanlash, ma`naviy dunyoqarashini kengaytirishga shart-sharoit yaratadi.

Zamonaviy darslik va o`quv qo`llanmalarini takrorlash, umumlashtirish, egallangan buyumlarni mustahkamlashga qaratilgan grammatik jadvallar, kompyuterda ishlashga yunaltirilgan dasturlar, fikrlash jarayonini jadallashtirishga qaratilgan o`quv topshiriqlari, ijodiy tafakkur doirasini kengaytiruvchi savol, topshiriq va boshqotirmalar bilan boyitilishi maqsadga muvofiq.

O`quvchi shaxsida nutqiy tadbirkorlik, notiqlik san`ati kurtaklarini rivojlantirish, og`zaki va yozma matn yaratish malakasini shakllantirish e`tibordan chetda qolib ketmasligi lozim.

Til hodisalarini o`rganishda eng samarali va sinalgan grammatik vositalardan biri ko`rgazmali kommunikativ jadvallardir.

Kommunikativ jadvallar ishlatilishi maqsadiga ko`ra turlicha bo`ladi:

1. Leksik jadvallar.
2. Fonetik jadvallar.
3. Grammatik jadvallar.
4. Imloviy (orfografik) jadvallar.
5. Stilistik uslubiy jadvallar.

6. Aralash jadvallar (imlo va soʻz yasalishi fonetika va soʻz tarkibi) Jadvallar yasalgan materialiga koʻra ikki xil koʻrinishda boʻladi.

1. Bosma (grafik) jadvallar (har xil hajmli oq qogʻoz yoki materialga ishlanadi)

2. Slayd jadvallar (rangsiz kleyonkaga rangli tasvirda tushuriladi)

Bundan tashqari hozirgi oʻzbek adabiy tilini oʻrganishda zamonaviy texnika vositalari boʻlmish:

1. Lingafondan foydalanish yaʼni eshituv aʼzolari orqali toʻgʻri talaffuzki, qiroat sanʼatini oʻrganish;

2. Video kurs: oʻzbek tilining talaffuz meʼyorlari audio-video muloqotini oʻrganish.

3. Kommunikativ savodxonlikni taʼminlashga qaratilgan kompyuter oʻquv dasturlaridan foydalanish yaxshi natijalarga olib keladi. Masalan:

- imloviy dasturlar (bunda oʻquvchining imlo savodxonligini oshirishga qaratilgan oʻquv mashqlari disketlarga joylanadi);

- fonetik hodisalar kompyuter dasturi (bunda fonetika boʻyicha oʻquv mashqlari disketlarga beriladi);

- Grammatik dastur (morfoligiya va sintaksis oʻquv topshiriqlari tuzilib, disketlarga joylashtiriladi);

- Stilistik (uslubiy) dastur. Bunda oʻquvchining uslubiyat boʻyicha egallagan bilim va koʻnikmalarini shakllantirish, soʻz tanlash, gapni kengaytirish va ixchamlashtirish, berilgan matnni davom ettirish va matn yaratishning bosqichli tizimi (MYaBT) ustida ishlash uchun moʻljallangan savol va topshiriqlar, mashqlar, maʼrifiy hamda topshiriqli rasmlar (mustaqil matn yaratish uchun) beriladi.

- Audio-vedio dasturlar. Ularda muayyan bir sharoitda boʻlib oʻtgan uchrashuvlar, ilmiy-amaliy kengash va anjumanlar, marosimlar (yubiley, toʻy, kelin salom, beshik toʻyi); bayramlar – Mustaqillik kuni, Navroʻz taronalari, yangi yil oqshomi, bitiruvchilar kechasi (oqshom) tasvirlari videotasmalarga tushirilib, videokassetalarga tartib bilan joylashtiriladi.

Yuqorida keltirilgan oʻquv dasturlaridan 1-, 2-, 3 – si soʻz boyligini oshirish, fonetika, orfoefiya, leksikologiya, morfologiya, va sintaksis yuzasidan egallangan bilim, malaka va koʻnikmalarni mustahkamlash uchun tavsiya etilgan boʻlsa, 4- va 5-dasturlar oʻquvchining yozma va ogʻzaki nutqini shakllantirish, matn yaratish malakalarini rivojlantirish uchun moʻljallangan.

Bundan tashqari hozirgi oʻzbek adabiy tilini oʻrganish jarayonini kodoskop, mulʼtimedia, “Videoglas” kabi zamonaviy va zaruriy oʻquv texnikasi bilan taʼminlanishi, ularning oʻquv muassasalarida mavjud boʻlishi hamda amaliyotga tatbiq etilishi bugungi kunning dolzarb vazifasi hisoblanadi.

Hozirgi kunda o`zbek tili o`qitish metodikasi fanini yutuqlari bilan boyitilmoqda, yangi avlod darslik va o`quv qo`llanmalari yaratilmoqda.

Ulardan biri Sizning e`tiboringizga havola qilinayotgan “Hozirgi o`zbek adabiy tilini o`rganishda kommunikativ jadvallardan foydalanish” nomli yangi o`quv qo`llanmasidir. Unda asosiy e`tibor so`z boyligini oshirish, egallangan Grammatik bilimlarni takrorlash, mustahkamlash va umumlashtirish, so`zlash va so`z tanlash mahoratini, matn yaratish hamda nutq madaniyatini shakllantirishga qaratilgan.

Qo`llanmaga ilova qilingan kommunikativ ko`rgazmali jadvallar o`zbek adabiy tilida qo`llaniladigan barcha til hodisalarini qamrab olgan bo`lib, test topshiriqlari tuzish va uni echishda zaruriy ashyo vazifasini o`taydi.

Ona tili darslarida, kodoskop va videoglaz singari o`quv texnikasidan samarali foydalanish mumkin. Chunonchi, kodoskop yordamida slayd – jadvallarni maxsus ekranga tushirish mumkin bo`lsa, videoglaz barcha tasviru – yozuvlarni, ko`zga ko`rinadigan barcha jonzotu mavjudotlarni, test topshiriqlaridan tortib, insho matnlarigacha teleekranga chiqarib berishi mumkin.

“Videoglaz” ga nisbatan kodoskopning imkoniyatlari ancha chegaralangan. Kodoskop faqatgina shaffof plyonkadagi tasvirlarni ekranga chiqarishga moslashtirilgan. Oq qog`ozdagi tasvir kodoskopda ko`rinmaydi. Shuning uchun ekranga tushirilishi lozim bo`lgan har bir tasvir (test, yozuv, shakl) rangsiz (shaffof) plyonka varrakchalarga rangli flomasterlarda yozilishi maqsadga muvofiq.

Uyga berilgan topshiriqni plyonkada bajarib kelgan o`quvchi o`z ijodiy ishini ekranga tushirib, o`rtoqlari muhokamasiga tashlashi, o`z fikri va yaratgan yangiligini himoya qilishi, to`g`ri yoki noto`g`riligi aniq bir xulosa va echimga kelihi mumkin.

Ta`lim texnologiyasida “portlash” effektini beradigan eng yangi texnika vositasi bu- “Videoglaz”. Uning ishlatilishi ko`lami, ichki imkoniyatlari benihoya keng bo`lib, o`qituvchidan katta ijodiy tajriba va pedagogic mahoratini talab qiladi.

“Videoglaz” ning qulayligi, benuqsonligi shundaki, u videokameraga uxlash ko`z vazifasini o`taydi. Unda hamma narsa bevosita teleekran yoki ko`chma ekranga qayta tasvir uchun uzatilaveradi. Bu ta`lim jarayonida tafakkurning mutlaq tantanasiga, inson aqlu zakovatining turli qirralarini ochib beruvchi, bolaga o`z iqtidorini namoyish qilish imkoniyatini yaratib beruvchi omilga aylantiradi.

Ona tili o`qitishning o`ziga xos prinsiplari.

Tilshunoslik fanida o`rganiladigan bilimlarning asoslari, ularning o`ziga xos xususiyatlari batafsil bayon etiladi.

Tilda nimani qanday, qancha, o`rganish, o`zlashtiriladigan bilimlar hajmi va mazmuni kabi masalalar bilan metodika fani shug`ullanadi.

Demak, til o`qitishning metodik prinsiplari ham tilshunoslik, ham uslubshunoslikning o`ziga xos xususiyatlariga ko`ra belgilanadi.

Ijodiy tafakkurni rivojlantirish

Ijodiy tafakkur, ijodiy izlanish mustaqil fikrlash orqali rivojlanadi.

Natijada:

- o`quvchidagi noma`lum bo`lgan til hodisalarini bilish jarayoni faollashadi;
- egallangan bilimlarning puxtaligi va qiziqarliligi ta`minlanadi.
- Til materillarini qilishga qiziqish ortadi.

Demak, tafakkurni o`stirish til mashg`ulotlarida til hodisalarini kuzatish, takrorlash, tasnif qilish, umumlashtirish, uxlash vositalardan eng qulayini to`g`ri tanlay olish ko`nikmalarini shakllantirish asosida yuzaga keladi.

Til ta`limi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri nutq madaniyatini rivojlantirishdir. Nutqning ifodaliligi va ta`sirchanligini (so`z urg`usi va mantiqiy u`rg`u, pauza va ovoz tembri, nutq sur`ati, tovush, bug`un, so`z, gaplarni ravon aytish, gap mazmuniga ko`ra darak, so`roq, buyruq, undov ohangi bilan ayta olish) ta`minlashda ko`nikma va malakalar ham ona tili mashg`ulotlarida shakllanadi.

Tilning barcha bo`limlari ham nutqiy rivojlantirishda keng imkoniyatga ega.

Masalan: “Fonetika” ni o`rganishda so`zdagi ma`lum bir tovushni uzgartirib, tovushdosh, so`zlar hosil qilish, shuningdek, o`zakdosh, qo`shimchadan qofiyadosh, ohangdosh so`zlar yasash, ularning lug`aviy ma`nolari hamda ma`no guruhlari ustida ishlash o`quvchi so`z boyligini oshiradi, nutqiy malakalarini shakllantiradi.

1-topshiriq. Berilgan so`zni zinapoya shaklida kengaytirib, yangi so`zlar yasang. Har bir so`z oldingisidan bir tovush bilan farqlansin.

O	L				
O	L	A			
O	L	A	M		
O	L	I	M	A	
O	L	I	N	M	A

1.2. Hosil qilingan so`z ma`nosini sharhlang.

1.3. Ulardan so`z birikmalari hosil qiling.

1.4. Mazkur birikmalar ishtirokida gap tuzing.

“Leksikologiya” ni o`rganishda so`zning o`z va ko`chma ma`nosini farqlash, ko`p ma`noli, ma`nodosh, uyadosh, shakldosh so`zlar ustida ishlash so`z boyligini oshirish va boyitishga xizmat qiladi. Yosh avlod qalbida o`z ona tili bilan faxrlanish, unga muhabbat hissini tarbiyalaydi.

1-topshiriq quyida berilgan gaplarni o`qing. **Bosh** so`zi qaysi ma`noda ekanligini aniqlang.

1. Oybekning boshi og`ridi. 2. Oybekning boshi yaxshi ishlaydi. 3. Urushda qancha bahodirlarning boshi ketdi. 4. Fermerga o`n bosh qora mol berildi.

2-topshiriq. Gaplarni o`qing. Qaysi so`z o`z ma`nosida, qaysisi ko`chma ma`noda ishlatilganini ayting.

1. Navoiy asarlarini o`qiyman – Navoiyni o`qiyman.
2. A.Oripov she`rlaridan yod oldim – A.Oripovdan yod oldim.
3. Samovarda suv qaynaydi. – Samovar

Ona tili darslarida lingvopsixologik topshiriqlar ustida ishlash aqliy faoliyatni rivojlantiradi, o`quvchilarda diqqat, xotira, tafakkur kabi intellectual qobiliyatlarni o`stiradi, mustaqil va ijodiy izlanishga urgatadi.

REFERENCES

1. X.Ne`matov, O.Bozorov. Til va nutq. Toshkent. “ O`qituvchi” 1993 yil.
2. X.Ne`matov, A.G`ulomov. Maktabda til sathlarini o`zaro bog`lab o`rganish. Toshkent. 1992 yil.
3. E.Agzamov. Ona tilidan muammoli dars, “ Til va adabiyot ta`limi” jurnali. 1993 yil 3-4 qo`shma soni. 27-30 betlar.
4. Yu. K.Babanskiy. Hozirgi zamon umumiy ta`lim maktabida, o`qitish metodlari. Toshkent. “ O`qituvchi” 1990 yil.
5. M.Mahmutov. Maktabda muammoli ta`limni tashkil qilish. Toshkent. “O`qituvchi” 1981 yil.
6. M.Saidov. Muammoli ko`rgazmalardan foydalanish. “ Til va adabiyot ta`limi” jurnali. 1993 yil. 5-6 qo`shma soni. 13-14 betlar.
7. www.ziyonet.uz

GEOGRAFIYA DARSLARINI O'QITISHDA ATLAS VA XARITALAR BILAN ISHLASH TEXNOLOGIYALARI

Begaliyev Dildor Abdusaidovna

Surxondaryo viloyati Denov tumani

87-maktabning geografiya fani o'qituvchisi

Davilova Xurshida Rustamovna

Surxondaryo viloyati Denov tumanidagi

87-umumiy o'rta ta'lim maktabining geografiya fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolaning mazmun va mohiyati o'quvchilarning geografik bilimlarni puxta egallashda yordamchi hisoblangan geografik xaritalarni o'qitishga qaratilgan. Geografik xaritalarni o'qiy olgan o'quvchi kreativ fikrlay oladi, dunyoqarashi kengayadi, to'g'ri va mustaqil xulosa chiqara oladi, xotirasi mustahkamlanadi.

Kalit so'zlar: Geografiya, xarita, shartli belgilar, masshtab, geografik koordinata, kenglik, uzunlik, balandlik shkalasi, chuqurlik shkalasi, sayohat, marshrut, atlaslar, globus.

TECHNOLOGIES OF WORKING WITH ATLAS AND MAPS IN TEACHING GEOGRAPHY LESSONS

ABSTRACT

The content and essence of this article is aimed at teaching geographical maps, which are considered to help students gain a thorough knowledge of geography. A student who is able to read geographical maps will be able to think creatively, expand their worldview, draw correct and independent conclusions, and strengthen their memory.

Keywords: Geography, map, symbols, scale, geographical coordinates, latitude, longitude, altitude scale, depth scale, travel, route, atlases, globe.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimiga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etishga katta e'tibor berilmoqda. Geografiya fanini o'rganishda xaritalar katta ahamiyatga ega bo'lib, o'z navbatida barcha geografik tadqiqotlar ham xaritalar vositasida amalga oshiriladi.

Ishning maqsadi o'quvchilarni geografiya darslarida xaritalar bilan ishlash texnologiyalarini rivojlantirish va samaradorligini oshirishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ishni bajarishda umumta'lim maktablari uchun mo'ljallangan o'quv atlaslarida berilgan xaritalardan hamda xaritalarni o'zaro taqqoslash, qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi.

NATIJA

Geografiya fanini xaritasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Xarita geografiya o'rganadigan barcha predmet va hodisalar haqida hikoya qiladi, xaritalar geografik ma'lumotlarni tez, aniq va lo'nda qilib hikoya qilishda geografiya darsliklariga tenglashtiriladi. Geografiya sohasida olib boriladigan har qanday tadqiqotlar ham xaritalar bilan bog'liq ravishda bajariladi.

Geografiya ta'limining mazmunli va qiziqarli bo'lishida hamda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishda ko'rgazmali qurollar, xususan, xaritalarning o'rni va ahamiyati katta bo'lib, darslarda yuqori samaradorlikka erishish uchun matnli ma'lumotlar berish bilan birga muntazam ravishda turli mavzulardagi va masshtabdagi o'quv xaritalari, atlaslar, globuslar, yozuvsiz xaritalar bilan ishlash talab etiladi. Binobarin, o'quvchilar turli geografik ob'ektlarning geografik o'rnini bilmay turib, ular haqidagi ma'lumotlarni ongli holda o'zlashtira olmaydilar. O'qituvchi o'quvchilarni yangi geografik ob'ektlar bilan tanishtirish jarayonida ularni devoriy xaritadan ko'rsatib, bu ob'ektlarni atlas yoki darslik xaritasidan topishni va ularning geografik o'rnini tahlil qilishni o'rgatishi maqsadga muvofiqdir.

Xarita mavzusi bilan tanishtirilib, asosan nimalar tasvirlanishi zarurligi aytib o'tiladi. Masalan, "Dunyoning tabiiy xaritasida" materik va okeanlarning chegaralari, relyefi, qismlari, geografik obyektlari, quruqlikdagi relyef shakllari, suv havzalari, relyefning asosiy baland va past joylari, muhim bo'lgan aholi punktlari, okeanning suvosti relyefi, qismlari va hakoza.

Xaritaning masshtabi haqida tushuncha beriladi. Masshtabning turlari, undan foydalanish, nomli, sonli, chiziqli masshtablar bilan ishlash, masshtab yordamida masofani aniqlash ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Bunda o'quvchilarga sonli masshtabni nomli masshtabda ifodalashni tushuntirish kerak. Chunki aksariyat xaritalarda sonli masshtabdan foydalaniladi. Sonli masshtabni nomli masshtabga o'tkazishda kilometrda ifodalash uchun 5 ta nol(0), metrda ifodalash uchun 2 ta nol(0)ni o'chirib hisoblashga o'rgatish yaxshi samara beradi.

Xaritalarda har bir geografik obyekt va hodisalar o'ziga xos shartli belgi bilan tasvirlanishi aytib o'tiladi. Shartli belgilarning turlari, yozuvli, geometrik shaklli, chiziqli, rangli, nuqtali, harfli, raqamli, ko'rsatkichli, rasmlil va boshqa shartli belgilar ko'rsatilib, misollar keltiriladi. O'quvchilarda shartli belgilarni o'qish ko'nikmasi shakllantiriladi. Jumladan, yozuvli shartli belgilar bilan ishlaganda o'quvchi geografik obyektlar nomini o'qib, yozuvlarni bir-biridan farqlay olishni o'rganishi kerak. Bunda

географик obyektlar nomlari yozilgan harflar bir-biridan katta-kichikligi, yo'g'onligi, ranggi, hajmi bilan farq qiladi. Masalan, materik va okean nomlari yirik harflar bilan, o'lkalar, davlatlar, dengizlar ularga nisbatan kichikroq harflar bilan yoziladi. Geografik obyektning maydoniga mos holda yozuv kichrayib boradi. Geometrik shakllar bilan foydali qazilmalar, chiziqli shartli belgilar bilan geografik obyektlarning chegaralari, yo'llar, daryolar tasvirlanadi. Chiziqli shartli belgilar yo'g'onligi, ranglari, kesmalarga bo'linganligi va uzuq-uzuq chiziqli bo'lishi bilan bir-biridan farq qiladi. Bu o'quvchiga alohida ta'kidlab o'tilishi shart, chunki o'quvchi davlat chegarasi bilan uning ma'muriy hududlari chegarasini farqlay olishi lozim. Yo'llarni tasvirlashda ham chiziqning yo'g'onligiga, turli kesmalar bilan bo'linganligiga, rangiga qarab so'qmoq yo'l, asfalt yo'l, beton yo'l yoki temiryo'l ekanligini bilishi zarur. Chiziqli shartli belgi bilan yana har xil liniyalar – elektr liniyalari, bir xil voqea va hodisalarni tutashtiradigan izochiziqqlar ham tasvirlanadi. Bunday belgilar ranggi bilan ham farqlanadi.

Rangli shartli belgilar voqea va hodisalarni bir-biridan farqlashda: quruqlik va suv havzalarini, relyefini, tabiat zonalari, iqlim mintaqalari, davlatlar, aholi va sanoat obyektlarini tasvirlaganda ishlatiladi. Ranglar yana och va to'qligi bilan ham voqea hodisalarni o'zgarib borishini tushuntiradi. Masalan, suv havzalarida moviy rangning to'qlashib borishi suv havzasining chuqurlashib borayotganini bildiradi. Yoki aholi xaritalarida aholi zichligi jiggar rangda tasvirlanadi. Och jiggar rangdagi hududlar aholi siyrakligini bildirsa, rang to'qlashib borishi aholi zichligining ortib borishini tushuntiriladi. Shuningdik, o'quvchilar keyinchalik xaritada berilmagan ayrim ma'lumotlarni ham bilib olishga intiladilar. Xaritani o'qish asosida tegishli xulosa va yakunlar chiqara olishlari uchun o'quvchilarga beriladigan savollar nazariy bilimlarga asoslanuvchi, hodisa sabablarini aniqlovchi savollar bo'lishi kerak. Masalan: Himolay tog'larining janubda yog'in nima uchun juda ko'p-u, shimolida kam? Qoraqum bilan Qizilqumning cho'l bo'lishiga sabab nima? degan savollar. O'quvchilarni xaritadan oladigan bilimlari ma'lum bir tartib, reja asosida (masalan, joyning geografik o'rni quyidagi tartibda: joyning nomi, u joylashgan materik, uning geografik kengligi va uzunligi, dengiz va quruqlikdagi chegaralari, geografik o'rning qulay va noqulayligi) bo'lishi kerak.

МУХОКАМА

Xaritani o'qish ko'nikmalarini takomillashtirishda xarita bo'ylab "sayohat"ning ahamiyati katta. O'quvchilarni "sayohat" marshrutlari bilan tanishtirish kerak. Xaritada qilinadigan "sayohat" bilan o'quvchilar xaritani jonlantiradilar, xaritadagi ob'ektlarni o'zlari o'sha joylarda bo'lgandek hikoya qilib beradilar. Evrosiyo mavzusiga oid bir necha «sayohat» marshrutlarini ko'rib chiqaylik.

1- marshrut. Londondan Evrosiyaning janubiy qirg'oqlari bo'ylab kemada Vladivostokkacha sayohat.

2- marshrut. Toshkent – Kobul – Dehli (avtomashinada) – Kalkutta (poezdga) – Jakarta (kemada) sayohati.

3- marshrut. Toshkent kengligi bo‘ylab Evrosiyoning g‘arbiy chekkasidan sharqiy chekkasigacha samolyotda sayohat.

Bu sayohatlarda o‘quvchilar Evrosiyoning turli mazmundagi xaritalari, rasmlar, gerbariylardan foydalanadilar. Birinchi marshrutda o‘quvchilar kandy okean, dengiz, bo‘g‘oz orqali, qaysi yarimorol va orollar yonidan o‘tganliklari haqida dengizlarning muzlash yoki muzlamaslik sabablari haqida so‘zlab beradilar. Ikkinchi va uchinchi marshrutlarda yo‘lda uchragan har bir joyning er yuzasi, dengizlar, iqlimning o‘ziga xos xususiyati, daryo va ularning xususiyati, o‘simlig va hayvonot olami, aholisi haqida, shuningdek sayohat uchun qulay vaqt va yo‘lda uchraydigan qiyinchiliklar haqida gapirib beradilar. “Sayohat” vaqtida har bir joyning tabiiy sharoitini o‘z o‘lkasining tabiiy sharoiti bilan taqqoslab boradilar. Bir marshrutga 2-3 o‘quvchi (marshrutni bir necha qismga bo‘lib) javob berishi mumkin.

Xarita bo‘ylab qilingan sayohat o‘rganilgan materialni mustahkamlash va takrorlash maqsadida tashkil etilishi mumkin.

XULOSA

Geografiya sohasida olib boriladigan har qanday tadqiqotlar ham xaritalar bilan bog‘liq ravishda bajariladi. Xarita – geografiya darslarida bilim olishning asosiy manbaidir. SHunday ekan har bir o‘quvchi xaritani o‘qiy olishi lozim. Agar o‘quvchi xaritaga qarab o‘rganilmagan dengiz yoki daryo haqida gapira olsa, tog‘larning balandligi va yo‘nalishini aniqlay olsa, ma‘lum bir joyning er yuzasini yoki iqlimini ta‘riflay olsa, bu o‘quvchi xaritani biladi, deyish mumkin.

Xaritani o‘qishdan avval xaritani tushunish kerak. Xaritani tushunish uchun esa xaritaning shartli belgilarni bilish zarur. Ammo o‘quvchiga xarita shartli belgilar o‘rgatilsayu, xaritani o‘qishga oid mashqlar o‘tkazilmasa, u samarali natija bermaydi. Xaritalarni odatda suhbat yo‘li bilan taqqoslanadi, masalan, o‘qituvchi o‘quvchilarga savol beradi, o‘quvchilar savollarga xaritalar asosida javob berish bilan faktik ma‘lumotlarni aniqlaydilar va bu xaritalarni bir-biriga solishtirib tegishli xulosalar chiqaradilar. Xullas, geografik xaritalarni o‘rganish davomida o‘quvchilarning geografik dunyoqarashi, voqea, hodisa va jarayonlarni anglab yetishi, tushuntirishi va xulosa chiqarishi, hayotda qo‘llay olishi, turli mazmundagi xaitalarni o‘qib, ulardan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalari shakllanib boradi.

REFERENCES

1. Tojjeva Zulxumor Nazarovna, Dusmanov Farhod Azamqulovich, Muhamedova Nazokat Jurayevna, & Haydarova Surayyo Abdusalomovna (2016). Mustaqillikdan keyingi yillarda O'zbekiston Respublikasi aholisining o'limi va umr ko'rish davomiyligi. Evropa ilmiy sharhi, (3-4), 24-27.

2. Shernayev Akbar (2020/1/30) Abstracts of V International Scientific and Practical Conference Osaka, Japan 29-31 January 2020,189-193.
3. Иброимов, Ш. И. Ў., & Болтаев, М. Ж. (2020). Ўзбекистон тоғ-водийларининг экотуристлик имкониятлари ва улардан фойдаланиш. Academic Research in Educational Sciences, (1).
4. Rajabov Furkat Turakulovich, Sattarov Abdisamat Umirkulovich (2020) FARMS OF UZBEKISTAN: DEVELOPMENT, SPECIALIZATION, GEOGRAPHY. Journal of Critical Reviews, 7 (6), 1189-1196.
5. Oybek Uralovich Abdimurotov (2020). TABIIY GEOGRAFIYA DARSLARINI MUSTAQIL O'RGANISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI. Academic research in educational sciences, (3), 1306-1312.
6. Ibroimov, S., & Madaminova, M. (2020). Maktablarda geografiya fanini o'qitish samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash. Academic research in educational sciences, (1).
7. Radjabov, F. (2020). Describe the Individual Food Industry Contents and their Role in the Delivery of Agricultural Products. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 19(1), 292-294.
8. Komilova, N. K., Haydarova, Ş. A., Xalmirzaev, A. A., Kurbanov, S. B., & Rajabov, F. T. (2019). Territorial Structure of Agriculture Development in Uzbekistan in Terms of Economical Geography. Journal of Advanced Research in Law and Economics, 10(8 (46)), 2364-2372.
9. Шерзод Иброим Ўғли Иброимов, Мансур Фарманович Бўрибеков, & Мақсуда Анвар Қизи Сатторова (2020). ЁШ АВЛОДГА ЭКОЛОГИК ТУРИЗМНИНГ МАЗМУН-МОЎЖИЯТИНИ ЕТКАЗИШ. Academic research in educational sciences, (3), 275-279.
10. Turakulovich RF (2020). Dynamics and Regional Features of Agricultural Production. In the Republic of Uzbekistan. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24 (2), 1264-1269.
11. Фуркат Ражабов, Лобар Джўраева, & Асрор Махмадалиев (2020). ЎЗБЕКИСТОН ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИ: РИВОЖЛАНИШИ, ИХТИСОСЛАШУВИ, ГЕОГРАФИЯСИ. Academic research in educational sciences, (3), 674-686.
12. Шерзод Иброимов, Маҳмуд Болтаев, & Мақсуда Сатторова (2020). МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИ ОНГИДА РЕКРЕАЦИЯ ТУШУНЧАСИНИ

ШАКЛЛАНТИРИШ. Academic research in educational sciences, (3), 146-151.

13. Фуркат Туракулович Ражабов, & Азиза Абдуллаевана Олимова (2020).

ТАЪЛИМ МУАММОЛАРИ ЕЧИМИДА ИННОВАЦИОН КЛАСТЕРНИНГ АҲАМИЯТИ (ГЕОГРАФИЯ ТАЪЛИМИ МИСОЛИДА). Academic research in educational sciences, (3), 697-702.

14. Sharipov Shavkat Mukhamajanovich, Shomurodova Shahnoza Gayratovna,

Gudalov Mirkomil Ravshanovich (2020) THE USE OF THE MOUNTAIN KARS IN

THE TOURISM SPHERE IN CORT AND RECREATION ZONE OF CHIMGAN-

CHARVAK. Journal of Critical Reviews, 7 (3), 475-481.

15. Шомуродова Шахноза Гайратовна Природные озера Тянь-Шаня в зоне отдыха Чимган-Чарвак // Европейское научное обозрение. 2018. №9-10-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-natural-lakes-at-the-tianshan-mountains-coveredin-chimgan-charvak-recreation-zone> (дата обращения: 15.12.2020).

EDUCATION - AN ALTERNATIVE TO OPPOSITION

Orazimbetova Oysulov Ozod qizi

3 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Janbulsinova Baxaray Jambul qizi

3 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Jiemuratova Sharigul Qutlimurat qizi

3 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Artiqbaev Berdibay Quwanishbay uli

3 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Abstract: In this article the prevention of illegal actions, such as fraud and corruption, is considered. This is achieved by correctly organized educational process at all stages.

Keywords: educational process; education; moral; illegal actions

Introduction. At present, the reality of the concept of "morality" is so distorted that it is possible to clarify only in encyclopedias and on the Internet. I will try to explain using examples that are generally understandable for all, which also affected me:

- in many houses, especially multi-storey ones (16 - 26 floors), in order to use hot water, it needs to be drained up to half an hour, and in 30 minutes up to 180 liters of water flows out of the tap. And if several times a day, yes every day, then in a month several tons of supposedly hot water flows away without any benefit, which in utility bills is estimated at almost 2 times more expensive than cold water;

- in grocery stores and in banks on documents - without a magnifying glass, there is no other way to read all the initial data;

- textbooks, in particular pedagogical, are published, of course, according to all ministerial rules, but with a large number of biased inaccuracies and errors, and this is the basis of all pedagogy;

- physicians, as a rule, write prescriptions for very expensive medicines, and they are generous in dosage;

- and "kickbacks" when receiving various kinds of contracts,

- and much more.

The primordially Russian question naturally arises: "So what to do?"

Relevance. Failure to comply with the norms of morality and ethics en masse, even in several areas of public relations, immediately causes a "chain" reaction among other users, especially if these are young people, whose targeted education should be done according to all the canons of pedagogy.

Rationale, purpose and objectives - methods. We ourselves, as parents, our children and grandchildren, with very rare exceptions, to put it mildly, are not enthusiastic about the existing education system. There are several reasons:

- in the nursery and in the kindergarten, the personality of the educator plays a huge role: there are creatively active ones that give children many different skills, and there are mainly babysitting. At present, the latter is increasingly being implemented and the trend of paid education, especially special skills and knowledge, while naturally the usual moments of upbringing that are necessary in life are fading into the background;

- in elementary grades, without parents, a child cannot do almost anything at home, mostly parents do everything themselves, and modern children have fun with the phone. This, of course, has its advantages, but the opportunities for the younger age to actively assimilate knowledge and skills are lost;

- in middle and high school, subject students try to saturate the teaching with all possible knowledge that is available. I do not exclude that the level will be brought up to secondary specialized and higher education.

One way or another, it turns out that there is no place and time for serious moral education. Moreover, in many cases, the personal characteristics of educators and teachers seriously distort the concepts of morality in the minds of the pupils (by their rudeness, or by demanding gifts, or by offering to sex with classmates, or the like) - the lack of appropriate moral education is obviously reflected.

An example of the correct upbringing of morality: in the metro, by repeating the phrase "Give up your seats ..." more than once, we achieved our goal - young people who always strive to quickly sit down, resignedly give way to those who are supposed to be in the ad, but the guy will never give up his place to the girl elderly woman - not announced. I live in a small town, where there is no metro, that you just do not hear in response to requests to give way, such as: "Why don't you go, stay at home?" in a city with a population of almost one hundred thousand, the necessary upbringing in the education system is not really felt, the metro is clearly more successful. Having studied various educational systems and the content of pedagogical programs and school textbooks, we can conclude: the more knowledge in school is given to everyone, without exception, the better. Why such confidence is completely incomprehensible, when asking former schoolchildren, you understand that little knowledge lingers in

their brains: they are poorly guided in the geography of their native country, very weak opportunities to apply geometry, poor literacy, not to mention the ability to write a simple story or letter, etc. ... Those. in practice, the task of all-round education required by the Federal State Educational Standard has been reduced for many to an empty knowledge of the names of the subjects being studied. Thus, for a significant change in the education system, in particular, for a serious improvement of such an obligatory function of pedagogy as upbringing, it is necessary:

- to change the attitude of educators and teachers to the volumes of studied subject knowledge and the subjects themselves, towards their optimal and selective (according to the students' abilities) reduction;

- to introduce into the education system on a permanent basis, it is possible that in "social studies" such generally valid knowledge as tolerance, morality, ethics, religion, philosophy, etc. This knowledge should be taught to children starting from 10-11 years old, when children have more or less got stronger for understanding life in society, and tolerance, including morality, from 1.5-2.5 years old. But in the beginning - only basic, fairly simple knowledge. You can complete this training by the age of 14-15. At the same time, details are not needed at all, but only general concepts and a systematic approach to such training.

And since it will be a long-term study, i.e. frequent repetition in various verbal forms of the truths necessary for cognition, then the "metro effect" on the education of morality will be ensured.

In one or two generations, or maybe earlier, moral truths will be unshakable in the consciousness of the majority. And you can be sure that fraud and corruption will be minimized.

Currently, an army of investigators and judges is needed to solve these crimes, especially minor ones, and moral education is a direct, but poorly fulfilled, responsibility of the education system.

Prison, as you know, does not correct (with rare exceptions), but cripples, but this is still poorly understood.

Novelty. Everything is quite trivial: in pedagogy, a lot has been known for a long time. But here's the problem: they are poorly or almost never implemented, future educators and teachers are not trained well enough, the educational process is overloaded with various kinds of detailed information that requires memorization, respectively, we get the younger generation that knows a little more, but we cannot say that it is more morally educated.

It follows from this text that all pedagogical terminology is not entirely specific, and it is not possible to clearly define scientific novelty as it is done in natural sciences.

The novelty of this article is that it proposes the creation of an integrated education system, in which, in addition to teaching various subjects and skills, there is a

mandatory target "strong" moral education, which is actually a preventive education to counteract possible violations of the law and not only. In addition, the reality of such an education system in modern conditions is substantiated not because its individual elements are not known, but because it does not exist on a massive scale.

Conclusion: It is proposed that the Ministry of Education recognize for all school graduates the need to radically improve education and ensure good breeding, by selectively reducing the subject load, mass "strong" and systematic teaching of morality in the education system.

Note. The concept of "strong" learning is similar to the concept of "strong intellect", and means learning with full assimilation of the material and memorizing it for many years after completion of training.

References

1. Olevsky V.A. Alternative school pedagogy of the 21st century. Urgent implementation. Pedagogical newspaper. 2019 <http://pedgazeta.ru/57412>
2. Olevsky V.A. The ideality of the training system (quite a possible option). Pedagogical newspaper. 2019 <http://pedgazeta.ru/57189>
3. Olevsky V.A. The benefits and negativity of the school "Social Studies". Pedagogical newspaper. 2019 <http://pedgazeta.ru/56627>
4. Olevsky V.A. Educational psychology, 7 (seven) problems. Pedagogical newspaper. 2019 <http://pedgazeta.ru/56414>
5. Olevsky V.A. The more knowledge the better. What for? Pedagogical almanac. 2020 <https://www.pedalmanac.ru/74600>

О'YIN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR SHAXSINING SHAKLLANISHIDAGI O'RNI

*Kenesbaev Ilham Qilishbay og'li
Atanazarova Ayjamal Shnibay qizi
Ajiniyaz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya t'lim yo'nalishi 4-guruh talabalari*

Annotatsiya: Bu maqolada o'yinlarning maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsining shakllanishidagi orni haqida keng turda yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Krizis, "Ideal Men", "Odob -axloqli Men" va "Haqiqiy Men", "mos emaslik affekti", predmetli o'ylarinlar, Syujetli-rolli o'yinlar.

Ontogenezda 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davr bog'cha yoshi davri yoki maktabgacha yosh davri bo'lib hisoblanadi. Bilamizki, bolaning yoshi ulg'ayib mustaqil harakat qilish imkoniyati ortgani sari, uning atirofdagi narsa va hodisalarga qarata dunyoqarashi ham kengayib boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi xizmat turi bu -o'yin. Bu yoshtagi bolalarning o'yinlarini uch turga bo'lish mumkin.

1. Predmetli o'yinlar (15-20 daqiqa davomida o'ynaladi)
2. Syujetli-rolli o'yinlar (30-60 daqiqa davomida o'ynaladi)
3. Qoidali o'yinlar (1 soatdan 2 kungacha davom etishi mumkin)

Bag'cha yoshidagi bolalarning o'yin xizmati masalasi asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga qaratib kelmoqda. Bog'cha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin xizmati orqali rivojlanib borayotgan hayotimizning barcha tomonlaridan o'z ko'rinishin topadi.

Bola atiroftagi narsalar, voqea va hodisalarni bilish jarayonlari orqali ular bilan to'g'ridan-to'g'ri amaliy munosabatda bo'lishga intiladi. Shu o'rinda bu narsani ham aytib o'tish joyizki, bola bilishga intilyotgan atrofda o'zi uchun tanish narsalarni bilibgina qo'ymay, balki kattalar uchun xos bo'lgan, o'zining kuchi ham yetmaydigan, no'tanish narsalar bilan ham amaliy munosabatta bo'lishga intiladi. Masalan: bola avtomashinani yoki tramvayni o'zi haydashni, haqiqiy otga minib yurgisi, uchuvchi bo'lib, samolyotda uchgisi va haqiqiy militsioner bo'lgisi keladi.

Lekin, bola o'zidagi bunday zarurliklarning bittasini ham haqiqiy yo'l bilan qondira olmaydi. Shu o'rinda savol tug'iladi. Bolalarning yosh davrlariga qarab ortib borayotgan turli zarurliklari bilan ularning cheklangan imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshilik qanday yechiladi? Bu qarama-qarshilikni faqatgina bir xizmat turi orqali yani, bolani o'yin xizmati yordamidagina yechish mumkin:

Birinchiidan, bolalarning o'yin xizmati qandaydir moddiy mashqlar ishlab shiqarishga qaratilgan xizmat turi emas. Shuning uchun bolalarni o'yinga boshlovchi sababning (motiv) kelib chiqishi natija bilan emas, balki shu o'yin jarayonidagi turli harakatlarning mazmun mohiyati bilan bog'liq.

Ikkinchiidan, bolalar o'yin jarayonida o'z qo'lidagi narsalarni, o'zlarini qiziqtirgan, lekin kattalarga xos bo'lgan narsalarga aylantirib, xoxlaganicha erkin xizmatda bo'ladi. Bolalarning o'yin xizmatlari ularning fizik va psixologik jihatdan ham shaxs sifatida shakllanishida katta ahamiyatga ega.

O'yin bolalar hayotida juda kop o'milli xizmat turi bo'lib, unda kattalarga xos bo'lgan mehnat, turli narsalar haqida o'ylash, hayol surish, dam olish va mehribonlik jarayonlarining barchasi o'yin xizmatida aniq bo'ladi. Shuni ham aytib o'tish kerak, o'yin faqatgina tashqi olamdagi narsa voqea va hodisalarni bilish vositasigina bo'lib qolmay balki qudiratli tarbiya qurolihamdir. Ijodiy va syujetli o'yinlarda bolaning barcha psixik jarayonlari bilan birgalikda ularning individual hususiyatlari shakllanadi.

Demak maktabgacha ta'lim-tarbiya ishlarida bolalarning shaxs sifatida shakllanishi ko'p jihatdan ularning o'yin xizmatini maqsadga muvofiq tarzda tashkillashtirish katta ahamiyatga ega. Shunday qilib o'yin bolalarning hayolidan yaratilgan narsa emas, aksincha bolalar hayolining yaratmasi, o'yin davomida paydo bo'lib rivojlanuvchi psixik jarayon. Shuni ham aytib o'tish joyizki, fan, texnika rivojlanib borayotgan bu davrda hayratlantiruvchi narsalar bolalarga bir ertakdek bo'lib ko'rinadi. Natijada ular o'zlarining turli o'yin jarayonlarida ularga taqlid qilib (ya'ni analogik tarzda) har turli hayoliy narsalarni o'ylab topishi shuni anglatadi, ular o'zlarining har xil o'yin xizmatlarida faqat atirofda mavjud narsalardigina emas, balki shu payttagi zarurliklarini ham ifodalaydi.

Bolalarning o'yin xizmatida turli hayoliy va afsonaviy obrazlarni yaratishi odamning (shular qatorida bolalarning ham) tashqi muhitdagi narsa va hodisalarni ifodalovchi passiv narsa emas, balki aktiv, ijodiy, yaratuvchanlik jarayonlari ekanligidan xabar beradi

Bolalar o'yin xizmatining yana bir xususiyati bu o'yin jarayonida bolaning bajaruvchi harakatlari umumiy xarakterga ega bo'lishidir. Buni shunday tushinishimiz kerakki, bola o'zining har xil o'yinlarida faqatgina o'ziga tanish bo'lgan yolg'iz bir haydovchining, shifokorning, militsioner, tarbiyachining, uchuvchining harakatlarinigina emas, balki umumiy yuqoridagi kasblarning harakatlarini ifodalaydi.

Bu yoshdagi bolalar o'z vaqtining ko'p bo'lagini o'yin bilan o'tkazadi, ayniqsa 3 yoshdan 6-7 yoshgacha o'yinlar ahamiyatli rivojlanish yo'li bo'lib xizmat qiladi.

Predmetli boshqarish va qoidali, shuningdek syujetli-rolli o'yinlar juda katta ahamiyatga ega. Bu yosh davrida barcha o'yin turlarini ko'rish mumkin.

Bu yosh davri davomida bolalarning quyidagi asosiy xizmat turlari ketma-ketlikda rivojlanib boradi: predmetli o'yin, guruhiy syujetli-rolli o'yinlar, individual

va guruhiy ijod, o'yin-musobaqa, o'yin-suhbat va shuningdek o'z-aro munosabat, uy mehnati bu yosh davrida bolaning shaxs sifatida har taraflama yetilishida katta o'rin egallaydi

Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar asosan predmetli, har xil o'yinchoqlar bilan o'zlari yolg'iz o'ynaydi. O'zlarining predmetli va konstruktorli o'yinlarida esda saqlash, hayol va o'ylash diqqat kabi bilish jarayonlari, shuningdek o'z harakat qobiliyatlarini rivojlantirib boradi.

Albatta, turmush tajribalari va xizmatlari doirasi cheklangan kichik yoshdagi bolalar(ayrim kichik guruh bolalari ham) o'zlarining o'yinlarida konkret odamlarni va ularning harakatlarini ifodalaydi.

Orta va katta yoshdagi bolalarning o'yinlarida bo'lsa bunday obrazlar umumiy xarakterge ega bo'la boshlaydi. Asta sekin orta maktabgacha davrga borib o'yin guruhiy xarakterga ega bo'la boshlaydi va unga ko'proq bolalar qo'shila boshlaydi. Bolalarning individual xususiyatlarini, ularning guruhiy o'yinlar davomida nazorat qilish qulay. O'z o'yinlarida bolalar kattalarning predmetlariga munosabatlarinigina emas, balki ko'proq ularning o'z-aro munosabatlarini ifodalaydi va ularga taqlid qiladi.

Shuningdek, guruhiy o'yinlarda bolalar bir guruh odamlarning murakkab hayotiy xizmatlarini ifodalaydi. Masalan "Poezd" o'yinini olaylik. Bunda mashinist, paravozga ko'mir yoquvchi, provodnik, kontrolyor, kassir, stanciya xizmatkorlari va yo'lovchilar bo'ladi. Bolalarning mana shu kabi guruhiy o'yinlari artistlarning xizmatiga o'xshaydi. Sababi guruhiy o'yindagi har bir bola o'z rolini yaxshi bajarishga talpinishi bilan birga, o'yinning umumiy mazmunidan ham chetga chiqib ketmaslikka urinadi. Bu bo'lsa har bir boladan o'zining barcha qobiliyatini ishga solishini talab qiladi.

Belgili rollarga bo'lingan guruh o'yini, bolalardan qoidalarga bo'ysinishga va ayrim vazifalarni talab darajasida orinlashni talab qiladi. Shuning uchun bolalarning bunday guruhiy o'yinlari psixologik jihattan katta ahamiyatga ega. Sababi bunday o'yinlar bolalarda qattiyatlilik, yaxshi xulq- atvor va o'yin qoidalariga, tartib-intizomga bo'ysingan va shu kabi ijobiy fazilatlarni tarbiyalaydi va rivojlantiradi.

Eng asosiysi bu o'yinlarda kattalarning predmetli dunyoga bo'lgan xulq-atvori takrorlanmaydi, odamlar orasidagi munosabatlarga, shulardan-rollarga imitatsiya(taqlid qilish) qilinadi. Bolalar shu munosabatlarda asosida quriladigan rollarni va qoidalarni ajiratadi, o'yinda unga amal qilishga harakat qiladi. Bolalarning syujetli-rolli o'yinlari turli mavzularda bo'lib, bolalar ular bilan hayotiy tajribalar bilan tanishadi.

Bolalar tarafidan o'yinlar qayta bajaruvchi rollar- oilaviy, (ona, ota, kampir, ota va opa, bola va qiz) yoki tarbiyaviy (bog'chadagi tarbiyachi) yoki ertak qahromonlari (bo'ri, ayiq, tulki, quyon, echki)yoki kasbiy (shifokor, komandir, uchuvchi). Rollarni ijro etuvchilar kattalar yoki bolalar yoki ularning o'rnini bosuvchi o'yinchoqlar, qo'g'irchoqlar bo'lishi mumkin.

Shu yosh davrlarida rivojlanish zarur bo'lgan ikki xizmat turining boshlanishi bilan bog'liq: mehnat va o'qish. Bu yoshdagi bolalarning o'yin, mehnat va o'qishni o'zlashtirishni ketma-ket bosqichini aniqlash mumkin, bunda *maktabgacha yosh davri* (3-4 yosh), *o'rta maktabgacha yosh davri* (4-5 yosh) va *katta maktabgacha yosh davri* (5-6 yosh).

Mana shu yosh davrlar psixologiyasida bolalarning psixologiyasi va xulq-atvoridagi, shaxs sifatidagi tez va sifatli o'zgarishlarni aniqlash uchun o'tkaziladi. Kichik maktabgacha yoshdagilar hali, qoidaga muvofiq, yolg'iz o'ynaydi. O'zlarining predmetli va konstruktorli o'yinlarida esda saqlash, o'ylash, ong va harakat qobiliyatlarini rivojlantirib boradi. Shu yoshdagi bolalar syujetli-rolli o'yinlarda odatda kundalik hayotda ko'rinadigan kattalarning harakatlarini qayta yuzaga chiqaradi..

Orta va katta maktabgacha yosh davrida syujetli-rolli o'yinlar rivojlanadi, lekin kichik maktabgacha yosh davridagi o'yinlarga kiruvchi mavzular, rollar, o'yin harakatlarining qoidalari bilan farqlanadi. Tabiiy xarakterdagi ko'pgina predmetlar shartlilariga almashtiriladi va aniq o'yin boshlanadi.

Shuning bilan birga maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun o'yinlar ularni har taraflama rivojlantiruvchi asosiy qurol bo'lib hisoblanadi. Sababi bolalar juda qiziquvchan, diqqat e'tiborini bir narsaga uzoq vaqt jamlab tura olmaydigan xarakterga ega bo'ladi. Shuning uchun bolalarni o'yinlar yordamida tarbiyalab, ularni bilimli qilishga, odob-axloqqa, yoshi kattalarni hurmat qilishga shuningdek kichkinaligidan qandayda bir kasbga yo'naltirishga ham bo'ladi.

Barchamizga ayonki bolalar tarbiyasida o'yinlar katta rol o'ynaydi. Haqiqattan ham bolalar o'yinlar natijasida atirofni taniy boshlaydi, his-tuyg'ulari payda bo'ladi, o'z-aro munosabatga kirishib, jamiyatga moslasha boshlaydi. Shuningdek o'yin xizmati davomida bolalar o'z harakatlarini kattalar harakati bilan taqqoslaydi, kattalardan o'rnak oladi. Shu sababli kattalar bolalarning harakati, xulq-atvorining rivojlanishida objekt va subiekt hisoblanadi

Bolalar o'yinlari asosan 2 turga: ijodiy va qoidali o'yinlar bo'lib bo'linadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ongi va oylash doirasining kengayishida bu o'yinlarning o'rni alohida.

Ijodiy o'yinlarga bolalarning o'zlari o'ylab- topgan har xil o'yin turlari kiradi. Bu o'yinlar bolalarning o'ylash doirasini, ijodiy qobiliyatini rivojlanishida va o'z dunyosini yoritishga imkoniyat beradi. Qoidali o'yinlar bo'lsa kattalar tarafidan yaratiladi va bolalar hayotiga olib kiriladi. Bu o'yinlarga harakatli, estafetalik, milliy va sport o'yinlari kiradi.

A.P.Usmanovning tadqiqotlariga ko'ra, rolli o'yin ishtirokchilarining soni, yoshi o'sgani sari o'yin vaqti ham ortib boradi.

a) uch yoshli bolalar 2-3 dan guruhga birlashib, 3-5 daqiqa birga o'ynay oladi.

b) 4-5 yoshlilar guruhi 2-3 dan ishtirokchilardan iborat bo'lib, ularning sheriklekdagi xizmati 40-50 daqiqa davom etadi, o'yin davomida ishtirokchilar soni ham ortib boradi.

v) 6-7 yoshli bolalarda rolli o'yinni guruh bo'lib birga o'ynash fikri paydo bo'ladi, natijada dastlab rollar bo'lishtiriladi, o'yinning qoida va shartlari tushintiriladi (o'yin davomida bolalar bir-birining harakatlarini diqqat bilan nazorat qilib boradi).

Plexanovning fikricha "O'yinlar turli avlodlarni birlashtiruvchi va madaniy qadriyatlarni avlodtan-avlodga o'tkazuvchi zanjir bo'lib xizmat qiladi" deb aytib o'tgan edi. Darhaqiqat o'yinlarni bolalar o'z tengdoshlari bilan bo'lgan o'z-aro munosabatlarni shakllantiribgina qo'ymay shuning bilan birga ota-onalari bilan birgalikda o'yinlar o'ynasa ular o'rtasida ham bir-biriga bo'lgan mehr-muhabbati ortib boradi.

Farzand ota-onasiga o'zidagi qiziqishlarini bildiradi. Bolalarning har taraflama chaqqon, o'z-aro munosabatga kirishuvchan bo'lib yetilishishida bizning o'yinlarimiz "Oq terakmi ko'k terak", "Asiq" kabilar katta ta'sir ko'rsatadi, sababi bu o'yinlarni ota-bobolarimiz ham sevib o'ynagan. Bu o'yinlarni o'ynash orqali bolalarda chaqqonlik, esda saqlash, mimika, gapirish, mehnatga qiziquvchanlik, jamoa bo'lib birga ishlashish kabi ko'nlikmalar rivojlanadi.

Katta bog'cha yoshidagi syujetli-rolli o'yinlar bolsa o'z mazmunining boyligi har xillogi bilan farqlanadi. Bu o'yinlar jarayonida bolalarda sardorlik qobiliyati yuzaga kela boshlaydi, ularda tashkillashtiruvchilik konlioma va mahoratlari rivojlana boshlaydi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun musobaqalar katta ahamiyatga ega bo'lib, mana shu o'yinlarda g'olib bo'lishga harakat qilib oldiga talpinadi.

Katta bog'cha yoshidagi bolalarda konstruktorlik o'yinlari asta-sekinlik bilan mehnat xizmatiga aylanib boradi, o'yinda bola oddiy mehnat konlikma va mahoratlarini egallay boshlaydi, predmetlarning xususiyatlarini anglay boshlaydi.

3-7 yoshli bolalarning psixik rivojlanishida ijodiy xizmat turi bo'lgan musiqaning ham ahamiyati juda katta.

Oyin xizmati bolalarni insoniyatning jamiyat tajribasin egallashning aktiv formasi bo'lgan ta'lim xizmatiga tayyorlaydi. Inson darhol jamiyat tajribalsini o'zlashtirishga kirisha olmaydi. Jamiyat tajribasini aktiv egallash uchun inson dastlab yetarli darajada gapirish qobiliyatini egallagan bo'lishi, belgili ko'nlikma va tushunchalarga ega bo'lishi kerak. Bularga bola odatda o'yin xizmati orqali erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z.Nishanova, G.Alimova "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi" T.: 2006
2. Z.T.Nishanova ham basqalar "Rivojlanish psixologiyasi pedagogic psixologiya" T.: 2018
3. Davletshin M.G. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T. 2000

TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ ASARINING KOMIL INSON TARBIYASIDAGI O'RNI

Nizamova Malika Ravshan qizi

*Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va
inklyuziv ta'lim fakulteti 3-kurs talabasi*

E-mail: malikanizamova47@gmail.com

Annotatsiya: Asardagi tarbiyaviy, axloqiy qarashlar.

Kalit so'zlar: Milliy ozodlik, milliy uyg'onish, tarbiya, axloq

TURKI GULISTAN OR THE ROLE OF HIS WORKS IN THE EDUCATION OF A PERFECT PERSON

Annotation: Educational moral views in the work

Keywords: National liberation, national awakening, education, ethics.

Har bir inson o'z erki bilan inson bo'lganidek, har bir davlat ham o'zining mustaqilligi, ozodligi bilan to'laqonli davlatdir. Jadid bobolarimiz bunday davlatni sog'inib, yashab o'tdilar. Shuning uchun ham ular ijodida istiboddan qonga to'lgan dil navolarini va milliy ozodlikni sog'ingan qalb sadolarini eshitish mumkin. Zero, deb nomlangan adabiyotning bosh g'oyasi ham shu edi. Bu adabiyotning yirik siymolaridan biri Abdulla Avloniydir. Ma'lumki, inson barkamolligi uning tashqi ko'rinishiga qarab emas, balki uning ma'naviy dunyosiga qarab belgilanadi. Jamiyatning ravnaqi va kelajagi ana shu jamiyatda yashovchilarning ma'naviy kamolotiga bog'liq. Zero, ma'naviy qashshoq insonlar bilan kelajagi porloq jamiyat qurib bo'lmasligi hayot haqiqatidir. Barkamol insonni tarbiyalash vazifasi esa muayyan darajada maktab zimmasiga yuklatilgan. Demak, ertangi kun egalari bo'lmish farzandlarimiz kamoloti ana shu ilm maskani bilan bog'liq. Bas, shunday ekan, butun e'tiborimizni maktabda olib borilayotgan ta'lim-tarbiya ishiga qaratmog'imiz lozim. Bu esa, asosan, tarbiyachi-murabbiyga, u olib borayotgan tarbiyaviy ish samaradorligiga bog'liq. Odamlar o'rtasida mehr-oqibat, haqiqiy insoniy munosabatlarni qaror toptirishda sinf tarbiyaviy soatlari xush-axloqlik tarbiyasi saboqlari – katta ahamiyatga ega. Zero, yaxshi tarbiya insonning bebaho boyligidir. Tarbiya vositasida yosh avlodni yetuk insonlar qilib yetishtirish oldimizda turgan eng dolzarb mavzulardan biridir.

1913-yilda quyida keltirilgan xususiyatlarni o'zida jamlagan A. Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asari bosilib chiqdi. Ushbu asarida Abdulla Avloniy tarbiyada bolalarning fikrini rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor bilan qaratadi. 1913-yilda quyida keltirilgan xususiyatlarni o'zida jamlagan A. Avloniyning

“Turkiy guliston yoxud axloq” asari bosilib chiqdi. Ushbu asarida Abdulla Avloniy tarbiyada bolalarning fikrini rivojlantirish masalasiga alohida e’tibor bilan qaratadi. Negaki, fikrlash iqtidorini egallash oliyjanob g’oyalar tomon intilish demakdir. Shunday ekan, aqlli odamning axloqsiz bo’lishi qiyin. Avloniy ana shu ikki tushunchalarni yaqin va birlikda ko’radi.

Nihoyat, gap xulqqa kelib taqaladi. Avloniy ularni ikkiga – yaxshi va yomon xulqqa ajratadi.

Muallifning fikricha, aql bilan ish tutish – fatonat, sa’y-g’ayrat, shijoat, ilm egallash, pokizalik, nazokat, sabr-toqat, intizom, vijdonli bo’lish, vatanni sevish, haq talablik, hamma narsaga ibrat ko’zi bilan qarash, hayo, iffat, til odobi, idrok va zukko, munislik va xayrixohlik, sadoqat, adolat, muhabbat, afv kabilarni yaxshi xulq sirasiga kiritadi va mukammal inson uchun zarur bo’lgan fazilatlar deb hisoblaydi. Adib bularning har biriga alohida-alohida to’xtalib o’tadi. O’z mulohazalarini dalillash uchun Aristotel, Platon, Gippokrat, Sa’diy, Mirzo Bedil singari mashhur mutafakkirlarning fikrlarini keltiradi. Adib har bir axloqiy kategoriyaga o’z munosabatini bildirganda, albatta, o’sha fikrini ifodalovchi bayt yoki biror maqol-hikmat ilova qiladi.

“Bir tog’ning o’rnidan ko’chib ketganini eshitsangiz, ishoningiz, ammo bir odamning xulqi boshqa bo’ldi deb eshitsangiz ishonmangiz”, - demishlar.

Xulqi yomon yuz, ko’zlidin na sud
Yuz, ko’zli xulqni qilmas kashud
Xulq mariziga davo istasang,
Marg davosin berilur qistasang.
Xulqi yomonning keturar ko’p zarar
Xulqing o’zi boshingga kaltak urar.
Xulqi fano bo’lsa degil alhazar,
Xor-u zalilikda qolur darbador.

Axloq ulamosi insonlarning xulqlarini ikkiga bo’lmishlar Agar nafs tarbiyat topib, yaxshi ishlarni qilurga odat qilsa, yaxshilikg’a tavsif bo’lub “yomon xulq” deb atalur. Avloniy shu bilan birga, so’zning inson qadr-qimmatini belgilashdagi rolga umuminsoniy qarashlardan kelib chiqib baho beradi. So’zning ma’nosiga alohida diqqat qildi. Til va so’z odobiga oid umuminsoniy fikrlarni davom ettirdi. “So’z insonning daraja va kamoloni, ilm va fazlini o’lchab ko’rsatadurg’on tarozisidir. Aql sohiblari kishining dilidagi fikr va niyatini, ilm va quvvatini, qadr va qimmatini so’zlagan so’zidan bilurlar...”

“Agar so’z aql va hikmatga muvofiq bo’lib, o’ziga yoki eshituvchiga bir foyda chiqaradurg’on bo’lmasa, asalarilar orasidan go’ng’illab yurgan qovog’arilar kabi quruq g’o’ng’illamoq faqat bosh og’rig’idan boshqa narsa emasdir. Boshimizga keladirg’on qattiq kulfatlarning ko’pi yumshoq tilimizdan keladur. Shuning uchun

“Ko‘p o‘yla, oz so‘zla” – demishlar”. Insonni bezaydigan sifatlar ko‘p. Chinakam inson yalqovlik va dangasalikni o‘ziga nomus deb biladi. Yoshligidan ilm, ma‘rifatga, hunar va san‘atga mehr qo‘yadi. Mehnatning aybi yo‘q. Qora ishchi bilan olimning zahmati ko‘rinishidagina tafovutli. Ammo ularning har ikkisi ham mehnat qiladi. Mehnat bilan kun kechirish esa buyuk saodat. Aksincha “... bu ko‘murchilik, bu temirchilik – manga munosib ish emas, deb dangasalik qilub, ishsiz yursa, zo‘r ayb, g‘ayratsizlikdur...”

Shuningdek, inson moddiy ne‘matlarni yaratishdan tashqari, ularning qadriga ham yeta bilmog‘i kerakligi haqida to‘xtaladi.. Bular o‘zaro juda yaqin, biri ikkinchisidan kelib chiqadurg‘on tushunchalardir. Kimki bir parcha nonni mehnat bilan topsa, uning qadriga ham yetadi. Bu haqda adib quyidagi fikrni bayon etgan edi: “Iqtisod deb pul va mol kabi ne‘matlarning qadrini bilmakni aytilur. Mol qadrini biluvchi kishilar o‘rinsiz yerga bir tiyin sarf qilmas, o‘rni kelganda so‘mni ayamas. Saxovatning ziddi baxillik o‘ldig‘i kabi iqtisodning ziddi isrofdur...”

Avloniyning “Hayo dilni ravshan qiladig‘on bir nurdirki, inson har vaqt shul ma‘naviy nurning ziyosiga muhtojdir” degan fikri ham o‘rinli bo‘lib, unda ma‘naviy nurning ziyosi xususida to‘xtaladi. Zero, Hazrati Luqmon: “Iffat nomusning eng mahkam suyanchig‘idir. Nafsning hujumiga shul quvvat ila muqobala qilinur” deydi.

Avloniy xulq haqida so‘z yuritganda masalaga shunchaki, umumiy yondashib qo‘ya qolmay, balki aniq gap aytishga intiladi. Adibning diqqat markazida hamisha insoniylik mezoni turadi. Bu mezon esa doimo keng omma manfaatlari nuqtayi nazarini ifoda etadi. Darhaqiqat, Avloniy satrlaridagi yozuvlar shunchaki siyoh emas, balki uning qorachig‘idan qora qon bo‘lib oqqan ko‘zyoshlaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq A. Avloniy
2. Ziyocom.kutubxonasi
3. Jadid adabiyoti
4. Vikepediya ma‘lumotlari

XX ASRDA QORAQALPOG‘ISTONDA PEDAGOGIK QARASHLARNING RIVOJLANISHI

Abdieva Saltanat

*Ajiniyoz nomidagi NDPI Ta’lim muassasalarini
boshqarish yo’nalishi 2-bosqich magistranti
Ilmiy rahbar t.f.d. A. Djumashev*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada pedagogikaning mazmun mohiyati hamda XX asrda Qoraqalpog‘istonda pedagogik qarashlarning rivojlanish jarayoni yoritib berilgan. Bugungi pedagogikaning oldida turgan muammolar ochiqqlangan.*

Kalit so‘zlar: *pedagogika, ustoz, o‘quvchi, ta’lim, tarbiya, xalq pedagogikasi, ta’lim tizimi*

Abstract. *This article describes the essence of pedagogy and the process of development of pedagogic views in Karakalpakstan in the 20th century. The problems facing today's pedagogy are revealed.*

Key words: *pedagogy, teacher, student, education, upbringing, folk pedagogy, educational system*

Абстрактный. *В данной статье описывается сущность педагогики и процесс развития педагогических воззрений в Каракалпакстане в XX веке. Выявляются проблемы, стоящие перед современной педагогикой.*

Ключевые слова: *педагогика, учитель, ученик, образование, воспитание, народная педагогика, система образования.*

Pedagogika atamasi qadimiy bo‘lib, “bola yetaklovchi” degan ma’noni bildiruvchi grekcha “paydogogos” so‘zidan kelib chiqqan. Tarixiy manbalarning ko‘rsatishicha, qadimgi Yunonistonda o‘z xo‘jayinining bolalarini sayr qildirgan, ehtiyot qilgan, harbiy mahoratni o‘rgatgan tarbiyachini, ya’ni qullarni “pedagog” (bola yetaklovchi) deb atashgan. Keyinchalik esa, maxsus o‘qitilgan va pedagoglikni o‘ziga kasb qilib olgan kishilarni pedagog deb atay boshlashgan¹.

Pedagogika (yun. paidagogike) — tarbiya, ta’lim hamda ma’lumot berishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganuvchi fanlar majmuasi². Pedagogika institutlari va ayrim boshqa o‘quv yurtlarida mutaxassislik dasturi asosida o‘rganiladigan o‘quv predmeti ham Pedagog deb yuritiladi. Pedagogika fan sifatida bola tarbiyasining nazariy asoslari bilan shug‘ullangan. Zamonaviy Pedagog bolalar bilan birgalikda kattalarning ham o‘quv-tarbiyaviy, madaniy hamda ma’naviy-ma’rifiy tarbiyasi bilan

¹ Axmedova M.E Pedagogika nazariyasi va tarixi" o'quv qo'llanma T:2011 y

² M.To'xtaxo'jayeva "Pedagogika" T., "O'qituvchi" 2010 y

shugullanishni ko'zda tutadi. O'zbekiston Respublikasida Pedagogka barkamol shaxs ma'naviyatini shakllantirishning asosiy vositasi sifatida yondashiladi.

Pedagogika tarbiya jarayonining qonuniyatlari, tarkibi va uni tashkil etish mexanizmlarini tadqiq etadi, tarbiyaviy va o'quv ishlarining mazmuni, tamoyillari, ularni tashkil etish shakl, usul hamda yo'sinlarini belgilab beradi.

Shaxsni tarbiyalash, o'qitish va shakllantirish Pedagogikaning asosiy funksiyasi hisoblanadi. Shaxsni tarbiyalash Pedagogikadagi asosiy tushuncha sanalib, oila va jamiyatning barkamol shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyatini anglatadi. Tarbiya yordamida inson shaxsining ma'naviy jihatlarini qaror toptirish ko'zda tutiladi. Dunyoqarash, e'tiqod, ezgulik, go'zallik, yaxshilik, adolatga doir qarash va ko'nikmalarning shaxs sifatiga aylantirilishi tarbiya yordamidagina amalga oshiriladi. Insonlar orasida yashash, hayotda turmush kechirish va faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisini o'zlashtirishga qaratilgan faoliyat o'qitish tushunchasini ifoda etadi. O'qitish natijasida shaxs zaruriy bilimlar bilan ta'minlanib, kelgusida turli darajadagi maxsus ma'lumotni olish imkoniga ega bo'ladi.

Pedagogika fani shaxsni rivojlantirishning ikki muhim jihati - uni o'qitish va tarbiyalashga asosiy e'tiborni qaratganligi bois didaktika (ta'lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasi fanning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi³. Ko'p sonli fanlarning ta'limni o'rganishdagi ijtimoiy fenomeni sifatidagi hissasi shubhasiz bebaho va zarurdir. Biroq bu fanlar insonning kundalik o'sishi va rivojlanish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan, o'qituvchi bilan o'quvchining o'z rivojlanish davridagi o'zaro munosabatlari va unga mos institutaviy struktura bilan bog'liq ta'limning tub jihatlariga daxl qilmaydi. Va bu tamomila haqqoniy, chunki maxsus jihatlarni o'rganish obyekt (ta'lim) ning shunday qismini aniqlaydiki, buni maxsus fan pedagogika o'rganishi kerak. Pedagogika - bu aniq maqsadlar asosida maxsus ijtimoiy institutlar (oilalar, ta'lim va madaniy tarbiyaviy muassasalar) da tashkil etilgan aniq yaxlit pedagogik jarayon sifatidagi ta'limdir⁴.

Pedagogika bu holda o'zini pedagogik jarayon (ta'lim)ning mohiyati, qonuniyatlari, tendensiyalari va rivojlanish istiqbollari o'rganuvchi fan sifatida namoyon etadi. Shu asosda pedagogika uni tashkil etishning nazariya va texnologiyalarini, pedagog faoliyati (pedagogik faoliyat) ning shakli va rivojlantirish metodlarini va o'quvchilarning turli ko'rinishdagi faoliyatlarini, shuningdek ularning o'zaro munosabatlaridagi strategiya va usullarini ishlab chiqadi.

Pedagogika fani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish asosida jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga alohida hissa qo'shadi. Pedagogika fani maqsadi va vazifalarining belgilanishida ijtimoiy munosabatlar mazmuni, davlat va jamiyat

³ R. Mavlonova "Pedagogika" T., "O'qituvchi" 2004 y

⁴ X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. -T."Sano standart" nashriyoti. 2017.

qurilishi, uning hayotida yetakchi o'rin tutuvchi g'oyalar mohiyati muhim ahamiyatga ega.

XIX asr oxiri XX asr boshidagi qoraqalpoq xalqining madaniy-tarixiy hayotida ma`rifat va ta`lim-tarbiya masalasi uziga xos xususiyatlari bilan namayon bulib, bu davrda yoshlarni milliy ozodlik ruhida tarbiyalash asosiy vazifa buldi. Bu masalaning yuzaga kelishi XIX asrning sunggi choragidagi va XX asr boshidagi ulkada joriy bula boshlagan ijtimoiy uzgarishlarga, milliy uyg'onishga, jadidchilik harakatlariga borib taqalar edi.

Qoraqalpog'istonda Rossiya xukumronligi urnatgash (1873) mustamlakachilikning harbiy-administrativ boshqarish tizimi urnatildi. Jiplashgan qoraqalpoq xalqi Amudaryoning ung va chap qirg'ogiga bulinib, bir-biridan bulak bulgan ikki boshqaruv hokimiyatiga tegishli buldi. Lekin chor Rossiyasining mustamlakachilik maqsadlariga qaramay, ulkada kapitalistik qatnashlar urin olib, ijtimoiy ishlab chiqarish kuchlari osha boshladi. N.I.Ia`minskiy uslubidagi turkiy xalqlarni ruslashtirishni nazarda tutgan maktablar tashkil qilina boshladi. 1874 yili Petro-Aleksandrovskiyda (Turtkulda) ikki bilim yurti va ikki mahalliy rus maktabi (1878 y) ochildi. Chor Rossiyasi padshosi siyosiy mahbuslarni surgun qilgan joylardan biri-Muynoq tumani bulib, bu erda XX asr boshida 230 rus oilasi yashagan. Ular uzlarining erkinlik, demokratiya, padsho Rossiyasiga norazilik qarashlari bilan ajralib turgan.

Mustamlakachilikdagi tarixiy sharoit qoraqalpoq ziyolilari orasida ham xalqning ma`naviy dunyosini uzgartirish, ularni uyg'otish zarur. Shu yul bilan chor Rossiyasi zulmidan qutulish mumkin, degan muommani yuzaga keltirdi. Ular bu muommani ma`rifiy ishlardan boshlash zarurligini, ma`rifat yordamida xalqning milliy ongini uyg'otib, uzligini anglashni shakllantirish muhimligini yaxshi tushundi. Buni jadid maktablari va jadidchilik harakati amalga oshirishi mumkin ekanligini payqagan qoraqalpoq ziyolilari XIX asr oxiri XX asr boshida yangi usul-jadid maktablariga intildi. Qoraqalpog'istonda jadidchilik shakllanishining uch omili: panisla-mizim, tatar jadidchiligi va demokratik ma`rifiy g'oyalar (Kunxoja, Ajiniyoz, Berdaq, Utesh va h.) asosida yuzaga kelganligi ma'lum.

XX asr boshida Qoraqalpog'iston hududida 20 ga yaqin jadid maktablari faoliyat kursatib, yoshlarni aniq bilimlar berish orqali siyosiy-ma`naviy tomondan tarbiyalashga, xalqning mustamlakachilik-dagi hayoti og'ir kechayotganligini tushuntirishga, ularni milliy mustaqillik ruhida shakllantirishga harakatlar ishlangan.

XIX asr oxiri XX asr boshidagi milliy uyg'onish davri ta'sirida ilmi, bilimli bo'lish bilan istiqloq uchun kurashishni o'zaro bog'liq deb tushungan S.Majidov ma`rifat yordamida bu maqsadga erishish yo'li tezlashishini yaxshi tushundi. Shu bois yoshlarning ta'lim olishiga va uning mazmunini sifatli qilish zarurligiga katta ahamiyat berib, pedagogikaning yangicha milliy madaniyatga bog'langan yo'nalishlariga qo'l

urdi. «O‘qi, ol bilim, nodonlikdan qoch, kurash, maqsadinga etib olasan» deb ijtimoiy hayotning takomillashish asosida ilm, fan turganligini nazarda tutib, hayot qiyinchiliklarini engib, dunyo, jamiyat qonunlarini bilib, ozod bulishing, «qutilmaging o‘qishdandir» dedi⁵. Yoshlarga qarata: «tolibi bo‘l bilim-hunar»,-deb ilm va hunar egallashni barobariga talab qildi. «Hunar xotiradan o‘chmasligini, asl hunar yo‘qolmasligini» va bilim bilan hunarnitexnik tushunchalarni biri ikkinchisini to‘ldiruvchi, bog‘lanishga ega deb, hunar deganda o‘sha davrdagi texnik bilimlarni nazarda tutgan. Ta‘limni politexnik bilimlar bilan bog‘lab olib borishni, ilm asosida hunarni, texnikani boshqarish amalga oshishini, politexnik ta‘lim usha davrdagi yoshlar uchun eng zarur ta‘lim sohasi ekanligini tushuntirdi. Bu borada maxsus: «Hunar-bilim», «Hunar» nomli she‘rlarini yaratdi. Hunarmand mehnati yaratuvchilik, ijodiy xususiyatlarga ega deb bilgan S.Majidov yoshlar hunarni-politexnik bilimlarni rivojlantirib, takomillashtirishi, ular: «turli hunarlar chiqarib, tukkan sari» ijodiy takomillashish yuz berishini ta’kidladi. Hunar egalari elning farovonligini ta’minlaydi. «Hunar tukib yarqiragan, chin dildan xizmat qilgan odamlar» elning kelajagi uchun «yorug‘ligini qo‘shib turadi» deb, yoshlarning politexnik ta‘lim egallashiga, ayniqsa katta ahamiyat berdi. Buning davr talabi hisoblanishini tushuntirdi va qaysi bir narsani ilmiy, nazariy tomondan to‘ldirsa, hunar uning amaliy jihatini yuksaltirishini:

Ishda ilm kerak, ilmida hunar,

Ilmsiz ish unmas, u darrov sunar.

Deb hunar bilan ilmni birga rivojlanuvchi nazariy va amaliy tomonlar deb baholadi. Shu tushunchalaridan kelib chiqib S.Majidov bilim va hunarni (politexnik ta‘limni), xalq hayotining farovonligini ta’minlovchi omillar deb hisobladi⁶.

Bilim va ilmni yoshlarga puxta va mazmunli o‘rgatish uchun maktabda o‘quvchilarning bilimni o‘zlashtirish uslublariga e’tibor berish kerak degan S.Majidovning pedagogik qarashlarining katta qismini ta‘lim berish uslublari haqidagi fikrlari egalladi. S.Majidov «Alifbe», «O‘qish kitobi», «egedelar (kattalar) savodi» va boshqa darsliklarini yozganida, o‘z davridagi didaktik tamoyillarining eng mukommallarini mohirlik bilan o‘rganib, o‘qituvchilar bilan o‘quvchilarning xohish-ehtiyojlarini qondirishga harakat qilgan. «Alifbe» tafakkur olamida maqul ko‘rilgan tovush usuli bilan yozildi. Bu uslub so‘z uslubiga nisbatan dastlab murakkabdek ko‘rinsa ham, foydali ekanligi sinalgan, deb darslikning zamonaviy talab darajasida tuzilganligini qayd etdi. Muallif darsliklar yordamida o‘quvchilarning nafaqat savodliligini oshirishga, shu bilan birga ongini, siyosiy bilimliligini takomillashtirishga intilgan. Bu esa o‘z navbatida qoraqalpoq pedagogikasining rivojiga ulkan hissa bo‘ldi.

⁵ Seytmuratov Q. S.Majidovning pedagogik qarashlari.//«Xalq ta‘limi». 2005. №1. 130-132- betlar. (uzbek tilida)

⁶ Seytmuratov №, Aleu‘ov U. A. Avloniydin‘ ta‘lim-ta‘rbiyaluq ko‘z-qaraslaru ha‘m S.M1jiytov. //Vestnik Karakalp.otdeleniya AN RUz. Nukus, 2003. №6.-B. 334-335. (qoraqalpoq tilida)

Yana bir jihat XX asr qoraqalpoq xalq pedagogikasining rivojlanishi bilan ham bog'liq. Qoraqalpoq xalq pedagogikasi dunyo xalqlari tarbiya unsurlari ta'sirida shakllangan. Inson xilqati bir bo'lgani uchun uni tarbiyalash muammolari ham mushtarak bo'ladi. Bu masalada hamma xalqlar, elatlar bir biriga ustoz, bir biriga shogird bo'ladi.

Qoraqalpoq xalqining o'ziga xos boy og'zaki ijodi va adabiyoti bor. Xalq og'zaki ijodi XX-asrgacha rivojlanib, yozma adabiyot deyarli rivojlanmadi. Buning sababi shuki, qoraqalpoqlar uzoq asrlar davomida yarim ko'chmanchilik hayotini boshdan kechirdilar. Mehnatkash xalqning orzu-istaklari folklor asarlarida o'z ifodasini topar edi. Xalq og'zaki ijodining bizgacha yetib kelgan namunalari orasida ajoyib lirik mazmundagi she'riy asarlarni ham, salmoqdor qahramonlik dostonlarini ham uchratish mumkin. Qoraqalpoq dostonlarining deyarli hammasida vatanparvarlik g'oyalari va demokratik motivlar yorqin ifodalangan.

Xalq pedagogikasi tarixiy tushuncha sifatida hozirgi kunda ham zamon talablariga mosravishda boyib bormoqda va jiddiy amaliy-tarbiyaviy ahamiyat kasb etmoqda. O'tgan asrlarda qoraqalpoq xalq pedagogikasi ham huddi o'zbek xalq pedagogikasi kabi rivojlanish va tanazzul bosqichlarini boshdan kechirdi. Xalq pedagogikasida xalq maqollari o'ziga xos vazifa bajarib keldi. Xalq maqollarda xalqning donoligi, turmush mashaqqatlariga bardosh berish yo'llari, xavf-hatardan ogohlantirish, jamiyatda kishining o'zini tutishi, yomonlik qilmaslik, mahalla va oila manfaati uchun kurash munosabatlari, jamiyatda yomon otlq bo'lishning zarari, mehnatsevarlikning foydalari, jamiyatda obro'-e'tibor topish uchun kurashish lozimligi kabi maslahat va nasihatlar, tanbihlar aytilgan bo'ladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, XX asr xalq qoraqalpoq pedagogikasi uchun muhim davr bo'ldi, bir tomondan mustamlakachilar tomonidan xalqning o'zligidan yiroqlashtirish maqsadi amalga oshirilgan bo'lsa, bir tomonda xalq ziyolilari tomonidan milliy o'zliklarni saqlagan holda pedagogik qarashlarni rivojlantirish jarayoni bilan o'tdi.

Adabiyotlar:

1. Axmedova M.E Pedagogika nazariyasi va tarixi" o'quv qo'llanma T:2011 y
2. M.To'xtaxo'jayeva "Pedagogika" T., "O'qituvchi" 2010 y
3. R. Mavlonova "Pedagogika" T., "O'qituvchi" 2004 y
4. X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. -T."Sano standart" nashiriyoti. 2017.
5. Seytmuratov Q. S.Majidovning pedagogik qarashlari.//«Xalq ta'limi». 2005. №1. 130-132- betlar. (uzbek tilida)
6. Seytmuratov №, Aleu'ov U. A. Avloniydin' ta'lim-ta'rbiyaluq ko'z-qaraslaru ha'm S.Mljiytov. //Vestnik Karakalp.otdeleniya AN RUz. Nukus, 2003. №6.-B. 334-335. (qoraqalpoq tilida)

MATERIKLAR VA OKEANLAR TABIIY GEOGRAFIYASI KURSINING JOY NOMLARIDAN FOYDALANIB O'QITISH TEXNOLOGIYASI (Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi kursining dunyo okeani va uning qismlari mavzusida joy nomlaridan foydalanib o'qitish texnologiyasi)

Arabboyev Asliddin Rafiqjon o'g'li

Andijon davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti

+998901403566

Annotatsiya

Toponimika yunoncha topos — joy va onoma (yoki onima) — nom so'zlaridan tarkib topgan. Joy nomlari toponimiyalar bir necha turlarga bo'linadi. Masalan, gidronomiya, oronomiya, oykonomiya, polinimiya, urbanonomiya, mikrotoponimiya kabi turlarga bo'linadi. Ushbu maqolamiz orqali Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi kursining Dunyo okeani va uning qismlari mavzusida joy nomlaridan foydalanib o'qitish texnologiyasi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Adriatika dengizi, Azov, Arafur, Barens, Kara, Karib, Kaspiy, Laptevlar

KIRISH

O'quvchilar maktab ostonasiga qadam qo'yib boshlabdiki, tevarak-atroflaridagi yerlarni, daryo-ko'llarni, tog'laru qir-adirlarni, o'tloq yaylovlarni ma'lum bir nom bilan atashganlar. Toponimika yunoncha topos — joy va onoma (yoki onima) — nom so'zlaridan tarkib topgan. Joy nomlari toponimiyalar bir necha turlarga bo'linadi. Masalan, gidronomiya, oronomiya, oykonomiya, polinimiya, urbanonomiya, mikrotoponimiya kabi turlarga bo'linadi.

Geografiya ta'limi tizimida o'zi yashayotgan joyining ma'nosini, uning joylashgan o'rnini bilib olish juda muhim hisoblanadi. Ta'limning ushbu texnologiyasi o'quvchilarda Vatanni sevish, uni ardoqlash, o'z tarixini bilish kabi muhim tushunchalarni shakllantirish hamda milliy qadriyatlarimiz ruhida tarbiyalashda o'ziga xos muhim ahamiyat kasb etadi. Mavzuning dolzarblik darajasi ham ana shundadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Maktablarda 2022-2023 o'quv yilidan boshlab o'qitila boshlayotgan 7-sinf Materiklar va Okeanlar tabiiy geografiyasi kursining mualliflari M. T. Mirakmalov SH. M. Sharipov M. M. Avezov M. T. Hojiyevlardir.

Ushbu fan o'quvchilarni Yer haqidagi tushunchalarini mustahkamlaydi. Yer yuzidagi yirik suvlik va quruqliklar — materiklar va okeanlar, ularning qismlari tabiati, ularda sodir bo'layotgan o'zgarishlar bilan tanishtiradi.

Ushbu darslikni o'qish orqali siz materiklar va okeanlarni o'rgangan sayyohlarning faoliyati, turli materiklar iqlimi, suvlari, tabiat zonalari, okeanlar va ularning yirik qismlari — dengizlar, qo'ltiq va bo'g'izlar tabiati bilan yaqindan tanishtiradi. Ularni bilish, tahlil qila olish esa yurtimiz tabiatida kuzatilayotgan o'zgarishlarni tushunishingizda, ularni tahlil qilish orqali kelajakda Yer yuzi va

mamlakatimiz tabiatida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan ekologik va geokologik muammolarning oldini olishga qaratilgan ishlarda faollikka chorlaydi.

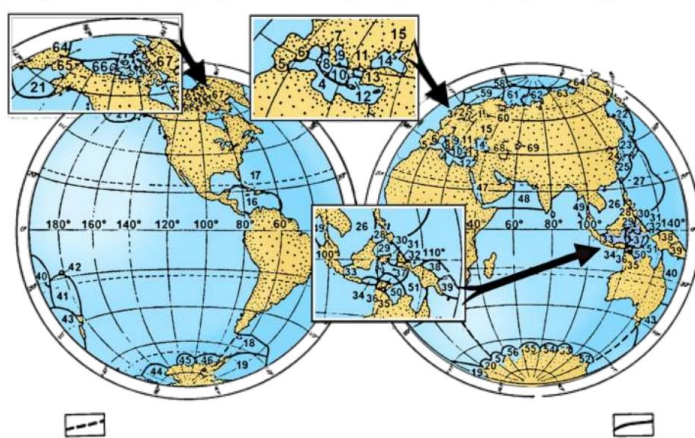
Darslik beshta bobdan iborat bo'lib, to'rtinchi bobni o'rganish davomida o'quvchilar Dunyo okeani, dengizlar, ulardagi suvning xususiyatlari va materiklar tabiati shakllanishida okeanlarning ahamiyati haqida tushunchalar beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

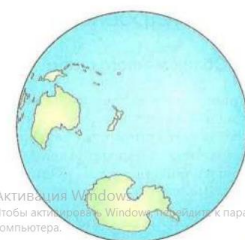
Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi kursining Dunyo okeani va uning qismlari mavzusida toponimikaning gidronomiya yo'nalishi bo'yicha o'qitish texnologiyasi quyidagicha olib boriladi.

1. Quyidagi xaritalarda raqamlarda tasvirlangan dengizlarni nomini toping.

Dunyoning tabiiy xaritasida beshta havzani ajratish mumkin. Ular Tinch, Atlantika, Hind, Shimoliy Muz okeani havzalari va berk havzalardir. Daryo qaysi havzaga o'z suvini quysa, o'sha havzaga tegishli bo'ladi (31-rasm).

Materiklar yarimshari

Активация Windows
Чтобы активировать Windows, перейдите к параметрам компьютера.

Masalan; quyidagi jadvalda 9 raqami bilan berilgan dengizning nomi Adriatikadir.

Toponimikasi. O'rta dengizning bir qismi hisoblanadi. Italiyaning shimoliy-sharqiy sohilidagi Adriya shahri nomi bilan bog'liq. Yugoslov tillarida Yadranskiy dengiz deb deyiladi.

Xaritada 15 raqami bilan Azov dengizi tasvirlangan.

Toponimikasi. Don daryosining quyilish joyida bo'lgan Azov shahri nomidan olingan. Bu dengizning qadimgi nomi Meotida hisoblanadi.

Xaritada 51 raqami Hind okeani havzasiga qarashli Arafur dengizi tasvirlangan. Toponimikasi. Hind okeanining sharqiy qismida joylashgan. Indoneziyadagi islom diniga o'tmagan Arafura qabilasi nomidan olingan.

Xaritada 61 raqami bilan Shimoliy Muz okeani havzasiga qarashli Barents dengizi tasvirlangan. Toponimikasi. Shimoliy Muz okeanining g'arbiy dengizi hisoblanadi. Ilgari Shimoliy dengiz, Moskva dengizi, Muz dengizi nomlari bilan yuritilgan. XVI asrda Golland sayyohi V. Barents bu dengizda suzganida halok bo'lgan. Nemis geografi A. Tetermen uni 1852-yilda Barents dengizi deb atadi.

Xaritada 62 raqami bilan Shimoliy Muz okeani havzasiga qarashli Kara dengizi tasvirlangan. Toponimikasi: Shimoliy Muz okeanining bir qismi. Shu dengizga quyiladigan Kara daryosi nomidan olingan. Daryoning o'zi nemischa Arayaga - "egri suv", "jarlik" deyiladi, chunki u chuqurlikda ilon izi bo'lib oqadi.

Boshqa dengizlar ham xuddi shunday texnologiya bilan davom ettiriladi.

Чегаралар: - - - - - океанлар; — — — — — дeнгизлар.

Атлантика океани дeнгизлари: 1. Болтиқ. 2. Шимолий. 3. Ирландија. 4. О’рта. 5. Алборан. 6. Баlear. 7. Лигурија. 8. Тиррен. 9. Адриатика. 10. Ионија. 11. Егей. 12. Крит. 13. Мармар. 14. Қора. 15. Азов. 16. Кариб. 17. Саргассо. 18. Скоша. 19. Уеддell. 20. Лазарев.

Тинч океан дeнгизлари: 21. Беринг. 22. Охота. 23. Шарқий (Япон). 24. Саріқ. 25. Шарқий Хитой. 26. Јанубий Хитой. 27. Филиппин. 28. Сulu (Сибирян, Basayas, Samar, Samotor, Mindanao дeнгизлари билан). 29. Сулавеси. 30. Молук. 31. Халмакер. 32. Серам. 33. Јава. 34. Баli. 35. Flores. 36. Саву. 37. Баnda. 38. Јаңги Гвинеја. 39. Солонмон. 40. Марјон. 41. Фији. 42. Кору. 43. Тасман. 44. Росс. 45. Амундсен. 46. Беллинсгаузен.

Һинд океани дeнгизлари: 47. Қизил. 48. Арабистон. 49. Андаман. 50. Тимор. 51. Арафур. 52. Дјурвилл. 53. Мусон. 54. Девис. 55. Һамдо’стлик. 56. Космонавтар. 57. Рисер-Ларсен.

Шимолий Муз океани дeнгизлари: 58. Гренландија. 59. Норвегија. 60. Оқ. 61. Баренс. 62. Кара. 63. Лаптевлар. 64. Шарқий Сибир. 65. Чукотка. 66. Бофорт. 67. Баффин.

Кариб дeнгизи - Марказий Америкада. Индеyslarning Кариб қабиласи номидан оlingан.

Каспий дeнгизи - MDH ҳудудидаги дeнгиз. Унинг номлари кo’p. Дeнгизнинг Кавказ томонда Каспий қабиласи яшаган. Ушбу етноним бутун дeнгизнинг номи бо’либ қолган.

Лаптевлар дeнгизи - Шимолий Муз океанининг шарқий қисмида joylashgan. Уни 1733-1741- yillarda aka-uka Димитрий ва Харитон Лаптевларлар текширгани учун шундай ном берилган.

Нигурија дeнгизи - О’рта дeнгизнинг бир қисми ҳисобланади. Нигур халқининг номидан оlingан.

Мармар дeнгизи - Қора дeнгиз билан Егей дeнгизи орасидаги дeнгиз ҳисобланади. Қадим замонда yunoncha Протонсида (қора дeнгиз yoni) деб аталган. Дeнгиз о’ртасидаги ороldан оқ мармар қазиб оlingан. Кейинчалик ороl ҳам дeнгиз ҳам Мармар деб аталган.

Оқ дeнгиз - Yevropaning shimolida joylashgan, Шимолий Муз океанидаги дeнгиз. Дeнгиз yil davomida 200 kun oppoq муз билан қопланган бо’лади. Шунинг учун Оқ дeнгиз деб аталган.

Росс дeнгизи - Антарктида соhilida joylashgan. Инглиз саяyоhi Јемс Росс биринчи бо’либ текширган ва унинг иси билан аталган.

Саргассо дeнгизи - Атлантика океанининг бир қисми, сув о’тлари кo’плиги сабабли кемادا сузиш қийинлашадиган “дeнгиз”. Португалча Саргассо - “узун”, ya’ni пуфаксимон дeган со’здан оlingан.

Саріқ дeнгизи - Хитойнинг шарқидаги дeнгиз. Дарyo оқизиб келтирган тог’ турпоқ, ya’ni loyqa сувнинг rangiga nisbatan берилган.

O'ZBEKISTONNING IQTISODIY VA IJTIMOYIY GEOGRAFIYASI KURSINI JOY NOMLARIDAN FOYDALANIB O'QITISH TEXNOLOGIYASI

(O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi kursining o'zbekistonning regional tavsifi bobida joy nomlaridan foydalanib o'qitish texnologiyasi)

Arabboyev Asliddin Rafiqjon o'g'li

Andijon davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti

+998934195436

Аннотация

Hozirgi kunda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish zamon talabiga aylanib bormoqda. Ushbu rivojlanish o'qituvchini o'z ustida ishlashiga, o'quvchini esa intiluvchanlikka, tashabbuskorlikka, voqea-xodisalarga o'z munosabatlarni bildirishga hamda keng fikrlashga undaydi. Ushbu maqolamiz orqali Iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi fanining bir sohasi bo'lmish O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi kursining O'zbekistonning regional tavsifi bobida joy nomlaridan foydalanib o'qitish haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: Andijon, Namangan, Farg'ona, Toshkent, Sirdayo, Jizzax

KIRISH

Bugungi kunda bizning ta'lim tizimi ham rivojlanayotgan davlatlar qatorigakirish uchun juda katta amaliy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Интерактив методлар – bugungi kun talabidan kelib chiqqanholdao'quvchilarga sifatli ta'lim berish va ularni faollikka, tashabbuskorlikka o'rgatadigan, zamonaviy yondashgan holda fanlarni chuqur o'rganishgayordamberadigan metodlardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarning ta'lim-tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasining prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan "Yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi" loyihasining 4-bandi "Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish" hisoblanadi. Ushbu bandida berilgan 44-maqсад "Maktablarda ta'lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi vamaalakasini xalqaro darajaga olib chiqish" hamda 46-maqсадida "Oliy ta'limga qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta'lim sifatini oshirish kabi masalalar alohida vazifa qilib ko'rsatilgan. Ushbu maqsadlardan kelib chiqqan holda xalq ta'limi xodimlarining asosiy vazifasi Prezidentimizning "Yangi O'zbekiston- maktabostonasidan boshlanadi!" degan ezgu shior ostida Yangi O'zbekistonga munosib farzandlarini tarbiyalash, aniqrog'i bilimli, salohiyatli, kuchli, vatanparvar, milliy iftihor tuyg'ulari jo'sh urib turgan bozor munosabatlari sharoitida

erkin faoliyat ko'rsata oladigan, raqobatbardosh yosh avlodni kamol toptirishdir. Aynan, maktab ta'limiga ham interfaol metodlardan foydalanibo'qitishning dolzarbligi ham shundadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

X.B.Nikadambayeva, D.I.Ro'ziyeva, Z.A.Karabazov "O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi"ni interfaol metodlardan foydalanib o'qitish imkoniyatlari uslubiy qo'llanmasida Amerikalik psixolog olimlar R.Karnikau va F.Makelrouning o'rganishlariga ko'ra shaxsning tabiiy fiziologik-psixologik imkoniyatlari muayyan shakllarda o'zlashtirilgan bilimlarni turli darajada saqlab qolish imkonini beradi. Unga ko'ra o'quvchi O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi kursining O'zbekistonning regional tavsifi bobining mavzularini o'zi o'qiganida 10 %, mavzuga doir ma'lumotni o'qituvchidan eshitganida 20 %, mavzuga oid turli xil videoroliklar, reportajlar va boshqalarni ko'rganida 30 %, mavzuga oid bo'lgan videoroliklar, reportajlarni ko'rib, o'qituvchi tomonidan tushuntirib berilganda 50 %, mazkur ma'lumotlarni tengdosh o'quvchisiga o'zi uzatganida 80 %, o'zlashtirilgan bilimlarni o'zining darsga tayyorgarlik jarayonida qo'llaganda 90 % hajmdagi ma'lumotlarni yodda saqlash imkoniyatiga ega.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Yuqoridagi fikrlarni inobatga olgan holda quyidagi masalalarga o'tamiz.

Andijon - O'zbekiston Respublikasi tarkibidagi viloyat, shahar va tuman nomi. Andijon nomining kelib chiqishi haqida turli xil rivoyat va afsonalar mavjud. Ayrim mutaxassislar shahar nomi malika Andukon ismidan olingan yoki «ozodagon» va «mardon» so'zidan («ozodlar shahri», «mardlar shahri») hosil bo'lgan deb izohlaganlar.

Farg'ona - 1924-yildan boshlab shahar Farg'ona nomi bilan mashhur. Ko'rinadiki, shahar uzoq tarixga ega bo'lmasa ham, ammo nom uzoq tarixga ega. Taniqli nomshunos olim H.Hasanov Farg'ona so'zining etimologiyasiga oid o'ndan ortiq talqinni keltirgan va ularning birontasini ham qat'iy izoh deb hisoblamagan. Ular orasida vodiyning geografik o'rni bilan bog'liq va qadimiy so'g'd tiliga tegishli parkona - «har tarafi tog', bir yog'gina ochiq bo'lgan vodi», «atrofi berk vodi» so'zi Farg'ona nomiga asos ho'lgan degan izohni haqiqatga yaqin desak bo'ladi. Tarixchi A.Xo'jayev milodiy VI asrgacha yozilgan xitoy manbalaridagi ma'umotlarni chuqur o'rganib qadimiy Farg'ona mamlakati bilan uning ilk poytaxtining nomi bir xil bo'lganligi va ular xitoycha atrofi tog'lar bilan o'ralgan tekislik ma'nosini bildiruvchi bitta Yuan hieroglifi bilan ifodalanganligini aniqlagan. Olimning yozishicha, chalkashliklarning oldini olish maqsadida qadimgi xitoy tarixchilari mamlakat nomiga day - «buyuk, katta» so'zini qo'shish orqali uni Dayyuan - Buyuk Farg'ona yoki Katta Farg'ona deb atashgan.

XULOSA.

Jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi kursining jahonning siyosiy xaritasi mavzusida joy nomlaridan foydalanib o'qitishda foydalanilsa, o'quvchilarda Vatanga muhabbat, o'z atrofidagi vaqea-xodisalarga nisbatan munosabat bildiradigan komil inson bo'lishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. S.Qorayev Topinimika O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Muvofqlashtiruvchi Kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent — 2006
2. Zohid Madrahimov. Tarixiy toponimika. «Navro'z» nashriyoti Toshkent 2017.- 128 b
3. M. T. Mirakmalov SH. M. Sharipov M. M. Avezov M. T. Hojiyeva 7-sinf Materiklar va Okeanlar tabiiy geografiyasi
4. X.B.Nikadambayeva, D.I.Ro'ziyeva, Z.A.Karabazov “O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi”ni interfaol metodlardan foydalanib o'qitish imkoniyatlari.Toshkent-2017. -224 b

10-SINF JAHONNING IQTISODIY VA IJTIMOYIY GEOGRAFIYASINING YEVROPANING GEOGRAFIK O'RNI, CHEGARALARI VA SIYOSIY XARITASI MAVZUSIDA INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISH

Arabboyev Asliddin Rafiqjon o'g'li

Andijon davlat universiteti, Tabiiy fanlar fakulteti

+998901403566

Annotatsiya

Bizga ma'lumki, hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan asrda pedagogdan o'z ustida ishlash, izlash yangi metodikalar topishni taqozo qiladi. Ushbu maqolamiz bilan biz sizlarga 10-sinf jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasining Yevropaning geografik o'rni, chegaralari va siyosiy xaritasi mavzusida interaktiv metodlardan foydalanish bo'yicha kerakli taklif va tavsiyalarimizni berib o'tamiz.

Kalit So'zlar: KBI ("Kuzatish, baxslashish, ishontirish") strategiyasi, "Baliq skeleti" strategiyasi, Debat metodi

KIRISH

Ta'lim sifatini oshirish borasida qator qarorlar qabul qilinmoqda. Shuningdek, yangi maktablar bunyod etilib, bir qancha maktablarda qaytadan rekonstruksiya ishlari olib borilyapti va sinf xonalari jahon talablariga mos ravishda jihozlanayapti, qolaversa, - "O'qituvchi" maqomi yanada yuksaltirilmoqda.

Bunga yaqqol misol sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018-yil 5-sentabr kuni - "O'qituvchi maqomi to'g'risida"gi qonun loyihasini ishlab chiqish bo'yicha qaror imzolaganligini keltirish joizdir. Barchamizga ma'lumki, har bir o'qituvchi oldidagi muhim vazifa bu yosh avlodga sifatli ta'lim berishdir. Yuqoridagilarga monand ravishda 2023-yil yurtboshimiz tomonidan "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" deb e'lon qilinishi ham ta'limga bo'lgan e'tiborning na'munasi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

10-sinf Jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi darsligi mualliflari V.N.Federko, N.I.Safarova, J.A.Ismatov, Y.E.Nazaraliyevlar yozishgan bo'lib, ushbu darslik zamon talablariga javob beradigan darajada qilib tayyorlangan.

Jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasiga juda ko'plab adabiyotlarni, o'quv-uslubiy majmualarni qo'shimcha adabiyotlar safiga kiritilsa bo'ladi.

10-sinf geografiya darsligi yordamida zamonaviy dunyo, uning yirik mintaqalari hamda xalqaro iqtisodiy va siyosiy tizimda muhim o'rin egallagan davlatlarga xos ijtimoiy-iqtisodiy geografik xususiyatlari o'rganiladi.

Darslikning asosiy maqsadi o'quvchilarga jahon, uning yirik mintaqa va mamlakatlari iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasiga doir zamonaviy bilim berish, mustaqil bilim olish va uni amaliyotda qo'llashdan iborat.

Darslik ikki qismdan iborat "Umumiy geografik tavsif" va Jahonning regional tavsifi" bo'limlaridan iborat.

NATIJALAR

Adabiyotlarni tahlil qilish davomida taniqli metodist olimlar shuni isbot qiladilarki, o'quvchi yoki talaba manbani o'zi o'qisa 10 %, ma'lumotni eshitib o'rgansa 20 %, sodir bo'lgan voqea, xodisa yoki jarayonni ko'rib, ular to'g'risida ma'lumotlarni eshitganida 50 %, ma'lumotlarni o'zi tengdoshiga uzatganida 80 % o'zlashtirilgan bilimlarni faoliyatiga tatbiq etganida 90 % hajmdagi ma'lumotlarni xotirasida saqlash imkoniyati mavjud ekanligi haqida isbotlaganlar.

10-sinf jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasining Yevropaning geografik o'rni, chegaralari va siyosiy xaritasi mavzusida interaktiv metodlardan foydalanish metodlarini birma-bir ko'rib chiqamiz.

I.KBI ("Kuzatish, baxslashish, ishontirish") strategiyasi.

Strategiya o'quvchilarni hayotda o'z o'rnini toppish yo'lida faollik ko'rsatishga rag'batlantirib, ularda yetakchilik, sardorlik sifatlari, jamoada ishlash ko'nikmalari, o'zgaralar fikrini xurmat qilgan holda o'z pozitsiyalarini himoyalash, fikrini isbotlay bilish, asoslash, ishontirish, munozara olib borish, murosaga kelish, ijodiy izlanish kabi qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu mashg'ulotda mazkur strategiyani qo'llashda quyidagi shartlarga rioya etiladi:

1. O'quvchilar texnologiya qo'llaniladigan mashg'ulot va mavzudan avvalroq xabardor qilinadi.
2. Vazifalarni bajarish uchun belgilanadigan aniq vaqt mavzu mazmuni, murakkablik darajasiga ko'ra belgilanadi.

3. Metodning baxs-munozaraga asoslanishi, aniq o'tkazilish vaqti va tartibiga egaligi yodda tutiladi.

Mazkur strategiyadan foydalanish tartibi quyidagicha:

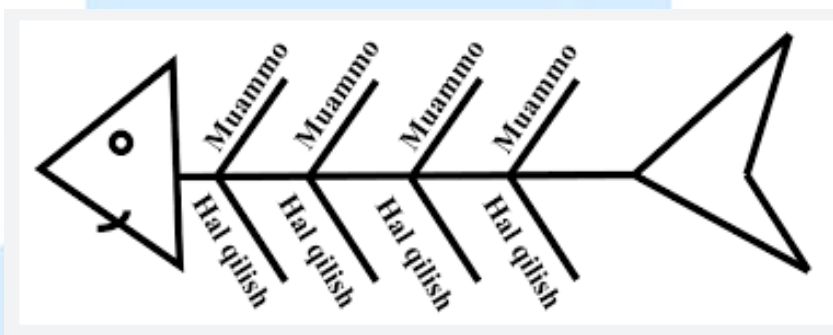
- O'qituvchi o'quvchilarni 10-sinf jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiasining Yevropaning geografik o'rnini, chegaralari va siyosiy xaritasi mavzusida mashg'ulotlarni o'tkazish tartibi bilan tanishtiradi.
- O'qituvchi o'quvchilarni kichik guruhlariga biriktirib, ularga savollar to'plamini taklif etadi va topshiriqni bajarish vaqt hajmini belgilaydi.

Savollar quyidagicha bo'lishi mumkin:

- Yevropa so'zi qadimgi ossuriyaliklar tilidan kelib chiqqan bo'lib, qanday ma'noni bildiradi?
 - Yevropa ekvatorga nisbatan qaysi yarimsharda joylashgan?
 - Yevropa qit'asining maydoni qancha?
 - Yevropaning hozirgi siyosiy xaritasida nechta mustaqil davlat mavjud?
 - Yevropa qit'asidagi nechta davlatning maydini 50 ming km² dan kichik?
 - Qit'adagi nechta davlatning maydoni 50 ming km² dan 100 ming km² gacha boradi?
 - Vaqt hajmi bitta savolga 2 minutdan bo'lishi mumkin.
- Guruhlar yuqoridagi bittadan savolni tanlov olib, so'zga chiqishga tayyorlanadi.
 - Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, navbat bilan guruhlarining chiqishi tashkil etiladi.
 - O'qituvchining ko'rsatmasiga binoan har bir guruh chiqishi jarayonida qolgan guruhlar uning fikri va pozitsiyasiga qarshi fikrlarni bildirib, guruh tanlagan yo'lni rad etish orqali uning a'zolarini baxs-munozaraga undaydi.
 - So'zga chiqqan har bir guruh boshqa guruhlar a'zolarining o'z fikrlari, tanlagan yo'li hamda keltirgan dalillarning to'g'ri ekanligiga ishontirish, o'z tomoniga og'dirish, imkoni boricha ularni o'z guruhiga qo'shimcha harakat qiladi.
 - O'qituvchi baxs-munozaraning natijalari bo'yicha fikrni bildirib, baholab, darsni yakunlaydi.

II. "Baliq skeleti" strategiyasi.

Ushbu strategiya o'quvchilarni faollikka, intiluvchanlikka chorlaydigan metodlardan hisoblanadi.

XULOSA

Ushbu maqolamdan xulosa o'rnida shuni aytamanki, 10-sinf jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasining Yevropaning geografik o'rni, chegaralari va siyosiy xaritasi mavzusida interaktiv metodlardan foydalanish, ta'lim samaradorligining o'sishiga o'quvchilarni faollikka, tashabbuskorlikka, intuluvchan shaxs sifatida komil inson bo'lishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.V.N.Federko, N.I.Safarova, J.A.Ismatov, Y.E.Nazaraliyeva 10-sinf Geografiya darsligi. Yangi nashir-2022, -192 b.
- 2.X.B.Nikadambayeva, D.I.Ro'ziyeva, Z.A.Karabazov "O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi"ni interfaol metodlardan foydalanib o'qitish imkoniyatlari-Toshkent.2017-y, -224 b.
- 3.Mamadaliyev Javlonbek "Materiklar va Okeanlar tabiiy geografiyasi uchun mavzulashirilgan metodlar jamlanmasi" (6-sinf misolida umumiy o'rta ta'lim maktabi geografiya fani o'qituvchilari uchun mo'ljallangan).Andijon-2019. -96 b.
- 4.Isayev A.A., Abdurahmonova H. Farg'ona vodiysi shahar aglomeratsiyalari rivojlanishiga transport omilining ta'siri // Journal of Geography and Natural Resources.<http://sjifactor.com/passport.php?id=22047>
<https://topjournals.uz/index.php/jgnr>
- 5.A.A.Исаев Ўзбекистонда автомобиль ва жамоат транспортида йўловчи ташиш динамикасидаги ўзгаришлар // Journal of Geography and Natural Resources.<http://sjifactor.com/passport.php?id=22047> <https://doi.org/10.37547/supsci-jgnr-02-03-03>
- 6.The use of interactive techniques in the lesson of the geological structure of Uzbekistan and development of the earth's surface in the 7th grade geography// Galaxy International interdisciplinary research journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Volume 10, Issue 4, April. (2022) 300-303. (Hammualiflari Xabibullayeva M.N, Po'latov U., Abdumalikov H.Q)
- 7.The use of new pedagogical Technologies on the topic of the political map of the world of socio-economic geography lessons// Texas Journal of Multidisciplinary Studies ISSN NO: 2770-0003 04.08.-2022. 6-10 (Hammualiflari Abdurahmonova H, Yuldasheva S)

10-SINF JAHONNING IQTISODIY VA IJTIMOYIY GEOGRAFIYASINING MAVZUSIDA INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISH (Jahon xo'jaligi va xalqaro mehnat taqsimoti mavzusida)

Arabboyev Asliddin Rafiqjon o'g'li
Andijon davlat universiteti, Tabiiy fanlar fakulteti
+998901403566

Аннотация

Bizga ma'lumki, hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan asrda pedagogdan o'z ustida ishlash, izlash yangi metodikalar topishni taqozo qiladi. Ushbu maqolamiz bilan biz sizlarga 10-sinf jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasining Jahon xo'jaligi va xalqaro mehnat taqsimoti mavzusida interaktiv metodlardan foydalanish bo'yicha kerakli taklif va tavsiyalarimizni berib o'tamiz.

Kalit so'zlar: KBI ("Kuzatish, baxslashish, ishontirish") strategiyasi, "Baliq skeleti" strategiyasi, Chizig'iga to'g'rilang metodi

KIRISH

Ta'lim sifatini oshirish borasida qator qarorlar qabul qilinmoqda. Shuningdek, yangi maktablar bunyod etilib, bir qancha maktablarda qaytadan rekonstruksiya ishlari olib borilyapti va sinf xonalari jahon talablariga mos ravishda jihozlanayapti, qolaversa, - "O'qituvchi" maqomi yanada yuksaltirilmoqda.

Bunga yaqqol misol sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018-yil 5-sentabr kuni - "O'qituvchi maqomi to'g'risida"gi qonun loyihasini ishlab chiqish bo'yicha qaror imzolaganligini keltirish joizdir. Barchamizga ma'lumki, har bir o'qituvchi oldidagi muhim vazifa bu yosh avlodga sifatli ta'lim berishdir. Yuqoridagilarga monand ravishda 2023-yil yurtboshimiz tomonidan "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" deb e'lon qilinishi ham ta'limga bo'lgan e'tiborning na'munasi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

10-sinf Jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi darsligi mualliflari V.N.Federko, N.I.Safarova, J.A.Ismatov, Y.E.Nazaraliyevlar yozishgan bo'lib, ushbu darslik zamon talablariga javob beradigan darajada qilib tayyorlangan.

Jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasiga juda ko'plab adabiyotlarni, o'quv-uslubiy majmualarni qo'shimcha adabiyotlar safiga kiritilsa bo'ladi.

10-sinf geografiya darsligi yordamida zamonaviy dunyo, uning yirik mintaqalari hamda xalqaro iqtisodiy va siyosiy tizimda muhim o'rin egallagan davlatlarga xos ijtimoiy-iqtisodiy geografik xususiyatlari o'rganiladi.

Darslikning asosiy maqsadi o'quvchilarga jahon, uning yirik mintaqa va mamlakatlari iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasiga doir zamonaviy bilim berish, mustaqil bilim olish va uni amaliyotda qo'llashdan iborat.

Darslik ikki qismdan iborat "Umumiy geografik tavsif" va Jahonning regional tavsifi" bo'limlaridan iborat.

NATIJALAR

Adabiyotlarni tahlil qilish davomida taniqli metodist olimlar shuni isbot qiladilarki, o'quvchi yoki talaba manbani o'zi o'qisa 10 %, ma'lumotni eshitib o'rgansa 20 %, sodir bo'lgan voqea, xodisa yoki jarayonni ko'rib, ular to'g'risida ma'lumotlarni eshitganida 50 %, ma'lumotlarni o'zi tengdoshiga uzatganida 80 % o'zlashtirilgan bilimlarni faoliyatiga tatbiq etganida 90 % hajmdagi ma'lumotlarni xotirasida saqlash imkoniyati mavjud ekanligi haqida isbotlaganlar.

10-sinf jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasining Jahon xo'jaligi va xalqaro mehnat taqsimoti mavzusida interaktiv metodlardan foydalanish metodlarini birma-bir ko'rib chiqamiz.

I.KBI ("Kuzatish, baxslashish, ishontirish") strategiyasi.

Strategiya o'quvchilarni hayotda o'z o'rnini toppish yo'lida faollik ko'rsatishga rag'batlantirib, ularda yetakchilik, sardorlik sifatlari, jamoada ishlash ko'nikmalari, o'zgalar fikrini xurmat qilgan holda o'z pozitsiyalarini himoyalash, fikrini isbotlay bilish, asoslash, ishontirish, munozara olib borish, murosaga kelish, ijodiy izlanish kabi qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu mashg'ulotda mazkur strategiyani qo'llashda quyidagi shartlarga rioya etiladi:

- 1.O'quvchilar texnologiya qo'llaniladigan mashg'ulot va mavzudan avvalroq xabardor qilinadi.
- 2.Vazifalarni bajarish uchun belgilanadigan aniq vaqt mavzu mazmuni, murakkablik darajasiga ko'ra belgilanadi.
- 3.Metodning baxs-munozaraga asoslanishi, aniq o'tkazilish vaqti va tartibiga egaligi yodda tutiladi.

Mazkur strategiyadan foydalanish tartibi quyidagicha:

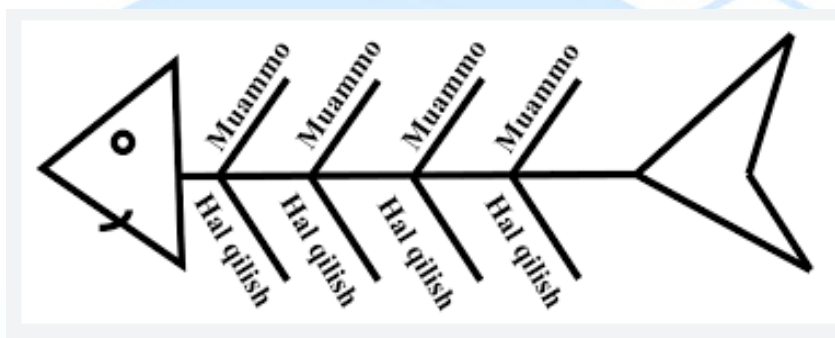
- a) O'qituvchi o'quvchilarni 10-sinf jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiasining Jahon xo'jaligi va xalqaro mehnat taqsimoti mavzusida mashg'ulotlarni o'tkazish tartibi bilan tanishtiradi.
- b) O'qituvchi o'quvchilarni kichik guruhlariga biriktirib, ularga savollar to'plamini taklif etadi va topshiriqni bajarish vaqt hajmini belgilaydi.

Savollar quyidagicha bo'lishi mumkin:

- 1) Milliy xo'jaliklarning umumlashgann holda jahon xo'jaligi sifatida shakllanishi qaysi davrlarni o'z ichiga oladi?
- 2) Bug' mashinasini kim ixtiro qilgan?
- 3) Fan texnika inqilobi qanday jarayon?
- 4) Postindustrial davr jahon iqtisodiyotida nechanchi bosqich hisoblanadi?
- 5) Birlamchi sektorlarga nimalar kiradi?
- 6) Ikkilamchi sektorlarga nimalar kiradi?
- 7) Uchlamchi sektorlarga nimalar kiradi?
- c) Guruhlar yuqoridagi bittadan savolni tanlov olib, so'zga chiqishga tayyorlanadi.
- d) Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, navbat bilan guruhlarining chiqishi tashkil etiladi.
- e) O'qituvchining ko'rsatmasiga binoan har bir guruh chiqishi jarayonida qolgan guruhlar uning fikri va pozitsiyasiga qarshi fikrlarni bildirib, guruh tanlagan yo'lni rad etish orqali uning a'zolarini baxs-munozaraga undaydi.
- f) So'zga chiqqan har bir guruh boshqa guruhlar a'zolarining o'z fikrlari, tanlagan yo'li hamda keltirgan dalillarning to'g'ri ekanligiga ishontirish, o'z tomoniga og'dirish, imkoni boricha ularni o'z guruhiga qo'shimcha harakat qiladi.
- g) O'qituvchi baxs-munozaraning natijalari bo'yicha fikrni bildirib, baholab, darsni yakunlaydi.

II. "Baliq skeleti" strategiyasi.

Ushbu strategiya o'quvchilarni faollikka, intiluvchanlikka chorlaydigan metodlardan hisoblanadi.

II. Chizig'iga tog'rilang usuli.

1) Agrar davlat	A) iqtisodiyotning tarmoqlar tarkibida uchlamchi va to'rtlamchi sektor tarmoqlari salmog'i yuqori
2) Industrial davlat	B) iqtisodiyotning tarmoqlar tarkibida sanoat va qishloq xo'jaligining salmog'i yuqori
3) Postindustrial davlat	D) iqtisodiyotning tarmoqlar tarkibida qishloq xo'jaligi va sanoatning salmog'i yuqori
4) Agrar-industrial davlat	E) iqtisodiyotning tarmoqlar tarkibida qishloq xo'jaligi va u bilan bog'liq ishlab chiqarish sohalari salmog'i yuqori
5) Industrial-agrar davlat	F) iqtisodiyotning tarmoqlar tarkibida sanoat va qurilish sohalari salmog'i yuqori

XULOSA

Ushbu maqolamdan xulosa o'rnida shuni aytamanki, 10-sinf jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasining Jahon xo'jaligi va xalqaro mehnat taqsimoti mavzusida interaktiv metodlardan foydalanish, ta'lim samaradorligining o'sishiga o'quvchilarni faollikka, tashabbuskorlikka, intuluvchan shaxs sifatida komil inson bo'lishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.V.N.Federko, N.I.Safarova, J.A.Ismatov, Y.E.Nazaraliyeva 10-sinf Geografiya darsligi. Yangi nashir-2022, -192 b.
- 2.X.B.Nikadambayeva, D.I.Ro'ziyeva, Z.A.Karabazov "O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi"ni interfaol metodlardan foydalanib o'qitish imkoniyatlari-Toshkent.2017-y, -224 b.
- 3.Mamadaliyev Javlonbek "Materiklar va Okeanlar tabiiy geografiyasi uchun mavzulashirilgan metodlar jamlanmasi" (6-sinf misolida umumiy o'rta ta'lim maktabi geografiya fani o'qituvchilari uchun mo'ljallangan).Andijon-2019. -96 b.
- 4.Isayev A.A., Abdurahmonova H. Farg'ona vodiysi shahar aglomeratsiyalari rivojlanishiga transport omilining ta'siri // Journal of Geography and Natural Resources.<http://sjifactor.com/passport.php?id=22047>
<https://topjournals.uz/index.php/jgnr>
- 5.A.A.Исаев Ўзбекистонда автомобиль ва жамоат транспортида йўловчи ташиш динамикасидаги ўзгаришлар // Journal of Geography and Natural Resources.<http://sjifactor.com/passport.php?id=22047> <https://doi.org/10.37547/supsci-jgnr-02-03-03>
- 6.The use of interactive techniques in the lesson of the geological structure of Uzbekistan and development of the earth's surface in the 7th grade geography// Galaxy International interdisciplinary research journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Volume 10, Issue 4, April. (2022) 300-303. (Hammualiflari Xabibullayeva M.N, Po'latov U., Abdumalikov H.Q)
- 7.The use of new pedagogical Technologies on the topic of the political map of the world of socio-economic geography lessons// Texas Journal of Multidisciplinary Studies ISSN NO: 2770-0003 04.08.-2022. 6-10 (Hammualiflari Abdurahmonova H, Yuldasheva S)

НЕФТЫ ПРОДУКТОВ

*Д.т.н проф. Матякубова П.М.,
К.т.н проф. Кадилова Ш,
Магистр Хусайдинова Д.И.*

Аннотация: В статье рассмотрен вопрос определения Качество продукции относится к числу основных показателей производственной деятельности любого предприятия. Все области, связанные с качеством продукции, изучаются наукой о качестве продукции. Одна из областей этой науки, объединяющая методы количественной оценки качества, называется — квалиметрией.

Ключевые слова: Физическое свойство вещества, продукции с качественными параметрами, Контроль за сохранением качества нефтепродуктов, Контроль качества нефти, определению качества нефти, нефтепродуктов и нефти контролируется.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОДУКТОВ ИЗ НЕФТИ

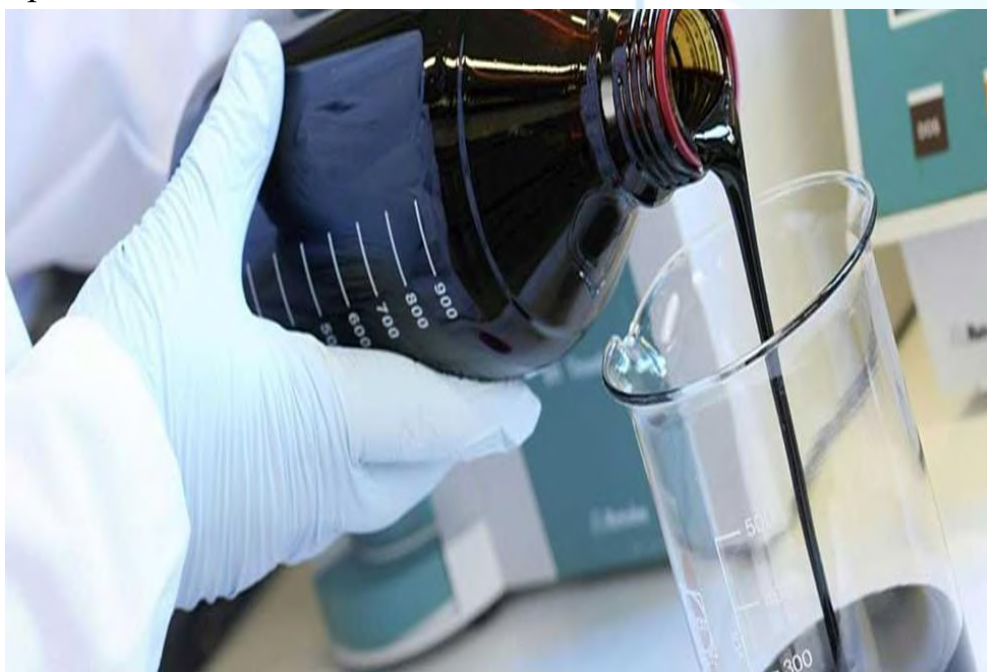
Проверка должна осуществляться на всех этапах обработки нефти - ее добычи, организации условий содержания, транспортировки нефтепродуктов и т. д. Проводится она на нескольких уровнях (лабораторный анализ, испытания, проверки на устойчивость характеристик при изменении условий и т. д.). Весь цикл контроля качества нефтепродуктов при этом должен учитывать базовые параметр сырья показатели качества нефти), к которым относят:

- фракционный состав сред (сюда же входит проверка температуры вспышки, изучение механических примесей):
- плотность веществ (масса на единицу объема, определяется в заданных диапазонах температуры):
- вязкость - ключевая характеристика для контроля качества нестепродуктов. От вязкости веществ на основе нефти зависит сфера их эффективной эксплуатации (условия перекачки, хранения нефтепродуктов, работы техники, использующей их). Вязкость на сниженном уровне (характеристика ниже норматива) - фактор риска для подвижных деталей оборудования (повышает вероятность их быстрого выхода из строя). Повышенный уровень вязкости отменяет возможность использования топлива и масел при определенных температурах (замедленная подача иосложненное распыление).

ВИДЫ АНАЛИЗА ДЛЯ КОНТРОЛЯ КАЧЕСТВА НЕФТЕПРОДУКТОВ

Основа лабораторного анализа характеристик **качества нефти** - таблица уже определенных эмпирическим путем и закрепленных на уровне госстандартов нормативов для веществ различных классов. В современной контроле качество несотепродуктов, применяются следующие виды анализа:

- Экспресс-проверка. Исследование проводится применением упрощенных методик. Обычно играет уточняющую роль (при подозрении на нарушение правил обработки нефти или несоответствия сырья заданным нормативным характеристикам). Выявление отклонений в структуре вещества от нормы - повод для отправки образцов материала для полноценной проверки (перепроверки результатов экспресс-анализа). Сам по себе экспресс-метод, как правило, не является достаточным поводом для осормления претензии к производителю/ поставщику. Последняя формируется на базе независимых – результатов полноценных исследований
- Приемосдаточная проверка упрощенный анализ, при котором упор делается на соответствии документах описаний, правильное указание марки)
- Арбитраж - определение качества нефтепродуктов по требованию поставщика или покупателя при возникновении спора между ними. Проводится независимой лабораторией по полной программе показателей, характеристик.

КОНТРОЛЬ КАЧЕСТВА ХРАНЕНИЯ НЕФТЕПРОДУКТОВ

Находящиеся на хранении нестепродукты проходят проверку регулярно (во избежание порчи) и внепланово (при доливе или сомнениях в качестве). Результаты испытаний в целях контроля хранения нефтепродуктов заносятся в

специальный журнал (анализов). По результатам анализов заполняются соответствующие товарные паспорта, которые перед отправкой прикладываются к Тн. На этапе слива после хранения нефтепродуктов для АЗС проводят контроль резервуаров, в которых содержалась нефть, на предмет наличия/отсутствия помесей (механических, технической воды). Здесь же осуществляют забор проб осуществляют забор проб.

Литература:

1. Турабжонов С.М., Шоюсупова М. «Мойлар ва суюкликлар технологияси». Тошкент, 2010 й.
2. Сафаров Б.Ж. «Нефт ва газ кимёси ва физикаси». Бухоро, 2020 й.
3. <http://snmash.ru> 2018 г

ВОДА В НЕФТИ И НЕФТЕПРОДУКТАХ

Хусайдинова Д.И. - Магистр ТГТУ

Нефть, извлекаемая из скважин, всегда содержит в себе попутный газ, механические примеси и пластовую воду, в которой растворены различные соли, чаще всего хлориды натрия, кальция и магния, реже – карбонаты и сульфаты. Обычно в начальный период эксплуатации месторождения добывается безводная или малообводненная нефть, но по мере ее добычи содержание воды увеличивается и достигает до 90–98 %. Очевидно, что такую нефть, содержащую к тому же легколетучие органические и неорганические (H_2S , CO_2) газовые компоненты, нельзя транспортировать и перерабатывать на НПЗ без тщательной промышленной подготовки.

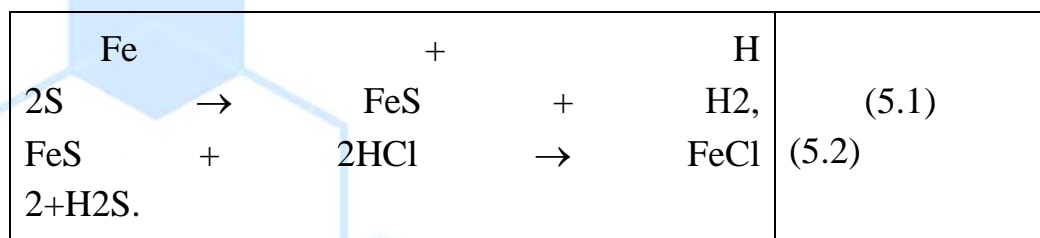
Присутствие пластовой воды в нефти существенно удорожает ее транспортировку по трубопроводам и переработку. С увеличением содержания воды в нефти возрастают энергозатраты на ее испарение и конденсацию, растут капитальные затраты на оборудование. Возрастание транспортных расходов обуславливается не только перекачкой балластной воды, но и увеличением вязкости нефти, образующей с пластовой водой эмульсию. Механические примеси нефти, состоящие из взвешенных в ней высокодисперсных частиц песка, глины, известняка и других пород, адсорбируясь на поверхности глобул воды, способствуют стабилизации нефтяных эмульсий.

Образование устойчивых эмульсий приводит к увеличению эксплуатационных затрат на обезвоживание и обессоливание промышленной нефти.

Еще более вредное воздействие, чем вода и механические примеси, оказывают на работу установок промышленной подготовки и переработки нефти хлористые соли, содержащиеся в нефти. Хлориды, в особенности кальция и магния, подвергаются гидролизу с образованием соляной кислоты даже при низких температурах. Под действием соляной кислоты происходит коррозия металла аппаратуры технологических установок. Кроме того, соли, накапливаясь в остаточных нефтепродуктах – мазуте, гудроне и коксе, – ухудшают их качество.

При переработке сернистой и высокосернистой нефти в результате разложения сернистых соединений образуется сероводород по уравнению, который, взаимодействуя с железом, образует защитную пленку из сульфида железа, предохраняющую частично оборудование от дальнейшей коррозии. Хлористый водород, выделившийся при гидролизе хлоридов, взаимодействует с

сульфидом железа, образуя хлористое железо, переходящее в раствор по уравнению. Выделяющийся сероводород вновь реагирует с железом, интенсивно разрушая его:

Таким образом, при совместном присутствии в нефти хлоридов металлов и сероводорода во влажной среде происходит взаимно инициируемая цепная реакция разъедания металла.

В соответствии с ГОСТ Р 51858-2002 товарная нефть, поставляемая с промыслов на НПЗ, по содержанию хлористых солей и воды делится на следующие три группы (табл. 5.1).

Подготовленная на промыслах нефть далее на НПЗ подвергается вторичной, более глубокой очистке от воды и солей. На современных отечественных НПЗ считается вполне достаточным обессоливание нефти до содержания хлоридов 3–5 мг/л и воды до 0,1 % мас.

Наличие воды в нефтепродуктах нежелательно, в особенности в нефтепродуктах, применяемых при очень низких температурах. Растворенная влага может выпадать в виде кристаллов льда, что вызывает серьезные осложнения при применении нефтепродуктов в качестве моторных топлив: снижение их теплотворной способности. Удалить растворенную воду в заводских условиях сложно. В том случае, когда это необходимо, физически растворенную воду удаляют химическими методами. Обычно в техническом анализе нефтепродуктов под отсутствием содержания воды понимают отсутствие суспензионной воды.

К способам определения воды в нефтепродуктах относятся качественные испытания на воду и количественные способы определения содержания воды. Качественные испытания, как правило, позволяют открывать, наряду с суспензионной и эмульсионной, также растворенную воду; количественные способы в большинстве случаев либо вовсе не открывают растворенной воды, либо открывают ее частично.

В зависимости от природы нефтепродукта применяют различные способы определения качественного наличия воды. Присутствие воды в светлых нефтепродуктах: бензине, керосине, реактивных и дизельных топливах, бензоле и других продуктах определяют по способу Клиффорда. В этом случае

испытываемый продукт встряхивают в делительной воронке с сухим марганцовокислым калием. При наличии влаги образуется быстро исчезающая слабозеленая окраска. Для определения воды в смазочных маслах и других темных нефтепродуктах используют пробу на «потрескивание». Сущность определения заключается в нагреве пробирки с продуктом и вставленным термометром в предварительно нагретой бане до температуры 175 °С. При достижении температуры 150 °С и наличии в испытываемом продукте влаги продукт начинает пениться, слышится треск, капли продукта на стенках верхней части пробирки мутнеют.

Количественное содержание воды в нефтепродуктах определяют, преимущественно используя способ Дина и Старка. Этот метод наиболее доступен и достаточно точен.

Содержание хлористых солей в товарной нефти [12, табл. 3]

Показатель	II	III
0,5	1,0	1,0
100	300	900
0,05	0,05	0,05

способности, засорение топливных фильтров при работе двигателей, что создает опасность возникновения аварийной ситуации.

В смазочных маслах, топливе для двигателей и других подобных продуктах наличие воды недопустимо. Это не значит, что масло или горючее должно быть совершенно освобождено от влаги. Такому освобождению мешает способность нефтепродуктов физически растворять воду, правда, в очень незначительных количествах.

Литература:

1. Турабжонов С.М., Шоюсупова М. «Мойлар ва суюкликлар технологияси». Тошкент, 2010 й.
2. Сафаров Б.Ж. «Нефт ва газ кимёси ва физикаси». Бухоро, 2020 й.
3. Евдокимов И.Н., Елисеев Н.Ю. «Молекулярные механизмы вязкости жидкости и газа». Москва, 2005 г.

КОНТРОЛЬ КАЧЕСТВА НЕФТИ И НЕФТЕПРОДУКТОВ

Хусайдинова Д.И. - магистр

Качество продукции относится к числу основных показателей производственной деятельности любого предприятия. Все области, связанные с качеством продукции, изучаются наукой о качестве продукции. Одна из областей этой науки, объединяющая методы количественной оценки качества, называется — квалиметрией.

• По общепринятым понятиям качество продукции — это совокупность свойств продукции, характеризующих ее пригодность к удовлетворению различных потребностей в соответствии с ее назначением. За исходную характеристику качества продукции принято считать ее свойство.

• Свойство продукции - это объективная особенность продукции, проявляющаяся при ее создании, эксплуатации и потреблении. Каждое вещество или продукция обладает совокупностью различных свойств, которые позволяют их отличать друг от друга, и которые определяют потребительский спрос.

• Показатель качества продукции - это количественная характеристика одного или нескольких свойств продукции, обуславливающих их качество. Значение показателей определяются различными методами: измерительным, расчетным и экспериментальным.

• Каждое вещество характеризуется физическими и химическими свойствами.

• Физическое свойство вещества - это физическая величина.

• Химическое свойство вещества — это способность данного вещества участвовать в химических реакциях. Обычно оба этих понятия объединяют общим понятием — физико-химические свойства.

Потребительские показатели качества нефтепродуктов определены государственным стандартом ГОСТ 1510-84 «Нефть и нефтепродукты». В соответствии с его требованиями, на всем пути движения нефтепродуктов — от пункта переработки нефти до потребителя — должен быть обеспечен контроль качества нефтепродуктов, то есть за сохранностью физико-химических свойств и потребительских требований.

Лицензия на право выпуска определенной номенклатуры нефтепродуктов НПЗ выдается при условии, если на заводе обеспечивается выполнение требований по выпуску продукции с качественными параметрами, соответствующими государственным стандартам.

На каждый выпускаемый вид нефтепродукта заводом оформляется «Сертификат качества нефтепродукта», копия которого прикладывается к товарно-транспортным накладным каждой отгружаемой партии нефтепродукта, а также прикладывается «Паспорт качества нефтепродукта», в котором указываются фактические параметры физико-химических свойств на нефтегруз и штамп соответствия его стандарту. Паспорт качества оформляется лабораторией на специальных бланках.

При поступлении нефтепродукта нефтебаза перед сливом проверяет его качество на соответствие заводскому паспорту и требованиям стандарта. При завозе нефтепродукта с нефтебаз на АЗС из каждой автоцистерны отбирается контрольная проба, опечатывается и хранится на складе АЗС в течение месяца.

При отгрузке нефтепродукта потребителям нефтебаза проверяет качество нефтепродукта и составляет свой паспорт и прикладывает его к документам на отгружаемую партию. В процессе хранения нефтепродукта на нефтебазе проводится периодический контроль качества каждого сорта нефтепродукта, но не реже одного раза в месяц.

Сохранение качества нефтепродуктов на нефтебазах при их хранении, приеме и отпуске обеспечивается путем следующей организации контроля за:

- содержанием в надлежащем техническом состоянии резервуаров, технологических трубопроводов и технологического оборудования разливочных, насосных станций, эстакад, причалов и других сливо-наливных устройств нефтебазы;

- соблюдением требований ГОСТ 1510-84 на упаковку, маркировку, хранение и транспортирование нефтепродуктов и других руководящих документов и технических условий, связанных с хранением, приемом и поставкой нефтепродуктов;

- работой лабораторий, то есть за техническим состоянием их оборудования, аппаратуры, приборов и посуды; наличием и качеством реактивов; соблюдением стандартных методов анализов нефтепродуктов; хранением контрольных проб; квалификацией работников и т.д.;

- соблюдением прав потребителей при поставке нефтепродуктов;

- соблюдением Правил и договорных условий о порядке приема и сдачи нефтепродуктов при транспортировке морским, речным, железнодорожным и трубопроводным транспортом;

- своевременным, правильным оформлением и представлением всей учетно-отчетной документации по утвержденным формам;

- своевременным расследованием рекламаций потребителей на качество нефтепродуктов и т.д.

Контроль за сохранением качества нефтепродуктов на НПЗ и на нефтебазах возложен на химические лаборатории.

Литература:

1. Сафаров Б.Ж. «Нефть ва газ кимёси ва физикаси». Бухоро, 2020 й.
2. ГОСТ 3900-85. Нефть и нефтепродукты. Методы определения плотности. М. : «Изд-во стандартов», 2000
3. Турабжонов С.М., Шоюсупова М. «Мойлар ва суюкликлар технологияси». Тошкент, 2010 й

MODERN METHODS AND APPROACHES TO TEACHING SIMULTANEOUS TRANSLATION FOR TRANSLATION STUDENTS

Rozikova Farangiz Mamasodid kizi

*Samarkand State Institute of Foreign Languages, Comparative Linguistics,
Linguistic Translation, 2nd year master's degree Tel: 998938317711*

Abstract: This article provides information about Modern methods and approaches to teaching simultaneous translation for translation students.

Key words: English language, simultaneous interpretation, interpretation, mass media, language, speech, listening comprehension.

Translation is as old as human relations, it is a means of expression between different peoples, bringing closer and bridging the gap between them, and then it is a means to connect communication and civilization, yes It is a strong rope that binds humanity all over the world. and is a bridge. Until the end of the twenties, consecutive translation was used in international congresses, conferences and meetings, and after listening to the speaker's speech, it was translated into other working languages. Depending on the number of special languages adopted at the meeting of multilingual delegates, each speech was repeated several times in a row from the pulpit, which caused a great loss of time. From the end of the twenties, the translation of speeches began to be carried out episodically at the same time as listening to them, and in this regard it was called simultaneous translation. What we do is the translation of conferences, because it is a suitable and clear view between two guests, between whom communication is shared through simultaneous or oral interpretation. In-depth knowledge of languages is an absolute prerequisite for the translator's practice, regardless of the translator's training and qualifications, if he wants to achieve the highest goal by translating his official speeches in international forums, he must be familiar with them. A simultaneous interpreter relays speech, unlike an interpreter struggling with a written text. Therefore, he hears it, imitates it in his mind, commits it to his memory in another language and re-formulates it in another language, works with the difficult and unique ability to create a new meaning in another language and conveys the meaning to the listener by cleverly approaching it. Above based on what has been said, in this article, we are going to explain the origin and development of simultaneous translation and the differences of simultaneous translation from other translations, the instructions necessary for the simultaneous translation in international congresses, conferences and meetings, and the shortcomings of simultaneous interpretation. We aim to interpret from the speaker's speech to the listener following the most important rules that accompany translation. The origin and development of

simultaneous translation: Translation is seen as a bridge to other societies around cultures without permission. It was and still is ir. It plays a major role in creating conditions for establishing dialogue between different cultures, reducing and eliminating the gap between different civilizations and cultures, and creating a common global thought. The question of translation also brings us to the level of the relationship between the author and the translator, to speak of translation as a creative process. When we examine the elements and methods of translation, we see that there is not much difference between authorship and translation. Both are creative work, because the translator usually does not create the translated text all at once, but rather has to use words and pronunciation as terms, choosing style and meaning in a specific way, and using it intelligently. At this point, it should be noted that the first interpretation attempts were made by Andre Kaminker in 1934 when he translated Hitler's French radio speech [1]. After that, in 1945-1946 after the Second World War, the Nuremberg International Military Court, which was organized in Germany, used simultaneous translation for the first time during the trial of Nazi crimes [2] The proposal of simultaneous translation initially confused many people involved in translation work and translation studies.[3]

Nowadays many types of interpretation are used, including simultaneous interpretation, and today we see that the importance of simultaneous interpretation in many institutions has become commonplace among many people. Similar to other translations, simultaneous translation has its own types, and this translation also has legal rules and conditions and methods of execution. In fact, the meaning of simultaneous translation includes several meanings according to the task and means. We will discuss and explain all these rules and methods as much as possible. Importance of simultaneous interpretation: Translation refers to the translation of spoken or written texts from the original language into the second language while maintaining the same meaning. Also, if we take the word synchronous, it means to happen in an instant, Similarly, if you take the word synchronous, it means an instantaneous event, that is, the word synchronous takes the characteristic of immediate and instantaneous speed. . We can say that simultaneous translation is the translation of speech or texts from the original language into another language while preserving the full meaning of the original language. Here are some notes about this definition:[5]

1. Synchronous translation is included in the types of translation according to the execution time of this type of translation. In addition to this type, there are also types of short translation and extended translation.

2. In this type of translation, it can be said that speed is the main determinant of the process, but the speed of work does not mean to ignore the need to translate the text between the two languages he is translating in the same sense and deliver it to the listener.

3. It should be mentioned among these tariffs. This concept of simultaneous translation can lead us to some applications that translate texts in real time.[4]

The most important areas where simultaneous interpretation is used: There are many meetings and international conferences where the use of simultaneous interpretation is necessary and indispensable, and this interpretation is a conversation between diplomats and delegations, these interviews are directly Whether it is face-to-face or indirect, whether the interview takes place in one place, or whether it is broadcast or over the Internet, the following are the most important of these situations:

1. Conferences: There are many international conferences attended by people of many nationalities and in these conferences interpreters speak several languages and here the conference management allocates interpreters to convey the speech in the conference, for example we often see conferences. the participants wear headphones because these headphones are the means by which the translation is transmitted to them. It includes seminars, meetings, international forums and many other meetings and conferences.[6]

2. Media materials: When broadcasting the facts of an event live, for example (a session of the United Nations), some media outlets will need to allocate a simultaneous interpreter to simultaneously translate all the speeches in that session.

3. Meetings or interviews: When a foreign delegation arrives in an Arab country, we see that some of this delegation is accompanied by an interpreter, so whether they are at the airport, in a restaurant or in other places, the interviews are considered a process of simultaneous interpretation. in which the interpreter acts as an intermediary between the guests and the other party.

Conditions that must be fulfilled in this type of translation: Interpretation is governed by many conditions that govern its mechanism of action. These conditions mainly ensure correct translation results during the translation process. Also, these conditions take into account each type of simultaneous translation. This is because each type has its own characteristics in terms of application and performance. Below we summarize the most important of these terms:

1. The translator must be time-sensitive, that is, the translator must start the translation as soon as the speaker finishes speaking and phrases, so that the translated sentence can be spoken or written.

2. When translating to the simultaneous translation media, the montage should match the sound or text, and synchronization should also be taken into account, which means that the phrase is pronounced by the speaker at the same time as the release of the translation.

3. The simultaneous interpreter should strive to convey the meaning as it is, and the inaccuracy of the transmitted meanings as a result of laxity or lack of attention here is the reason for many mistakes in simultaneous translation. causes to be.

Conclusion:

So, simultaneous translation is the most complicated type of interpretation, and in this type of translation, translation is performed using special equipment. It is a method of oral interpretation in which the content of the speech is delivered to the listeners without the need of an interpreter during the speaker's speech. In the field of simultaneous translation and related to this topic, many translation scientists, researchers and masters have cited their opinions and comments related to acquisition in several scientific and theoretical articles and monographs. we must learn.

Reference:

1. Bekmuratova U. B. Abstract on "Using innovative technologies in teaching English". Tashkent - 2012[1]
2. Chernov G.Ch.. Theory and practice of synchronous translation: Mejdunarodnye otnoshenia, Moscow, 1978.[2]
3. N. Q. Khatamova, M. N. Mirzayeva. "INTERACTIVE METHODS USED IN ENGLISH LANGUAGE LESSONS" (methodical guide), Navoi, 2006, [3]
4. M. Kholdorova, N. Fayziyeva, F. Rikhsittilayeva. "USING HELPFUL TOOLS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING". Tashkent: TDPU named after Nizomi, 2005[4]
5. O'Hoshimov, I. Yakubov. "ENGLISH TEACHING METHODOLOGY" (study guide) Tashkent: "Sharq" publishing house, 2003[5]
6. Hamidov X, Ismatullayeva N, Ergasheva S. Synchronous translation. - Tashkent: Tashkent State Institute of Oriental Studies, 2020.[6]

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	PEDAGOGIKA FANINING ILMIY TADQIQOT METODLARI	3
2	YETUKLIK DAVRIDA SHAXS RIVOJLANISHI HAMDA YETUKLIK DAVRI INQIROZLARI.MUAMMO VA YECHIMLAR	8
3	TRIGONOMETRIK TENGLAMALAR	12
4	TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN O'RNI VA AFZALLIKLARI	19
5	FIZIKA DARSLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS JIHLTLARI	24
6	INFORMATIKA DARSLARIDA O'YIN TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLISHTIRISH	29
7	KIMYO DARSLARIDA MULTIMEDIALI VOSITALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI	36
8	KIMYO DARSLARIDA MULTIMEDIALI VOSITALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI	41
9	WORKS ON NICKNAMES OF NARRATORS	45
10	ASALARICHILIKNING XALQ XO'JALIGIDAGI AHAMIYATI	49
11	YURAK-QON TOMIRLAR SISTEMASI KASALLIKLARI MAVJUD BE'MORLAR PARVARISHI	52
12	BIOLOGIYA FANIDAN ILG'OR INNOVATSIYALARDAN FOYDALANISH	59
13	TILSHUNOSLIKDA GO'ZALLIK KONSEPTI VA NAVOIY IJODINING LINGVISTIK TADQIQI MASALASI	62
14	ЛЕКСЕМА МИР В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	66
15	ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ СО ЗНАЧЕНИЕМ КОЛИЧЕСТВА В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ	69
16	СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАРЕЧНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ	73
17	TRANSFORMATORLAR TUZILISHI VA ISHLASH PRINSIPI	76
18	MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONNING IQTISODIY, MA'NAVIY VA MADANIY TARAQQIYOTI	80
19	MEANS OF CREATION SATIRICAL AND HUMOROUS EFFECTS IN POLITICAL DISCOURSE	84
20	ANTISOCIAL BEHAVIOR IN ADOLESCENTS AND ITS PREVENTION MEASURES	89
21	TYPES, METHODS AND METHODS OF TEACHING VISUAL ACTIVITY KNOWLEDGE AND APPLICATION	92

22	ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ РИСОВАНИЮ ОСТРЫХ, НЕПРОХОДЯЩИХ, ПРЯМЫХ УГЛОВ С ПОМОЩЬЮ ПРОГРАММЫ AUTOCAD ЧЕРЕЗ НАУКУ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ	98
23	MAKTABDA KICHIK GURUHLAR DOIRASIDAGI O'QUVCHILARGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	106
24	X.DAULETNAZAROV ASARLARIDA FORS-TOJIK TILIDAN O'ZLASHGAN SO'ZLARNING ISHLATILISHI	109
25	СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ РЕНТГЕНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В СТОМАТОЛОГИИ	112
26	ПОСТРОЕНИЕ МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ РАЗНОСТЬЮ ТЕМПЕРАТУРЫ МЕЖДУ ТЕПЛОНОСИТЕЛЕМ В ГОРЯЧИХ НИТКАХ ПЕТЕЛЬ И КОМПЕНСАТОРЕ ДАВЛЕНИЯ В РЕЖИМЕ ПОЛНОГО РАСХОЛАЖИВАНИЯ ВВЭР-1000	115
27	ONA TILINI O'QITISHNING UMUMDIDAKTIK VA O'ZIGA XOS PRINSIPLARI	122
28	GEOGRAFIYA DARSLARINI O'QITISHDA ATLAS VA XARITALAR BILAN ISHLASH TEXNOLOGIYALARI	133
29	ONA TILINI O'QITISHNING UMUMDIDAKTIK VA O'ZIGA XOS PRINSIPLARI	
30	EDUCATION - AN ALTERNATIVE TO OPPOSITION	139
31	O'YIN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR SHAXSINING SHAKLLANISHIDAGI O'RNI	143
32	XX ASRDA QORAQALPOG'ISTONDA PEDAGOGIK QARASHLARNING RIVOJLANISHI	151
33	MATERIKLAR VA OKEANLAR TABIIY GEOGRAFIYASI KURSINING JOY NOMLARIDAN FOYDALANIB O'QITISH TEXNOLOGIYASI (Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi kursining dunyo okeani va uning qismlari mavzusida joy nomlaridan foydalanib o'qitish texnologiyasi)	156
34	O'ZBEKISTONNING IQTISODIY VA IJTIMOY GEOGRAFIYASI KURSINI JOY NOMLARIDAN FOYDALANIB O'QITISH TEXNOLOGIYASI (O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi kursining o'zbekistonning regional tavsifi bobida joy nomlaridan foydalanib o'qitish texnologiyasi)	159
35	10-SINF JAHONNING IQTISODIY VA IJTIMOY GEOGRAFIYASINING YEVRONING GEOGRAFIK O'RNI, CHEGARALARI VA SIYOSIY XARITASI MAVZUSIDA INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISH	162
36	10-SINF JAHONNING IQTISODIY VA IJTIMOY GEOGRAFIYASINING MAVZUSIDA INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISH (Jahon xo'jaligi va xalqaro mehnat taqsimoti mavzusida)	166
37	ВОДА В НЕФТИ И НЕФТЕПРОДУКТАХ	170
38	КОНТРОЛЬ КАЧЕСТВА НЕФТИ И НЕФТЕПРОДУКТОВ	173

39	КОНТРОЛЬ КАЧЕСТВА НЕФТИ И НЕФТЕПРОДУКТОВ	176
40	MODERN METHODS AND APPROACHES TO TEACHING SIMULTANEOUS TRANSLATION FOR TRANSLATION STUDENTS	178

***Напоминание!** — Образование наука и инновационные идеи в мире || Авторы несут персональную ответственность за правильность цифр и данных в статьях и планах занятий, включенных в мировой научно-методический журнал, и за правильность приведенных цитат.*

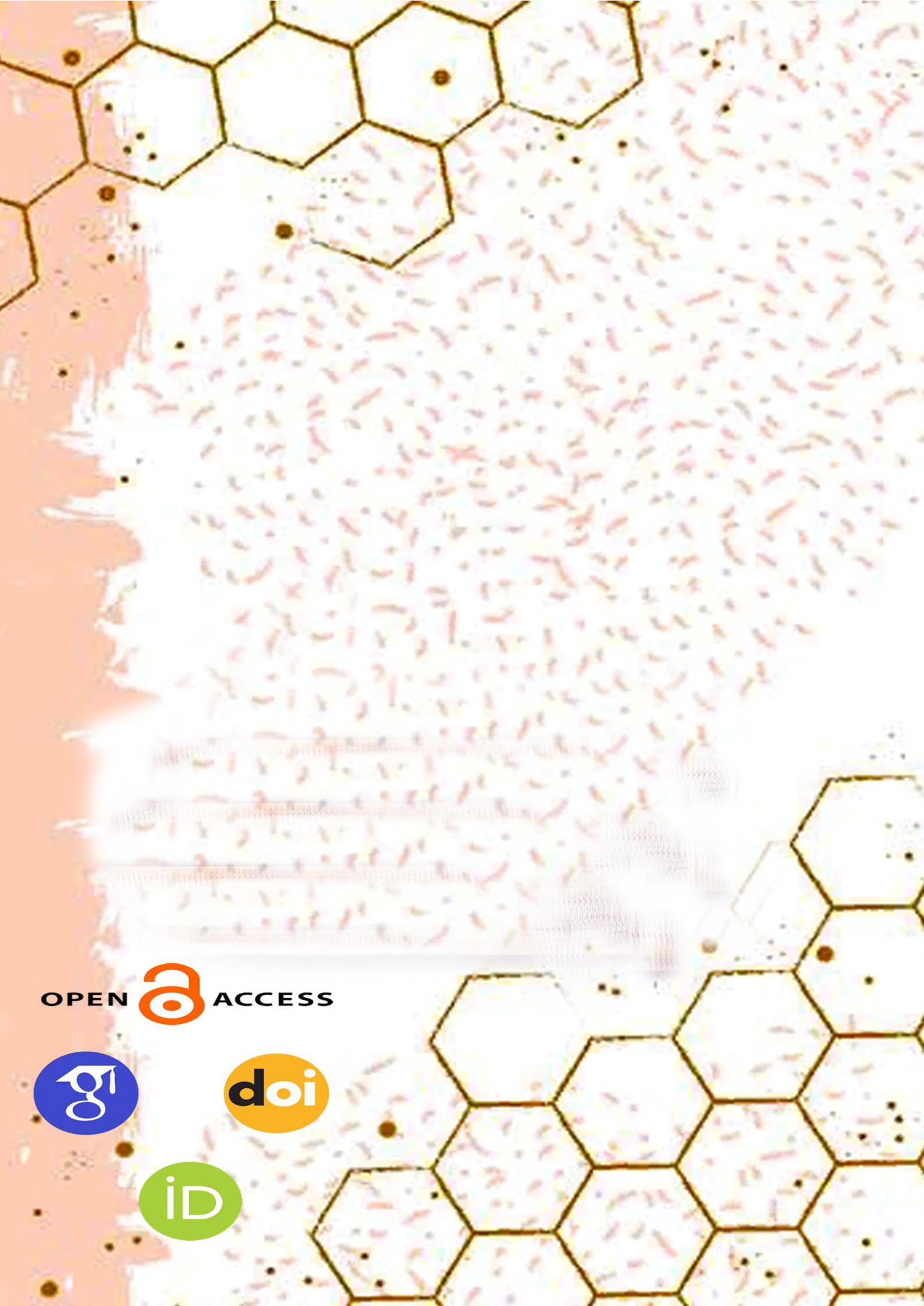
**Главный редактор:
Семёнов Владимир Львович**

**Помощник редактора:
Абдурахманов Бобуржон**

**Подготовитель к публикации:
Халиков Тохирджон Шавкатжонович**

— Образование наука и инновационные идеи в мире всемирный научно-методический журнал, 2022-г.

OPEN ACCESS

